İNSAN HAKLARI AÇISINDAN IRKÇILIK: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Ayça YAZICI
171128115

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları Programı
Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2020

İNSAN HAKLARI AÇISINDAN IRKÇILIK: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Ayça YAZICI
171128115
Orcid: 0000-0001-5265-4776

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İnsan Hakları Anabilim Dalı
İnsan Hakları
Danışman: Prof. Dr. Hülya ŞİMGA

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2020



JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Ayça YAZICI'nın "İnsan Hakları Açısından Irkçılık: Edebi Eserlerden Örnekler" başlıklı tezi 19/06/2020 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği"nin ilgili maddeleri uyarınca, İnsan Hakları Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik tezi olarak oy birliğiyle / oy çokluğuyla başarılı / başarısız olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Tez Danışmanı:	Prof. Dr. Hülya ŞİMGA	……..
Üye :	Prof. Dr. Sevgi İYİ	……
Üye :	Doç. Dr. Nihal Petek BOYACI GÜLENÇ	…….

Prof. Dr. Belma AKŞİT

Enstitü Müdürü

maltepe üniversitesi	LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI	Doküman No	FR-178
		İlk Yayın Tarihi	01.03.2018
		Revizyon Tarihi	23.01.2020
		Revizyon No	01
		Sayfa	1

19/06/2020

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bulguların sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ayça YAZICI

Hazırlayan: Enstitü Sekreterliği	Onaylayan: Kalite Yönetim Koordinatörlüğü

TEŞEKKÜR

Bu tezi yazarken iki yıl boyunca benden desteğini esirgemeyen, tüm duruşuyla örnek aldığım saygıdeğer hocam; Prof. Dr. Hülya ŞİMGA'ya, bu bölüm ile tanışmamı sağlayan ve çalışmam süresince bana her türlü desteğini sunan kardeşim Ezgi YAZICI'ya, bugünlere gelebilmemde maddi ve manevi her türlü fırsatı sunan anne ve babama, ayrıca "insan" bilgisine hayran olduğum değerli hocam Prof. Dr. İoanna Kuçuradi ve diğer tüm bölüm hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ayça YAZICI

Haziran, 2020

ÖZ

İNSAN HAKLARI AÇISINDAN IRKÇILIK: EDEBİ ESERLERDEN ÖRNEKLER

Ayça YAZICI

Yüksek Lisans Tezi

İnsan Hakları Anabilim Dalı

İnsan Hakları Programı

Danışman: Prof. Dr. Hülya Şimga

Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020

Irkçılık ayırımcılık türlerinden biridir. İnsan haklarını korumanın önündeki en büyük engellerden biri olan ırkçılık, insanın değerini ya da insan onurunu hiçe saydığı için bir problemdir. Bu tezin amacı; ırkçılığı konu edinen edebi eserlerin insanın değeri ya da onuru kavramlarına dikkat çekerek insan haklarına olan katkısını göstermektir. Araştırmanın önemi; geçmişte yaşanmış, bugün yaşanan ya da gelecekte yaşanabilecek ırkçılığa ilişkin problemleri ortaya koyup insan hakları bağlamında etik temelli çözümler sunması ve bu konuda bir bilinç oluşmasına katkı sağlamasıdır. Bu tezin iddiası ise *Türkü Söylüyor Otlar* ile *Bülbülü Öldürmek* romanlarının; insan haklarının tanınması, korunması ve geliştirilmesi sürecinde oluşturduğu bilinç ile insan haklarına yaptıkları katkının önemli olduğudur.

Anahtar Sözcükler: 1. Irk; 2. Irkçılık; 3. İnsan Hakları; 4. Edebiyat; 5. Doris Lessing; 5. Harper Lee; 6. *Türkü Söylüyor Otlar*; 7. *Bülbülü Öldürmek.*

ABSTRACT

RACISM IN TERMS OF HUMAN RIGHTS: SAMPLES FROM LITERARY WORKS

Ayça YAZICI

Master Thesis

Human Rights Department

Human Rights Programme

Thesis Advisor: Prof. PhD. Hülya ŞİMGA

Maltepe University Social Sciences Institute

Racism is one of the discrimination types. Racism which is one of the greatest obstacles of protecting the human rights, is a problem as it disregards human value and human dignity. The aim of this thesis is to show the contribution of literary works which take racism as a subject to the human rights taking attention to the concepts of human value or dignity. The importance of this thesis is to offer ethically based solutions in the context of human rights and to contribute to the consciousness about this uncovering the problems related with racism of the past, today and the future. The claim of this thesis is that the contribution of the novels; *The Grass Is Singing* and *To Kill A Mockingbird* to the human rights with the consciousness they have made in the process of recognition, preservation and the development of the human rights is important.

Key Words: 1. Race; 2. Racism; 3. Human Rights; 4. Literature; 5. Doris Lessing; 5. Harper Lee; 6. *The Grass Is Singing*; 7. *To Kill A Mockingbird*.

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI ..... **Error! Bookmark not defined.**
TEŞEKKÜR iii
ÖZ iv
ABSTRACT v
ÖZGEÇMİŞ vii
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM: İNSAN, İNSAN HAKLARI VE AYIRIMCILIK 4
1.1. İnsan, İnsanın Değeri ve Değerleri 4
1.2. İnsanın Değeri ve İnsan Hakları 9
1.3. İnsan Hakları ve Ayırımcılık 18
İKİNCİ BÖLÜM: BİR AYIRIMCILIK TÜRÜ OLARAK IRKÇILIK 24
2.1. Irk Kavramı 25
2.2. Irkçılık ve Türleri 34
2.3. Irkçılıkla Mücadelede İnsan Değerinin Bilgisinin Yeri 43
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EDEBİ ESERLERDE IRKÇILIK ÖRNEKLERİ 46
3.1. *Türkü Söylüyor Otlar*'da Irkçılık 47
3.2. *Bülbülü Öldürmek*'de Irkçılık 59
3.3. İnsan Hakları Sorunlarını Belirlemede Edebiyatın Rolü 65
SONUÇ 69
KAYNAKÇA 72

ÖZGEÇMİŞ

Ayça YAZICI

İnsan Hakları Anabilim Dalı

Eğitim

Derece	*Yıl*	*Üniversite*
Y.Ls	2020	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İnsan Hakları Anabilim Dalı
Ls.	2010	Kocaeli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili Ve Edebiyatı
Lise	2006	Darıca Neşet Yalçın Süper Lisesi

İş/İstihdam

Yıl	*Görev*
2013	Öğretmen

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı: Artvin, 1988 Cinsiyet: K

Yabancı diller: İngilizce (çok iyi); Almanca (İyi)

GSM / e-posta: 0(536) 059 1387 / aycayazici19@gmail.com

GİRİŞ

Felsefi bilgi ile oluşturulan bu tez, ırkçılığın ne olduğu, neden insan haklarını engellediği ve insanın değerini ne şekilde etkilediğini konu edinecektir. Yanı sıra edebiyatın insan haklarının tanınması, korunması ve geliştirilmesi zincirinde ne tür bir etki ve öneme sahip olduğunu göstermeye çalışacaktır. Edebiyatın, insan hakları çerçevesinde düşünüldüğünde geçmişte yaşanmış, bugün yaşanan ya da gelecekte yaşanabilecek ırkçılık konusunda insan için farklı perspektifler kazandırma konusunda etkili olduğunu ortaya koyacaktır. Eleştirel bir tutum gösteren felsefi yaklaşım, çalışmada bahsedilen soruların cevapları ele alırken başvurulan temel yöntem olacaktır. Irkçılığın ortaya çıkış sürecinde bu oluşa ivme veren ilkeleri ortaya çıkarıp aslının temelsiz olduğunu göstermek için felsefi yaklaşım uygun görülmüştür. Çünkü felsefi yaklaşım nasıl ki eleştirel bir tutumla varolan şeylerin bütünü için sorular soruyorsa aynı şekilde ırkçılık için de sorular soracaktır. Bu yüzden de bu çalışmada ırkçılığın insanın bütünlüğünü tehdit eden bir kavram olduğunu göstermek için felsefi yöntemden yararlanılmıştır.

Ayırımcılık türlerinden olan ırkçılık, insan haklarını korumanın önündeki en büyük engellerden biridir. Bu çalışmada, ırkçılığın insan hakları bakımından yol açtığı problemler ve insan haklarının korunmasını güçleştiren ve engelleyen boyutları tartışılacaktır. Bu amaçlara yönelik olarak ırkçılığı konu edinen iki edebi eser, Doris Lessing'in *Türkü Söylüyor Otlar* ile Harper Lee'nin *Bülbülü Öldürmek* romanları insan hakları açısından incelenecektir.

Irkçılık, neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir sorundur. UNESCO tarafından ortaya konan tanıma göre, "ırkçılık, ayrımcı gruplar arası ilişkilerin biyolojik temellerle doğrulanabileceği yanıltmacasına dayanan anti sosyal inanış ve davranışlardır."[1] İnanış olarak ifade edilen ırkçılığın bilgisel bir kaynağı yoktur. Irkçılık ve beraberinde getirdiği problemleri çok iyi şekilde örnekleyen *Türkü Söylüyor Otlar* ve *Bülbülü Öldürmek* romanları çalışmanın konusu olarak seçilmiştir. *Türkü Söylüyor Otlar* romanının ana karakteri Mary Turner'ın siyah kölelere duyduğu nefretten hareketle

[1] http://www.unesco.org/new/en/social-and-human-sciences/themes/international-migration/glossary/racism/ 21.01.2019.

ırkçı davranışlarda bulunması insanın değeri üzerine sorgulamayı gerektirir. Öte yandan *Bülbülü Öldürmek* romanının başkahramanı Scout'un siyahlara yapılan ayırımcı yaklaşımların sebebini öğrenme çabası ise insanın değeri üzerine farklı bir yaklaşımı örnekler.

İnsan haklarını korumanın önündeki en büyük engellerden biri olan ırkçılık, bu hakların tanınması, korunması ve geliştirilmesi sürecini zorlaştırır. Çalışmada bahsedilen romanlarda işlenen ırkçılık örnekleri yoluyla insanın değeri, insan onuru, insansal olanaklar ve insan hakları konusunda felsefi-antropolojik yaklaşım vurgulanacak ve ırkçılık bir insan hakları problemi olarak tartışılacak.

Bu olgular ışığında bu tez çalışmasının birinci bölümünde insanın neliği üzerinde durulup insanın değeri incelenecek ve insanın değerinin bilgisiyle insan hakları üzerinde durulacaktır. Hakların insan değerini korumak bakımından rolü tartışılacak. Öte yandan hakların sağlanması sürecinde büyük bir engel oluşturan ayırımcılık kavramı, türlerinden yola çıkarak incelenecek ve ayırımcılığın insan haklarını nasıl ve neden ihlal ettiği açıklanmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise bir ayırımcılık türü olan ırkçılık kavramının gelişim tarihi üzerinde durulduktan sonra ırkçılığın insan hakları bakımından neden problem teşkil ettiği kavranmaya ve açıklanmaya çalışılacaktır. Bu hususta Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme başta olmak üzere çeşitli evrensel metinler örnek gösterilecektir. Irkçılığın çeşitli değer yargıları ile davrandığı, "insanın değeri"ni yok saydığı, "insansal olanaklar"ın gerçekleştirilmesini engellediği ve insana yakışan bir yaşam sürdürmeyi olanaksızlaştırdığı üzerinde durulacaktır. Bu bölümde, ırkçılık kavramı varolan şeylerin bütünü içinde incelenerek, "insanın değeri" ve "insan onuru" bağlamında insan hakları ile ilişkilendirilecektir. Felsefi bilgiyle eleştirildiğinde esasında ırkçılığın insan dünyasında olup-bitenler açısından bazı ilkeler tarafından bir nevi desteklendiği anlaşılacaktır. Irkçılığı destekleyen bu ilkelerin ise sağlam temellere dayanmadığı; aksine çeşitli değer yargılarıyla beslenip ezbere bir tutumla oluşturulduğu ortaya çıkacaktır. Böylece bu bölümün sonunda ırkçılıkla mücadelede insan değerinin bilgisinin ne kadar önemli olduğunun da altı çizilmiş olacaktır.

Edebiyatın insana ve hayata dair gerçekleri etkileyici bir şekilde ortaya koyabildiği açıktır. Kendine konu edindiği birçok sorun vardır. Irkçılık da edebiyat eserlerinde sıklıkla konu edinilmiştir. Irkçılığın "insan" ve "insanın değeri"ni yok sayarak bu yok saymanın getirdiği tüm sorunlara yol açtığı söylenebilir. Ayrıca ırkçılık kişilerin "insansal olanakları"nı gerçekleştirmelerini engelleyerek insan haklarını ellerinden alır. Çalışmanın son bölümünde insanın değerini/onurunu koruyan ya da yok eden durumlara pek çok örnek sunan *Türkü Söylüyor Otlar* ve *Bülbülü Öldürmek* romanları insan hakları farkındalığı açısından önemli iki eser olarak incelenecektir. Bu bağlamda, bu iki romana yön veren ana karakterler Mary Turner ile Scout'un olayların akışında takındıkları tutumları, insanın değeri ve onuru açısından irdelenip insan hakları açısından incelenecek. Ek olarak, bu iki romanın insan haklarının kavranmasına yönelik olası katkısı gösterilmeye çalışılacaktır. Böylelikle insan haklarının araştırılması ve değerlendirilmesinde edebi eserlerin önemi ve katkısı üzerinde durulmuş olunacaktır.

Çalışmaya yön veren ırkçılık her ne kadar siyah-beyaz ayırımı üzerine yoğunlaşsa da aslında bu çalışmanın günümüzde renk ayırımından ziyade insanın dili, dini ya da cinsel eğilimi gibi farklılıklarını sivrilten çeşitli ayırımcılık türlerine vurgu yaptığı söylenebilir. Araştırmanın önemi de geçmişte yaşanmış, bugün yaşanan ya da gelecekte yaşanabilecek ırkçılığa ilişkin problemleri ortaya koyup etik temelli insan hakları bağlamında çözümler sunması ve bu konuda bir bilinç oluşmasına katkı sağlamasıdır. Tüm bunlarla beraber bu araştırmada bu iki romana yön veren ırkçılık, başkarakterler Mary Turner ve Scout'un eylemleri ve gözlemleri doğrultusunda, hem insan hakları hem de edebiyat perspektifinden incelenecektir. Dolayısıyla, türlü durum değerlendirmeleri yapılarak bu çalışmada, okuyucuda insanın değeri ya da onuru konusunda bir farkındalık oluşturulmasının amaçlandığını söylenebilir.

BİRİNCİ BÖLÜM: İNSAN, İNSAN HAKLARI VE AYIRIMCILIK

"İnsan nedir?" sorusu felsefenin araştırma alanlarının en önemlilerinden biridir. İnsanın neliği birçok filozofun üzerinde çalıştığı bir konu olagelmiştir. Bu çok yönlü çalışmalar insanın bir akıl varlığı olduğu üzerinde yaygın bir cevap ortaya koyar (Çotuksöken, 2012, s. 49). Fakat insanı ya da insanın varlığını kavrayabilmek ancak felsefi antropolojik yaklaşımın sağladığı bilgi ile mümkün gözükmektedir. Felsefi antropolojik yaklaşım, insanı tanıma ve insanı varlık-yapısı bakımından öteki canlı varlıklardan ayırt etme amacı bakımından diğer yaklaşımlardan ayrılır (Mengüşoğlu, 2017, s. 63). Hiç şüphesiz ki insan, yapabildikleriyle ve türüne has olanaklarıyla dünyadaki diğer canlı türlerden farklıdır. İnsan türünün dünya üzerindeki diğer canlılardan farklı konumunu açıkça kavrayabilmek ise insan haklarını tanıma, koruma ve geliştirme konusunda atılabilecek ilk adım gibi görünür.

İnsan hakları ise insanı diğer canlılardan ayıran olanaklarını gerçekleştirmek üzere her bir kişiye sağlanması gereken ön koşullardır. İoanna Kuçuradi'ye göre, insan hakları "her şeyden önce bir fikirdir, insan aklının ürettiği bir düşüncedir" (Kuçuradi, 2016a, s. 70). İnsanlar olanaklarını gerçekleştirebilecek şekilde muamele etmeli ve muamele görmelidir de. İnsan haklarının temelinde insanın farklılıklarından ziyade özünde "bir" olan insan vardır. Ancak insan haklarını tanıma, koruma ve geliştirme konusunda bazı engellerle karşılaşılabilir. Bu engellerin en önemlilerinden biri de ayırımcılıktır.

İnsan farklılıkları üzerinde şekillenen ayırımcılığı, üzerinde durulması gereken bir kavram olarak gören Betül Çotuksöken de bu kavramın tanımını şu şekilde yapmıştır: "Ayırımcılık; ayrımlar (farklar) temeli üzerinde yükselen ayırımlara, bölmelere dayanmaktadır" (Çotuksöken, 2012, s. 160). Ayırımcılığın farklılıklar temelli etnik, dilsel, dinsel ve ırksal bağlamlarda pek çok türü vardır.

1.1. İnsan, İnsanın Değeri ve Değerleri

İnsan onur ya da değer sahibi bir varlıktır. İnsan yüzyıllar boyunca çok büyük başarılar elde etmiş; bilimde, sanatta, ekonomide, müzikte ve daha birçok alanda geliştirmiştir

kendisini. Örnek vermek gerekirse tıptaki gelişmeler insan hayatını kurtarmış ya da edebiyat insan ufkunu genişletmiştir. Elde ettiği bu başarılar çağdan çağa aktarılmış, bunlara yenileri de eklenerek insanın dünya üzerindeki önemli konumu yani değeri yadsınamayacak biçimde ön plana çıkmıştır.

Daha önce belirtildiği gibi insan varlığını kavrayabilmek ancak felsefi antropolojik bilgi ile mümkündür. Bu noktada felsefi antropolojinin ontolojik temelli olduğundan diğer antropoloji türlerinden ayrıldığını belirtmemiz gerekir. Bu çalışma için en uygun yaklaşım olarak görülmüştür çünkü bu yaklaşımda insanın varlık bilgisinden hareket edilir:

> Bu nitelikte olan felsefi antropolojinin artık insanın biyolojik özeliklerinden, iç hayatından, ruh ile beden arasındaki ilişkiden, süje veya bilinç alanlarından değil, insanın somut varlık-bütününden, bu varlık-bütününde temelini bulan varlık-koşullarından, fenomenlerinden hareket edecektir (Mengüşoğlu, 2017, s. 19).

O halde felsefi antropolojinin insanın farklılıklarını değil bütünlüğünü temel aldığını söylemek yanlış olmayacaktır. Ontolojik temelli felsefi antropolojiden yola çıkan Mengüşoğlu insandan ve insanın varlık-koşullarından olan bu fenomenlere dair şöyle der:

> Bu fenomenler insanın bilen, yapıp-eden, değerlerin sesini duyan, tavır takınan, önceden gören ve önceden belirleyen, isteyen, özgür hareketleri olan, tarihsel olan, ideleştiren, kendisini bir şeye veren, seven, çalışan, eğiten ve eğitilen, devlet kuran, inanan, sanat ve tekniğin yaratıcısı olan, konuşan, biyopsişik bir yapıya sahip olan bir varlık olduğunu gösteriyorlar (Mengüşoğlu, 2017, s. 19).

İnsanın varlık koşullarından bu fenomenler anlaşılır. İnsana dünyadaki değerini ya da onur sahibi konumunu sağlayan onun varlık-bütünlüğüne ait bu fenomenleridir. İnsan türüne özgü bu fenomenler insan varoldukça süregelecektir çünkü insan bunlarla bir bütündür. Mengüşoğlu'nun üstünde durduğu insana ait fenomenler insanın dünyadaki neliğini kavrayabilmek açısından önemlidir. Mengüşoğlu, bütün bu fenomenlerin arasında kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu belirtmiştir (Mengüşoğlu, 2017, s. 20). Bu nedenledir ki bir fenomeni bir diğerinden farklı görmek ya da sivriltmek olası değildir; hepsi bir bütünlük içinde gelişir. Mengüşoğlu felsefi antropolojinin izini sürdüğü şeye

dair şunları söyler: “Onun çabası, insan fenomenlerini, başarılarını incelemek ve betimlemek, bunlara dayanarak insanı anlamaktır” (Mengüşoğlu, 2017, s. 82). O halde, Mengüşoğlu’nun insanı merkeze alan bir anlayışın izinde olduğunu söylemek yanlış değildir. İnsanın dünyadaki konumunun farkına varılması da ancak bu varlık-bütünlüğünü kavramakla olasıdır.

İnsanı diğer türlerden farklı kılan özelliğini ya da insanın dünyadaki bu “özel konumu”nu açıklamak için çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Örneğin gelişim, biyoloji ya da kültür gibi bağlamlardan hareketle insanın neliği üzerine çeşitli “anlayış”lar oluşturulmaya çalışılmıştır. Fakat bütün bu anlayışlar yalnızca bir nitelikten yola çıktıkları için insanın varlık-bütünlüğünü bozmuş, onu diğer canlılardan ayıran fenomenleri görmezlikten gelmiştir. Bu durumun nedenine dair Mengüşoğlu “Çünkü başarılar, ‘hayat-koşulları’, temelini şu veya bu organda değil, canlının somut bütünlüğünde bulurlar” der (Mengüşoğlu, 2017, s. 59). Mengüşoğlu’nun vurguladığı gibi insan fenomenlerini varlık bütünlüğünden başka yerde aramamak gerekir çünkü insan varlık olarak somut olan bütünlüğündedir.

Immanuel Kant da insanın neliği üzerine kafa yormuş ve ontolojik temelli felsefi antropolojiye önemli katkılar yapmış bir düşünürdür. Mengüşoğlu’ya göre Kant, insanı herhangi bir kavramla bağdaştırmayarak onu açık bırakır (Mengüşoğlu, 2017, s. 63). Kant’ın insanı tek bir kavram altında irdelememesi, insanın varlık-bütünlüğünü gözettiğini anlamına gelir. Ayrıca, Kant’ın insanı otonom bir varlık olarak gösteren ilk filozof olduğu da bilinir. Mengüşoğlu açısından insanın otonom bir varlık olarak ele alınması antropolojinin gerekli koşullarından olduğundan önemlidir (s. 63). Burada “otonomi”den anlaşılması gereken insanın özgürlüğü yani hayvanla arasındaki “varlık farkı”dır (s. 65). Mengüşoğlu sanki doğaüstü bir gücün insana şunları söylediğini belirtir: “Ben seni gerekli yeteneklerle donattım. Sana düşen iş, bu yetenekleri uygun ölçülerde geliştirmektir; böylece mutluluğun da mutsuzluğun da senin kendi elindedir” (Kant’tan aktaran Mengüşoğlu, 2017, s. 67). Mengüşoğlu’ya göre, Kant bu ifadesinde insanın “olanaklar varlığı” olduğunu vurgular. Öyleyse, Kant ve Mengüşoğlu’nun insan anlayışında, insan türüne özgü bu yeteneklerin insanın varlık özelliğiyle alakalı olduğu anlaşılır. Ontolojik temelli felsefi antropoloji için, başarıları ya da fenomenleri deneyimleyen ya da deneyimleyecek olan da insan olduğundan insan “onur sahibi” bir varlıktır.

Felsefi antropolojinin insan anlayışına dair, Mengüşoğlu ve Kant'ın yanı sıra Max Scheler de önemli görüşler öne sürer. Scheler için insan özel bir yere sahiptir çünkü ona göre insan "çevrenin bağlarından kurtulmuş" ve "dünyaya açık bir varlık" haline gelmiştir (Scheler, 2015, s. 67). İnsanı "dünyaya açık bir varlık" olarak gören Scheler, hayvanın bir çevre içinde yaşadığını ancak insanın bir dünya içinde varolduğunu belirtir. Yalnızca çeşitli yeteneklere sahip insan türünün dünyanın her yerinde yaşayabilecek bir durumda olduğunu da ekler. İnsanın dünyadaki özel konumu da onun dünyaya açık olması nedeniyledir. Örneğin, hayatta kalmak için aklını kullanarak güç koşullara uyum sağlayabilir:

> Böyle bir varlık, bunun ötesinde, kendisine en baştan itibaren verilmiş olan çevresinin karşı koyma ve tepki merkezlerini—hayvan da bunlara sahiptir ama kendisinden geçmiş bir halde kendini bu çevre içinde kaybeder—"nesne" haline getirebilir ve—canlıya ait itki sisteminin ve ondan önce gelen duyu işlevleri ve duyu organlarının bu nesne dünyasında veya onların verilmişliğinde meydana getirdikleri sınırlamalar olmaksızın—bu nesnelerin nasıl olduklarını ilke olarak kendisi kavrayabilir (Scheler, 2015, s. 67).

Etrafında olan-biteni anlamlandırabilen bir varlık olan insanın bu olanağı onun dünyaya açılmasını sağlar. İnsan dünyaya açılarak edebiyat, sanat, felsefe, bilim ya da teknik gibi bir takım alanlarda çeşitli başarılar deneyimler. İnsanın elde ettiği bu başarıların ise bir tek onu değil diğer tüm insanları ilgilendirmesi ona sorumluluk da yükler.

Felsefi antropolojik çalışmaları olan Çotuksöken de "Geçmiş-şimdi-gelecek ekseninde yaşamını sürdüren insan, bu sorumluluğunun etkisiyle, canlılığının, salt canlı oluşunun ötesine geçecek, tüm dünya için sorumluluk taşıyan biri ya da 'özne' haline gelecektir" der (Çotuksöken, 2012, s. 13). Çotuksöken'in "özne" olarak tanımladığı insana ait sorumluklar sadece insanın kendisi için değil tüm dünya için önemlidir. Yani "olanaklar varlığı" olarak değerlendirilen insan, tarihi süreçte başarılarını kimi zaman sorumluluk alarak kimi zaman da sorumluluk almayarak gerçekleştirir. İnsana özgü bu çelişki ise onun disharmonik yapısından kaynaklanır. Nükleer santrali kurup teknik anlamda başarılı olan da Hiroşima gibi büyük bir felakete neden olan da insandır. Aynı şekilde bir şeyi seven ya da sevmeyen, bir konuda doğruyu ya da yalan söyleyen de yine insandır. Bütün bunlar insanın birbirine zıt özellikleri barındıran yapısı ile alakalıdır. Mengüşoğlu'ya göre: "İlk kez insanda yalan ya da doğru söylemek, verdiği sözde

durmak ya da durmamak, vefalı ya da vefasız olmak, kendisini bir şeye vermek ya da verememek, birini bir şeyi sevmek, bir şeyden, birisinden tiksinmek vb. karşıtlıklarla karşılaşırız" (Mengüşoğlu, 2017, s. 452).

Bunların yanı sıra Çotuksöken için, "İnsan, varoluşuyla bireyseldir; ancak bu bireysellik, kavramlar (düşünme dünyası), sözcükler/terimler (dil dünyası) aracılığıyla toplumsal olanın izdüşümünü de beraberinde getirmekte ve temelde soyut olan ortaklıklar dünyasına katılmaktadır" (Çotuksöken, 2012, s. 29). Dolayısıyla insanı felsefi antropoloji açısından değerlendirirken bütünlüğü içinde bireyselliğinin olduğunu ve bu bireyselliğinin de kavram ya da sözcükler aracılığıyla toplumsal olandan da etkilendiği unutulmamalıdır.

Daha önce de ifade edildiği gibi, felsefi antropolojinin bütünlüğü içinde kavradığı insan, sahip olduğu olanaklardan ötürü değerlidir. Diğer bir ifadeyle insanın değeri onun sahip olduğu olanaklardan gelir. İnsanın değerinden bahsetmeden önce 'değer' ile 'değerler'in ayırımının üzerinde durmak yerinde olacaktır. Kuçuradi şunları öne sürer: "'Değerler' varolan şeylerdir; varolan imkânlardır; 'Değer'se bir şeyin değeridir; bir şeyin bir çeşit özelliği" (Kuçuradi, 2016c, s. 40). Bu farkın bilinci felsefedeki değer problemine yeni bir bakış açışı getirerek "insanın değeri" ve "insanın değerleri" konusunda bir bilinç oluşturur. Ona göre, "'insanın değeri' derken kastedilen, insanın, tür olarak insanın, diğer varlıklarla (insan olmayan her şeyle) ilgisi bakımından özel durumu, insanın varlıktaki özel yeridir" (s. 40). Bir sonraki bölümde ele alınacak olan insan hakları ilkeleri ise yukarıda tanımı yapılmış olan insanın değerine dayanır.

Kuçuradi'ye göre, "'insanın değerleri'nden kastedilen şey, tür olarak insanın bütün başarıları olarak bilgi, bilimler, sanatlar, felsefe, teknik, moraller, kültürlerdir" (Kuçuradi, 2016c, s. 40). Felsefi antropolojik bilgi çerçevesinde de insanın değerlerinden insanın varlığına ait bu fenomenler anlaşılır. İnsanın bu fenomenleri gerçekleştiriyor olması da onun dünyadaki konumunu "biricik" kılar.

Felsefi antropolojik fenomenlerden olan değerlendirme de insan varlığına özgüdür. İnsan söz konusu olduğunda yapacağı değerlendirmeler zamana ve topluluklara göre farklılaşır. Değerlendirmeler ise sıklıkla yaygın norm, ilke, kurallar ya da standartlara göre yapılır. Bu tür değerlendirmeler Kuçuradi'nin de belirttiği gibi

"değer biçme" ya da bir şeyi "ezbere" değerlendirmedir (Kuçuradi, 2016c, s.28). Değerlendirmeler yapılırken değer atfetme de özel bir ilgi sonucunda ortaya çıkar:

> Oysa değer biçmede, kendisine değer biçilen şey sadece kausal olarak gözönündedir; değer atfetmede ise, kendisine değer atfedilen şey, değer atfedenle olan özel ve dolaylı bir ilgisi yüzünden "değerli" görülmektedir. Bu bakımdan bir şeye değer atfetmek ile bir şeye değer biçmek arasındaki ilgi, değeri söz konusu edilen şeyin, kendi dışında olan bir nedenden dolayı değerli veya değersiz görülmesindedir; farkları, ilkinin geçerli değer yargılarına göre yapılması, diğerinin ise yapana bağlı olmasıdır. Gerek değer atfetme, gerekse değer biçme değerlendirileni değil, olsa olsa değerlendireni ele verir (Kuçuradi, 2016c, s. 30).

Öte yandan değerlendirme ise eşleri arasındaki yerini gözeterek yapar. Bir şeyin benzerlerine olan durumu onun değerini ortaya koyar. Doğru değerlendirme insan, eylem, olay ya da eserler için benzerleri arasındaki yerleri bulunduğunda gerçekleşir. Kuçuradi şu şekilde açıklar:

> Değerlendirme, kendisinden hareket ederek bir insanı, bir insanın bir eylemini, bir eseri, bir olayı anlamak ve kendi alanı veya benzerleri arasında yerini bulmak olarak anlaşıldığında, gerçeklikteki sayısız birbirine aykırı ve yanlış değerlendirmeler bir yana bırakılırsa, tek doğru değerlendirme ve onun perspektifleri söz konusu olur (Kuçuradi, 2016c, s. 26).

Bütün bunların ışığında insanın varlık yapısınca gerçekleştirdiği değerlendirme fenomeninin, doğru değerlendirme, değer biçme ya da değer atfetme olarak üç biçimi vardır. İnsanın değeri gözetilerek yapılması gereken değer biçme ya da değer atfetme değil; doğru değerlendirmelerdir. Dolayısıyla, insan haklarını korumak ancak insanın değerini göz önünde bulunduran doğru değerlendirmelerle mümkündür:

> İnsan haklarının gerçekleştirilmesi de durumları doğru değerlendirme, böylece de söz konusu düğümleri başarıyla çözmek için ne yapmak gerektiğini bulabilme yeteneğine—insan haklarının mevcut durumda gerçekleşmesi için ne yapmak gerektiğini bulabilme yeteneğimize—dayanıyor (Kuçuradi, 2004, s. 28).

1.2. İnsanın Değeri ve İnsan Hakları

Felsefi antropoloji, insanın en önemli fenomenleri arasında onun "eyleyen bir varlık" olmasını görür. Mengüşoğlu'nun insan kavrayışında da önemli bir yere sahip olan bu fenomenin insanın bir başarısı olduğu açıktır. İnsanın aktif olarak yapabildikleri,

başardıklarıdır. Bu başarıdan anlaşılması gereken "insanın yapıp etmeleri sonunda meydana gelen 'şeyler'dir" (Mengüşoğlu, 2017, s. 438). Yapıp-eden bir varlık olarak insan bilim, sanat, felsefe ya da teknik gibi birçok farklı alanda başarılar elde eder. Daha önce de vurgulanan bu başarıların insan türüne ait bir takım olanaklar olduğu açıktır.

Kant da insan türüne ait bu başarıların bir değerlendirmesini yapar. Mengüşoğlu Kant'ın görüşlerini şu şekilde yorumlar: "Ona göre, insan her türlü hazır yeteneklerden yoksun olarak dünyaya gelir ancak bu yeteneklerin çekirdekleri insanda vardır; bu çekirdeklerin gelişmesi, geliştirilmesi gerekir. Kant, ancak bundan sonra insanın kendi başarılarını meydana getireceğini söyler" (Kant'tan aktaran Mengüşoğlu, 2017, s. 440). İnsan varlığına özgü bu başarıları yaşamı boyunca deneyimler ve geliştirir. Demek oluyor ki, insanın varolduğu her yerde ona ait başarıların gözlemlenmesi kaçınılmazdır. Kuçuradi, insanı diğer canlılardan ayıran bu olanaklarının da "insanın değerini" ya da "onurunu" oluşturduğunu ileri sürer (Kuçuradi, 2016a, s. 2). Dahası, "insan onuru"nun insanın değerinin bilincini gösterdiğini de dile getirir (Kuçuradi, 2016a, s. 72).

Bu yaklaşımda "bir kişi olarak varolmamızın temelinde değer anlayışımızın, bunun temelinde ise insan anlayışımız" (Kuçuradi, 2016c, s. 5) vardır. Dolayısıyla insanın sahip olduğu değer anlayışının önemli olduğu da ortaya çıkar. İnsanın varolma koşulları arasında değerleri tecrübe eden bir niteliği vardır. Değer ise insanın yapıp-etmelerinden ayrı değildir. Kuçuradi'ye göre değer problemi sadece etiğin ilgilendiği bir problem olarak ele alınmamalı; insanın bütün gerçekleştirdikleriyle ilgili bir problem olarak görülmelidir (Kuçuradi, 2016c, s. 22).

Felsefenin uzun zamandır kendine konu edindiği insanın neliği sorusu, felsefi antropoloji perspektifinden, insanı imkânlar varlığı olarak gören bir bakış açısıyla cevaplanabilir. Çotuksöken de insanın neliği üzerine akıl yürütmenin çok yönlü olup daha önce de belirtildiği gibi, en yaygın olarak verilen cevabın da insanın bir akıl varlığı olduğu şeklinde ortaya çıktığını söyler (Çotuksöken, 2012, s. 49). Bununla birlikte felsefi antropoloji açısından insan ancak tek bir niteliğine yönelmeden, bütünlüğünü göz önüne alan bir bakış açısıyla kavranabilir. İnsanın bir akıl varlığı olduğu gerçeğini de dikkate alarak onu birçok farklı ayrımın bileşimi olarak görmek oldukça yol göstericidir (Çotuksöken, 2012, s. 49). Demek oluyor ki, insanın tek bir özelliğine odaklanarak incelemek onun farklılıklarından oluşan bütünlüğünü kavramamızı zorlaştırır. Felsefi

antropolojik temelde, birçok ayrımın toplamında değerlendirilen insanın yetenekleri doğrultusunda bazı olanaklar ortaya çıkarıyor olması da insanın onurunu veya değerini verir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 1. Maddesinde "Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğar. Akıl ve vicdanla donatılmışlardır ve birbirine kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar" denilmektedir.[2] Hem bu bildirgede hem de birçok başka belgede geçen insanın onur sahibi bir varlık olduğu ifadesinin açıklığa kavuşturulması insanın neliğini anlamak bakımından faydalıdır.

Mengüşoğlu'nun ontolojiden beslenen felsefi antropolojisinde önemli olan, değerleri edinen ve hayatını bu değerler üzerine sürdüren insanı anlamaktır. Öyleyse insanın neliğini kavrayabilmenin bir yolu da değerleri duyan bir varlık olarak insanı ele almaktır. İnsan diğer varlıklardan farklı olarak yalnızca ona özgü bir şekilde, yaşamını çeşitli amaç, hedef veya planlara göre sürdürür. Mengüşoğlu da "İnsan ancak bir 'değer organı'na, bir 'değer-duygusu'na dayanarak, araç arayarak ve seçerek hareket etmekle istediklerini gerçekleştirebilir" der (Mengüşoğlu, 2017, s. 153).

"Değer", kullanıldığı bağlama göre çeşitli anlamlar kazanabilen bir kavram olarak belirse de felsefi antropolojik bakış açısıyla insanın yapıp-etmelerindeki bütünlüğü bağlamında ele alınmalıdır. Mengüşoğlu bu konuda şöyle der: "Antropoloji için, Nietzsche'nin haklı olarak söylediği gibi, değerler insanın yapıp-etmeleriyle koparılmasına olanak olmayan bir birlik oluştururlar" (Mengüşoğlu, 2017, s. 156). İnsanın bu yapıp-etmeleri yalnızca kendisini değil, başka insanları da etkiler. Tüm bunlardan insanın bu yapıp-etmelerini sınırlandıran değerlerin de bir başkasıyla olan ilişkisini etkilediği anlaşılır.

Mengüşoğlu'ya göre, yüksek değerler, araç değerler ve davranış değerleri olmak üzere üç tür değer vardır. Mengüşoğlu yüksek değerler grubuna örnek olarak sevgi, nefret, bilgi, doğruluk, yalancılık, masumluk, saflık, dürüstlük, dostluk, hak ve haksızlık, adalet, güven, güvensizlik, inanma, söz verme, saygı, şeref, iyi ve kötü gibi değerleri örnek verir (Mengüşoğlu, 2017, s. 160). İkinci bir grup olan araç değerlerin ise, ilgi, yarar, çıkar, kuşku, çekememezlik, kıskançlık ve vital değerlerle her türlü maddesel değerler ve benzerlerini kapsadığını söyler (s. 160). Son değer grubu olan davranış değerleri de "modanın, zevkin, alışkanlığın değerleri, temelini toplumun sosyal

[2] https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannamesi/ 19.03.2019.

yapısında, ulusların geleneklerinde bulan değerler, davranış, görgü kuralları, zamanla otomatlaşan eylemleri yöneten değerler, sorumsuz-sfer ve benzerleri" olarak örneklendirilir (Mengüşoğlu, 2017, s. 160).

Mengüşoğlu'ya göre, insanın yapıp-etmelerini şekillendiren bu değer gruplarından yüksek değerler öne çıkarılmalıdır zira yüksek değerler insanları birleştirirken, araç değerler ise insanları birbirinden ayırıp birbiriyle kavga ettirmekte; çatıştırmakta ve düşmanlıklara neden olabilir (Mengüşoğlu, 2017, s. 166). Bununla beraber yüksek değerlerin ivme verdiği yapıp-etmeler göreceli değildir. Eş deyişle, kişiden kişiye, dönemden döneme ya da bir ülkeden bir ülkeye farklılık göstermezler, bu değerler evrenseldirler.

Bütün bunların ışığında insanca bir yaşam sürdürebilmek için benimsenmesi gereken evrensel bir değer anlayışının olduğu ortaya çıkar. İnsanları çeşitli çatışma, kavga ve düşmanlıklardan kurtaracak bir anlayış, insanca yaşam sürdürebilmenin de koşullarını barındırır. Ancak böyle bir değer anlayışını özümseyen insan hem kendisiyle hem de bir başka insanla olan ilişkisinde felsefi antropolojinin de vurguladığı üzere evrensel olanı yakalar. Bu evrensellik ise insanın değerini gözetir.

Onur kavramını felsefi antropolojik bağlam içinde ele almadan önce, bu kavramın tarihsel gelişimine ve özellikle Kant'a değinmek yerinde olur. Michael Rosen, "Kant'ın onur üzerine düşüncesi, doğru ya da yanlış daha sonrasında gelecek birçok şeye ilham verdiğinden onurun herhangi bir tarihsel incelemesinin merkezine alınması uygundur" der. (Rosen, 2012, s. 19). Kant, onura insanın içsel bir değeri olarak yaklaşır. Buna ek olarak insan doğasının, değerinin, onurunun temelinde "otonomi"yi görmüştür. Eş deyişle, Rosen için de "otonomi insan doğasının koşulsuz, kıyaslanamaz değerinin temelindedir" (Rosen, 2012, s. 22). O halde, Kant'ın, onur ile otonomi arasında bir çeşit köprü kurduğu söylenebilir.

Rosen için "Kant'ın onur kavramı 'kişiliğimizdeki insanlığın' erdeminde hepimizin sahip olduğu bir şeydir ve bu karşılıklı saygı ve öz saygı ödevlerini oluşturur" (Rosen, 2012, s. 27). Rosen, Kant'ın onur kavramını açıklamak üzere şunları da ekler: "Daha önemlisi, Kant için, bir şeyin onura sahip olduğunu söylemenin ona anlamlı bir değer atfetmek değil, aksine onun özel bir tür değeri—içsel, koşulsuz ve

kıyaslanamaz—olduğunu söylemektir" (Rosen, 2012, s. 30). Demek oluyor ki insan, onura sahip olduğundan özel bir tür değerde kavranması gereken bir varlıktır.

İnsan onuru kavramının tarihi ve gelişimi konusunda çalışmış olan Rosen, özellikle Kant'ın kavram üzerindeki görüşlerine eğilerek, Kant'ın ahlak yasasının onurunun, insanları saygıya değer kıldığını ifade eder (Rosen, 2012, s. 30). O halde, insan onur sahibi bir varlık olarak saygıyı hak eder çünkü rasyonel bir varlık olarak ahlak yasasını çıkarma olanağına sahiptir. Rosen için de birine onurla davranmak onuruna saygı göstermek anlamına gelir (Rosen, 2012, s. 58). Rosen şöyle söyler: "İnsanların sahip olduğu bu ahlak yasası da çifte karakterli olup hem insanları içsel olarak değerli kılar hem de onlara nasıl davranmaları gerektiği konusunda yol gösterir" (s. 30). Bu yüzden insan, onurlu bir varlık olarak yapıp-etmelerinde sadece kendine karşı değil diğer insanlara karşı da sorumludur. İnsana ait bu sorumluluk, yapıp-etmelerinde hem kendini hem de başka insanları etkilemesinden kaynaklanır. Kant'a göre, ahlak yasası da insanın kendisinin değerinden hareketle insanlara davranış konusunda rehberlik eder.

Bunun yanı sıra Rosen, "Ahlak yasasının eşsiz, içsel ve koşulsuz değerli olan şey olarak yalnızca bizde olduğunu ve bütün insanların ahlak yasasından ötürü onura sahip olduğunu" belirtir (Rosen, 2012, s. 31). Benzer bir deyişle, insanlar ahlak yasasına sahip oldukları için onur sahibi varlıklardır. Rosen, Kant'ın deyimiyle bu "içsel insanüstü öz"ün hepimizin paylaştığı ortak bir şey olduğunu da ekler (s. 31). Bütün insanlar bu doğuştan gelen öze sahip olduklarından onur açısından birdirler. Rosen, Kant etkisi altında onurun daima insan onuru olduğunun itirazsız kabul edildiğini, onur ve eşitliğin birbirine uyduğunu belirtir (s. 31). İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin de ilk ilkesinin vurguladığı üzere onur ve haklar açısından insanların eşit olduğunu temellendirmede Kant'ın görüşünün yol gösterici olduğu açıktır.

Rosen, birçok modern insan hakları söyleminin kurucu dokümanlarında onur kavramının içsel bir değer olarak çok önemli bir rol oynadığının altını çizer (Rosen, 2012, s. 61). Kendisi de "insanlığın kendisinin bir onur" olduğu konusunda Kant ile hemfikirdir (Rosen, 2012, s. 93). Rosen'ın, insan onuru kavramına yönelik olarak, Kuçuradi ile de ortak görüşleri vardır. Rosen'a göre, "Onurumuz insan olarak bize esas ise, büyük ihtimalle, diğerleri ne yaparsa yapsın bizimle kalacaktır" (s. 101). Yani insan

olmanın kendisi bir onur ya da değer olduğundan başkaları ne yaparsa yapsın, insan onuru ne kaybedilir ne de zedelenir. Dolayısıyla, kişi başkalarının onuruna saygı göstermediğinde onların onuru değil ancak kendi onurlarının zedelenmesi söz konusudur.

Başkalarının yapıp-ettiklerinin kişilerin onuru üzerinde bir etkisi olduğuna dair yaygın bir kanı vardır. Örneğin, bir insan başka bir insana hakaret ettiğinde bu kişinin onurunun zedelendiğine inanılır. Oysa Kuçuradi, insan onurunun maruz kaldığımız muamelelerle değil, yaptıklarımızla zarar gördüğünü, çünkü başkalarının bize yaptıklarından değil, kendi yaptıklarımızdan sorumlu olduğumuzu ileri sürer (Kuçuradi, 2016a, s. 69). O halde Kant'tan hareketle, hem Rosen hem Kuçuradi onurla ilgili bu yaygın kanının aksini ortaya koyarlar.

Daha önce ifade edildiği gibi Kuçuradi'ye göre, "İnsan onuruna—kendi onurumuza—uğradıklarımızla değil, yaptıklarımızla zarar veririz, çünkü yaptıklarımızdan sorumluyuz, başkalarının bize yaptıklarından değil" (Kuçuradi, 2016a, s. 69). Bu alıntıdan, başkaları ne tür muamelede bulunursa bulunsun insan onuruna dokunulamayacağı anlaşılır. Örneğin bir insan başkasına ettiği hakaretle o kişinin onurunu yaralayamaz, esasında ettiği hakaretle insanın değerini hiçe sayarak yalnızca kendi onurunu zedelemiş olur. Oysa aynı durumda insanın değerinin bilgisi ile hareket eden bir kişi uğradığı haksızlığa rağmen, yani kişinin hakaretine rağmen ona hakaretle karşılık vermez ise kendi onurunu korumuş olur. Kuçuradi'ninkilere yakın fikirleri olan Rosen bu konuda şöyle der: "Başkalarının insanlığına saygı göstermede başarısız olduğumuzda, aslında kendimizdeki insanlığa zarar veririz" (Rosen, 2012, s. 157). Öyleyse insanı koruyacak olan da ona zarar verecek olan da yine insanın kendisidir demek yanlış olmayacaktır.

Görüldüğü gibi, Kant, Kuçuradi ve Rosen gibi düşünürler için insanın neliği, insan onuru ya da insanın değeri açısından ele alınmaktadır. Bu anlayış, hiç şüphesiz, insanlara insana yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri konusunda yol göstericidir. Özetle, felsefi antropolojiyle ulaşılan insanın değerinin bilgisi yani insanın tür olarak sahip olduğu olanaklarının bilinci ve bu olanakların neticesinde ortaya çıkan değerler insanın değerinin bilgisinin yapı taşlarıdır. O halde, insan onuru bir rehber olarak evrensel nitelik taşıyan metinlere temel olmalıdır. İnsan hakları olarak ifade edilen kavram da

onur sahibi bir varlık olan insanı korur. Bu anlamda uluslararası ve ulusal platformlarda oluşturulan insan hakları metinleri insanın değerinin bilgisi ile kaleme alınmalıdır.

Bu noktaya kadar, Kant, Kuçuradi ve Rosen gibi düşünürlerden hareketle insan onurunun insan hakları ile bağlantısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnsanın değerinin bilincinin insan onurunu işaret ettiği belirtilmiştir. İnsanın diğer canlılardan farkını ortaya koyan varlıksal olanakların ve gerçekleştiklerinde ortaya çıkan başarıların bilgisinin insan onuru kavramının içeriğini oluşturduğu söylenebilir. O halde, sadece insana özgü olan bu olanakların korunmasını istemek her bir bireyin hakkı olmalıdır. Bu noktada insan onuru ile insan hakları arasında sıkı bağlantı kurulabilir. Kuçuradi, "Dünyaya gelen her kişinin yaşama, beslenme, eğitilme hakkı, dokunulmazlığı, kısaca çeşitli uluslararası bildirilerde ve anayasalarda birçoğu 'insan hakları' adı altında toplanan—ama her gün binlerce defa çiğnenen—haklar, temellerini insanın değerinde bulurlar" der (Kuçuradi, 2016c, s. 40). O halde, ancak insanın olanaklarından hareketle insanın değerini kavrayan kişi, oluşturduğu bu farkındalık ile bu hakları tanımak, korumak ve geliştirmek isteyebilir.

İnsan hakları özellikle son yıllarda bir nevi moda haline gelmiş ve bu kavramla ilgili doğru ya da yanlış birçok fikir öne sürülmüştür. İnsan haklarına olan bu yöneliş çoğu zaman bilgi temelli olmadığından insan hakları konusunda birçok kavram karmaşasına neden olmuştur. Çotuksöken de insan hakları ile ilgili şunları belirtir: "İnsan hakları kavramı; somut, tekil bir karşılığının olmamasından dolayı, çok anlamlı bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır" (Çotuksöken, 2012, s. 25). Bu yüzden insan hakları kavramının ne olduğu, insana özgü ne tür talepler ve gerekler dile getirdiği ve insan haklarının nasıl korunması gerektiği üzerinde açık bir şekilde durulması gerekir. İnsan hakları kavramı üzerinde yoğunlaşmış düşünürlerden biri olan Çotuksöken, genel olarak insan hakları kavramının insan davranışı üzerinde gözlemlendiğini vurgular. Ona göre, "Davranışın ya da eylemin ardındaki değer kavrayışı, eylemin ya da davranışın niyeti, amacı da bu noktada birçok şeyin belirleyicisidir" (Çotuksöken, 2012, s.24). Burada birçok şeyin belirleyicisi olarak söz edilen değer kavrayışının da daha önceden vurgulandığı üzere insanın değeri ile bağlantılı olması gerekir. Ayrıca Çotuksöken'e göre, " İnsanı bir olanaklar varlığı olarak, açık bir varlık olarak görmek ve hiçbir zaman insanı araç olarak kullanmamak, amaç olarak almak ve buna bağlı olarak da insana saygı duymak" gerekir (Çotuksöken, 2012, s. 75).

İnsan hakları insana özgü bazı evrensel normlar sunar. Bu noktada, insan haklarının evrensel olmasını sağlayan niteliğin ne olduğu üzerinde durmak önemlidir. Eş deyişle, insan hakları konusunda evrensel olanın ölçütünü neyin verdiği sorulmalıdır (Çotuksöken, 2012, s. 75). Felsefi antropoloji de tüm insan kümeleri arasında ortak olanın ne olduğu üzerinde çalışır. Çotuksöken'e göre, "Evrenselin ölçütünü antropolojik bakış açısı verir" (s. 75). Bu tez çalışmasının daha önceki kısımlarında tartışıldığı üzere; felsefi antropoloji, insanı olanaklar varlığı olarak görür ve onu dünyaya açık bir varlık olarak ele alır. Her insanın sahip olduğu bu olanaklar da onu dünyadaki konumuyla değerli kılıp diğer canlılardan farkını ortaya koyar. İnsan hakları kavramının kendisi bile bir insan başarısıdır. Kuçuradi, tarihteki çeşitli düşüncelerden biri olan insan hakları üzerine şunları yazar:

> İnsan hakları, herşeyden önce bir fikir, bir düşüncedir – insanların tarihe geçirdikleri, çok farklı değere sahip çeşitli düşüncelerden biri. Şu düşünce: insanlar, insan oldukları için – tavuk ya da fil olmadıkları için-, yani bazı özellikleri ve doğal olanakları olan insan türünün üyeleri oldukları için –yediğimiz ekmeği yapmış, her an kullandığımız elektriğin çeşitli kullanımlarını bulmuş, bazılarımızın okuduğu Küçük Prensi yazmış, hakkaniyet düşüncesini getirmiş, *ombutsman* kurumunu kurmuş bir türün üyeleri oldukları için- özel bir muamele görmeleri gerektiği düşüncesi (Kuçuradi, 2016a, s. 56- 57).

Bütün bunların sonucunda da insanın sahip olduğu olanaklardan ötürü saygı duyulması gereken bir varlık olduğu ortaya çıkar.

Felsefi antropoloji geleneğinin içinden insan haklarına dair özgün bir bakış açısı geliştiren İoanna Kuçuradi temel insan haklarının ölçütünün insanın olanaklarına ilişkin "sistematik bilgi ile bu olanakların gerçekleşebilmesini sağlayan koşulların bilgisi olduğunu" ileri sürer (Kuçuradi, 2016a, s. 3). Kuçuradi'ye göre, insan haklarının temelini oluşturmada esas alınacak bazı koşullar vardır. Bunlar sadece insanın bazı olanaklarının bilgisi ile sınırlı kalmamalı; aynı zamanda bu olanakları sağlayacak olan bilgileri de içermelidir.

İnsan hakları kavramı ile Simon De Beauvoir'nın "muğlaklık etiği" arasında bir bağlantı kuran Hülya Şimga'nın da düşüncelerine yer vermek insan haklarının ölçütünü belirleyebilmek için faydalı olacaktır. Şimga, "Beauvoir'nın temelini özgürlükle oluşturduğu etik teorisinde yalnızca hakların daha anlaşılır değil aynı zamanda öneminin de daha ifade edilebilir olduğunu" savunur (Şimga, 2016, s. 1). Şimga'ya

göre, "Beauvoir, özgürlüğün sadece kişinin kendisinin değil herkesin özgür olduğu bir ortamda mümkün olacağını ileri sürerek, özgürlüğü kişilerin kendilerini gerçekleştirmek için gerekli temel koşullara yönelik evrensel bir talep olarak görür" (Şimga, 2016, s. 1). Beauvoir'nın henüz Türkçe'ye çevrilmemiş *Pour une morale de l'ambiguïté* kitabında geliştirdiği etik anlayışına bakıldığında, insanın varoluşçu anlamda ontolojik olarak özgür; aynı zamanda da başkalarının özgürlüğüne ket vurmamak için bu özgürlüğe sınır koyabilmeyi seçme kapasitesine de sahip olduğu vurgulanır (Beauvoir, 1947). Şimga, "Beauvoir'nın özgürlük teorisine dayanan "insan olma" ya da insan onuru değerinin, Evrensel İnsan Hakları Bildirgesinde savunulan insan haklarının ahlaki temelleriyle oldukça uyumlu olduğunu da" ileri sürer (Şimga, 2016, s. 2). Şimga'nın vurguladığı, özgürlük isteği ile ahlaki sorumluluk arasında yakın bir bağ gören Beauvoir'nın etik anlayışının, diğerlerinin tanınması ve saygı duyulmasını talep eden insan haklarının arkasında yatan ahlaki ve politik amaçlarla oldukça uyumlu olmasıdır (s. 2). Beauvoir için "Kendini özgür istemek aynı zamanda başkalarını da özgür istemektir" (Beauvoir, 1994, s. 73). Şimga da "evrensel" insan" anlayışı üzerine Beauvoir'nın "özgürlük isteği" ile "ahlaki sorumluluk" arasındaki bu bağı görür. O halde Şimga'nın da çalışmasından hareketle, gerçek özgürlüğün başkalarının özgürlüğünü sağlama, en azından engellememe ile alakalı olduğunu savunan Beauvoir'nın etik anlayışının, bir anlamda, insan haklarını temellendirmede katkısı olabileceği öne sürülebilir.

Bütün bu bilgiler ışığında, insan haklarının doğru temellendirilmesi için benimsenmesi gereken bir "insan" anlayışı olduğu açıktır. Verilen bütün bilgilerden de anlaşıldığı üzere evrensel insan hakları anlayışının temelindeki "insan" ile felsefi antropolojinin kavradığı "insan" anlayışı birdir. Dolayısıyla insan haklarının evrenselleştirilmesinde izlenecek yol felsefi antropolojik bilginin sunduğu insan anlayışı temelinde belirlenmelidir. Başka bir ifadeyle, felsefi antropolojinin vurguladığı gibi insanı olanaklar varlığı olarak gözeten bir bilinç insan hakları kavramının temelinde olmalıdır.

Özetle, felsefi antropolojiyle ulaşılan insanın değerinin bilgisi yani insanın tür olarak sahip olduğu olanaklarının bilinci insan onurunu tanımlar. Kant, Kuçuradi, Rosen ve Beauvoir gibi düşünürler de insanın neliğine ilişkin çerçevede evrensel bir nitelik taşıyan insan onurunu değerlendirir. Bahsedilen düşünürlerden yola çıkarak sadece kendimizle ilgisinde değil bütün insanlarla ilgisinde anlamlı olan bu kavram, insanlara

insana yakışır bir yaşam sürdürebilmeleri konusunda yol gösterir. O halde, insan onuru bir rehber olarak evrensel nitelik taşıyan metinlere temel olmalıdır. İnsan hakları denilen kavram da onur sahibi varlık olan insanı korumalıdır.

1.3. İnsan Hakları ve Ayırımcılık

Daha önce belirtildiği gibi, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 1948'de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi temelinde belli bir insan anlayışı içerir. Başta bu bildirge olmak üzere devamında gelen sözleşmeler de bütün insanları onur ve haklar açısından eşit gören bir çerçevede gelişir. Hatırlatmak gerekirse, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 1. Maddesinde bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğduğu belirtilir. O halde bu bildirge tek bir insanı, kişiyi ya da zümreyi değil bütün insanlığı ilgilendiren bir yaklaşım sunar. Bu yaklaşımın temelinde de insanın değerinin bilgisi bulunduğu açıktır. Osvaldo Guariglia'ya göre de "İnsan haklarının altında yatan ilkeler, tek bir felsefi insan anlayışının ifadesi değil; daha çok dünyanın her yerinde—bütün diğer tarihsel, toplumsal ya da kültürel koşulları soyutlarsak—'kişi' kavramının kendisinden bulunan özellikleri tanımlayan ilkelerdir" (Guariglia, 2004, s. 35). Bu alıntıdan da hareketle bildirgenin tek bir insan anlayışına sahip olduğu görülür.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi başta olmak üzere birçok uluslararası metine temel olan insan onuru kavramı, oluşturduğu bilinç ile insan ilişkileri bakımından muamele etme ve muamele görme ilkelerini belirlemede önemli rol oynar. Çotuksöken'e göre, "İnsan hakları, insanlararası ilişkilerde, insanın kendisiyle ve diğer insanlarla, öteki canlılarla olan ilişkisinde, canlı-cansız tüm dünya ile olan ilişkisinde—yine insanlarla bağlantılı olarak—ortaya çıkar" (Çotuksöken, 2012, s. 23). Çotuksöken'in yaklaşımı açısından bakıldığında, insan hakları kavramının insanın ilişkide olduğu her bir varlıkla alakalı olduğu görülür. O halde bu hakları koruyacak ya da ihmal edecek olan da yine insanın kendisidir. Sonraki bölümlerde, tez çalışması için seçilmiş olan romanların incelenmesinde, ırkçılıkla ilgili spesifik durum değerlendirmeleri yapılırken insan ve etik çerçevesi üzerinde durulacaktır.

Çotuksöken önemli bir konuya işaret ederek şöyle der: "Dış dünyada tek anlamlı, belirgin, somut, tekil bir başvuru noktasının olmayışı, insan hakları kavramının sınırlarının çizilmesini, anlam çerçevesinin belirsizliklere yol açmayacak biçimde

oluşturulmasını engellemektedir" (Çotuksöken, 2012, s. 25). Bu durumda insan hakları konusunda birbiri ile çarpışan fikirler öne sürülebilir. Örneğin, ötanazinin hak olduğunu savunanlar ile ötanazinin hak ihlali olduğunu savunanlar karşı karşıya gelebilir. Bu tarz birbiri ile çelişen görüşler ancak belli bir insan anlayışı edinildiğinde açıklığa kavuşturulabilir. Bu amaçla haklarla ilgisinde çelişkileri, çatışan durumları ortadan kaldırabilmek için belli bir insan anlayışı temelinde evrensel metinler oluşturulmuştur. Bu anlamda, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de insanın değerini koruyacak bir anlayışla kaleme alınmış bir rehber olarak düşünülür.

Bu bildirge başta olmak üzere insanın dünyadaki ilişkilerini düzenlemek üzere ölçütler sunan başka birçok evrensel metin vardır. Bu metinlerin evrenselliği iddiası insanın değerine ilişkin bilgi ile oluşturulmuş olmalarında temellenir. Kuçuradi de felsefi antropolojik bir düşünce ile bir hakkın hiçbir insan için göz ardı edilmeyecek şekilde herkese sağlanması gerektiğini, insanın olanaklarının bilgisiyle temellendirerek savunur (Kuçuradi, 2016a, s. 2). Bir kez daha altını çizmek gerekirse, insan hakları da temelini bütün insanların ortaklaşa paylaştığı onur kavramında bulur.

Felsefi antropoloji bağlamında evrensel bir insan onuru kavramından türetilen bu metinlerin insanı bütünlüğü içerisinde değerlendirdiği anlaşılır. İnsan onuru kişiden kişiye, toplumdan topluma ya da çağdan çağa farklılık gösteren göreceli bir kavram değildir. O halde temelinde insan onurunu koruyan evrensel metinler de her koşulda kişiyi insan olmasından yola çıkarak değerlendiren ilkelere yer verir.

Dünya genelinde gerek çeşitli uluslararası sözleşmelerle gerekse sosyal kanallarla desteklenen insan hakları, halen daha birçok ülkede sıklıkla sekteye uğramaktadır. Bu hak ihlalleri de insan hakları kavramına ilişkin bilginin tam olmadığının göstergesidir. Kuçuradi şöyle der: "İnsanlar, insan haklarının ne olduğunu bilseler, çoğunun bunları korumak için elinden geleni yapmak isteyeceğini ve kendini gerekli bilgiyle donatmaya çalışacağını düşünüyorum" (Kuçuradi, 2016a, s. 55).

Benzer bir anlayışla, Çotuksöken de insan haklarının korunmasında karşılaşılan sorunlara ilişkin şöyle der: "İnsanın kendisine ve kendisi gibi olanlara ilişkin bilgisindeki eksikler sorunların asıl kaynağı olarak görülmelidir" (Çotuksöken, 2012, s. 51). Çotuksöken insan haklarını korumanın önündeki engeller konusunda şunları da ekler:

> İnsan haklarını korumanın önündeki olası engelleri belli bir insan, varlık ve bilgi yaklaşımıyla aşmayı amaçlamak yapılacak en önemli iştir. Bu konuda bilinçleri aydınlatmak gerekiyor. Her şeyden önce vazgeçilmesi gereken tutum, özcü ontoloji ve o temele bağlı olarak yükselen hiyerarşik, ayırımcı bakış açısıdır. Bireysel farkları (ayrımlar) ayırımcılık yapmak üzere öne çıkarmak, kültürel öğelere saygıyı insana saygının önüne geçirmek, hakları korumanın önündeki en büyük engelleri oluşturmaktadır (Çotuksöken, 2012, s. 75).

Bu görüşlerden hareketle, hak ihlallerinin önüne geçmenin, yalnız felsefi antropolojik bağlamda temel bulan insanın değerine ilişkin bilgi ile olası olduğu söylenebilir. Bu bilgiye sahip olan her insan da insanın onurlu bir varlık olduğunun bilincindedir. Bu farkındalık, tek başına yeterli olmasa da, insanca bir yaşam sürmenin önemli bir koşuludur.

O halde, insanca bir yaşamın olanağını engelleyen etmenlerden birinin insanın değerine ilişkin bilgi eksikliği olduğunu ileri sürmek yanlış değildir. Zira Çotuksöken de şöyle der: "Belli bir ırkın ya da belli bir cinsiyetin diğer bir ırka ya da cinsiyete göre üstün olduğuna ilişkin yanlış bilgi, önyargı, duygusal yaklaşım, hakların korunmasının önündeki en büyük engeldir" (Çotuksöken, 2012, s. 51). Irka ya da cinsiyete dayalı oluşan bu hak ihlallerinin yanlış bilgiden kaynaklandığı açıktır. Bu tür ayırımcılık türlerinde insanın bütünlüğü bilgisinin noksanlığı söz konusudur. Kişiler ırka ya da cinsiyete özgü farklılıklardan yola çıkarak değerlendirilirler. Bu durumda ortak insan kimliğimiz de göz ardı edilmiş olur. Oysa Kuçuradi'ye göre, insan hakları fikir olarak, insanların farklı olan yönlerine değil, insan olarak "aynılığının bilgisi"ne, eş deyişle, benzerliğine yönelir (Kuçuradi, 2016a, s. 274). Evrensel insan hakları metinleri de bu ayırımın bilincinde oluşturulur. İnsanların arasındaki çeşitli farklılıklar hepsinin insan olduğu gerçeğini değiştirmez: "İnsan hangi ırktan, hangi kültür çevresinden olursa olsun, nasıl bir kültür basamağı üzerinde bulunursa bulunsun; bu, insanın insan olarak kendisine özgü özelliklerini ortadan kaldırmaz" (Mengüşoğlu, 2017, s. 46). O halde, insan haklarının evrenselliğini sağlayan bazı ölçütlerin var olduğu açıktır. Bu ölçütleri antropolojik bakış açısının verdiğini belirten Çotuksöken'e göre, "İnsanı olanaklar varlığı olarak, açık bir varlık olarak görmek ve hiçbir zaman insanı araç olarak kullanmamak, amaç olarak almak ve buna bağlı olarak da saygı göstermek gerekir" (Çotuksöken, 2012, s. 75).

Sonuç olarak, ancak insanın değerinin bilgisinin egemen olduğu bir dünyada insanın onuru korunup ayırımcılıklar azalır ve bir vadede ortadan kalkabilir. Nitekim insanın değerinden türetilen ya da insanın değeri üzerine temellenen evrensel metinler de insanın araç olarak değil; amaç olarak görülmesi gerektiği üzerine inşa edilmiştir. Ancak bu koşullarda insan haklarının tanındığı, korunduğu ve geliştirildiği bir dünya söz konusu olur. Bütün bunlardan hareketle insana insan olduğu için değer veren, insanı araç olarak değil; amaç olarak görecek olanın da yine insan olduğu sonucu çıkar.

Daha önce de değinildiği gibi, insanın olanaklar varlığı olarak görülmediği bir dünyada çeşitli ayırımcılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Kavrama baktığımızda Çotuksöken'e göre "Ayırımcılık; ayrımlar (farklar) temeli üzerinde yükselen ayırımlara, bölmelere dayanmaktadır" (Çotuksöken, 2012, s. 160). Bu farklar ise insanın dili, dini, cinsiyeti ya da ırkı üzerinden olabilir. Bu farklılıklar da kültürler ya da toplumlar için farklı sonuçlar doğurur. Örneğin Amerika'da siyah olmak ile Türkiye'de siyah olmak arasında fark vardır. Danimarka'da yaşayan bir kadının maruz kaldığı ayırımcılık ile Türkiye'de yaşayan bir kadınınki benzer öğeler içerebileceği gibi faklıdır da. Ayırımcılığı tetikleyen öğeler sıklıkla yerel-kültürel normlara dayanır. Örneğin, cinsiyet ayırımcılığında kültürler kadın-erkek rolleri üzerine bazı normlar ve anlayışlar kapsar ve bunun sonucunda da kadın-erkek eşitsizliği oluşur. Alison Stone "Toplumsal cinsiyet, dişiliği ve erilliği meydana getiren şey veya dişil ya da eril sayılmak için sergilenmesi gereken tutumlarla ilgili toplumsal fikirler ve beklentilerden oluşur" der (Stone, 2015, s. 54). Burada "toplumsal" olarak ifade edilenin çeşitli değişkenlere bağlı olduğu açıktır. Cinsiyet değişkenine bağlı olarak gerçekleşen bu ayırımcılık türünde kadınların hakları ihlal edilir. Örneğin bazı toplumlarda kadınların çalışmaktansa evle ilgilenip çocuk büyütmeleri uygun görülür. Bu rol kalıplarında çalışma hakkından yoksun olan kadın öncelikle ekonomik özgürlüğünü kaybederek devamında da birçok sorun ile karşılaşabilir. Ayırımcılığın neden olduğu hak ihlalleri arasında sadece kadın-erkek eşitsizliği üzerinden oluşan durumlar yoktur. Dünyanın her yerinde ve her zaman, dini inancı nedeniyle hak ihlallerine maruz kalan kesimler de olmuştur. Tüm bu hak ihlallerinden de anlaşılan ayırımcılığın bazı kültürel normlar ya da pratikler üzerinden çeşitli değer yargılarına dayandığıdır. Kuçuradi'nin dediği gibi çoğul anlamda kültürün altını çizerek, kültürden anlaşılan "bir grupta belli bir süre canlı olan, neredeyse

bilinçsiz, ama o grubun yaşamının bütün ifadelerine sinmiş anlayışlar"dır (Kuçuradi, 2009, s. 42).

Çotuksöken için de ayırımcılık sık sık yerel-kültürel öğelere göre oluşur. Kendisi, ayırımcılığın değişebilen koşullara dayalı olarak insan haklarını ihlal eden durumunu şu şekilde özetler:

> Ayırımcılık, değişmez olduğu sanılan ya da birkaç niteliğe/özelliğe dayalı olarak kurulmakta ve tüm dünyaya baştan saptanan belli açılardan bakıldığında, değişmekte olanlar, değişenler ayrıntılı olarak görülememektedir. İnsan hakları söz konusu olduğunda da; birey, kişi ve yurttaş olarak algılanamamakta; ayırımcılığı bir düşünme ve davranma ilkesi olarak somut bir içerikten yola çıkarak içselleştirmiş olan kişi, hakları koruyamamakta, böyle kişilerin oluşturduğu topluluk, salt grup /topluluk kültürü aracılığıyla dünyaya yönelmekte; bu türden bir anlayışla devleti, dar anlamda kamu düzenini kuranlar da kısa erimde başkalarının haklarını, uzun erimde de –elbette- kendi haklarını koruyamamaktadırlar (Çotuksöken, 2012, s. 62).

Dil, din, cinsiyet ya da ırk gibi çeşitli değişkenlere dayalı olarak çoğalan ayırımcılık insan haklarını korumanın önündeki en büyük engellerden biridir. Çotuksöken'e göre,

> Çoğun, kimi yerel kültürel normlara dayalı ayırımcı örüntülere göre örgütlenen bir kamu düzeni (dar anlamda devlet, geniş anlamda sivil toplum kuruluşları) ayırımcı tutumları içselleştirmiş insanların sayıca çoğalmasına yol açacağı gibi, böyle bir düzenin içinde yer aldığı toplum da yapısı gereği özcülüğü içinde barındırdığı için, hakları koruyan ve geliştiren bir toplum olamaz (s. 163).

Hiç şüphesiz, ayırımcılık bir insan hakları ihlali sorunudur. Bu sorunun kaynağına inebilmek ve bu ihlale sebep olan ivmeleri bulabilmek adına öncelikle bu kavram analiz edilmelidir. Cinsiyete, dile, dine, etnik kökene ya da ırka dayalı olarak pek çok ayırımcılık türü vardır. 10 Aralık 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi de ayırımcılığı yasaklayan en önemli metinlerden biridir. İlk maddesi bütün insanların haklar ve onur bakımından eşit olduğu üzerineyken, 2. maddesi ise şöyledir: "Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasal veya başka bir görüş, ulusal veya sosyal köken, mülkiyet, doğuş veya herhangi başka bir ayrım gözetmeksizin bu bildirge ile ilan olunan bütün haklardan ve bütün özgürlüklerden yararlanabilir".[3] Bildirgenin 23. maddesinin 3. bendinde ise "herkesin, herhangi bir ayrım gözetmeksizin, eşit iş için eşit ücrete hakkı

[3] https://www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf 23.05.2019.

olduğu" belirtilir.[4] Bildirgenin diğer maddelerinde olduğu gibi ayırımcılıkla ilgili bu gibi maddeler de insan haklarını korumayı amaçlamakla birlikte Bildirgede ayırımcılığın bir tanımlanması yapılmamıştır. 4 Ekim 1950 tarihinde kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne bakıldığında ise ayırımcılık türlerinin net bir biçimde yasaklandığı görülür:

> İşbu Sözleşmede tanınan hak ve hürriyetlerden istifade keyfiyeti, bilhassa cins, ırk, renk, dil, din, siyasi veya diğer kanaatler, milli veya sosyal menşe, milli bir azınlığa mensupluk, servet, doğum veya her hangi diğer bir durum üzerine müesses hiçbir tefrike tabi olmaksızın sağlanmalıdır.[5]

Ayırımcılık en temel anlamıyla, çeşitli özelliklerinden dolayı bazı insanlara adil olmayan bir muamelede bulunmaktır. Ayırımcılığın neden olduğu ihlaller sonucunda geçmişte yaşanmış insanlık dışı birçok durum görülmüştür. Gittikçe artan bir bilince ve uluslararası belgelere rağmen ayırımcılık halen dünyanın pek çok yerinde süregelmektedir. Ayırımcılığın hedefinde belli bir ırk, din, cinsiyet ya da cinsel yönelimi farklı kişiler olur. Ayırımcı dışlama bahsedilen insan gruplarını hor görür; onlara insanca yaşama hakkı tanımaz.

Bu çalışmanın ana problemi olan ırkçılık da bir ayırımcılık türü olarak üç biçimde görülür: kölelik, sömürgecilik ve *Holocaust* (Yahudi Soykırımı). Çalışmada incelenecek olan "klasik ırkçılık" kapsamına giren siyah-beyaz ayırımında, ırkçı düşünce hedefindeki kümeleri basitleştirerek aşağı görür. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde, hedefindeki siyahları biyolojik anlamda farklı görerek dışlama eğiliminde olan ırkçılık tartışılacaktır.

[4] https:www.danistay.gov.tr/upload/insanhaklarievrenselbeyannamesi.pdf 23.05.2019.

[5] https://www.izmirbarosu.org.tr/Upload/files/Sayfalar/merkezler/cmk/aihs.pdf 10.09.2019.

İKİNCİ BÖLÜM: BİR AYIRIMCILIK TÜRÜ OLARAK IRKÇILIK

Kuçuradi'ye göre, "Bir 'ırk'ın diğer bütün 'ırklar'dan üstün olduğu savı, kendi başına bir insan hakları ihlalidir" (Kuçuradi, 2016a, s. 267). Günümüz dünyasında ırkçılığın artmakta olduğu ve Avrupa'nın çok kültürlü toplumlarında yeniden alevlendiği gözlemlenmektedir. Bunun nedenlerine dair Kuçuradi'ye kulak verirsek, kendisi "Irkçılık, Yabancı Korkusu ve Ayırımcılık" başlıklı konferansta şöyle der:

> Avrupa'nın çokkültürlü toplumlarında ırkçılığın, etnik ve dinsel önyargıların korlarının yeniden alevlenmesi, bütün kültürlere – yani birbiriyle bağdaşmayan dünya görüşlerine ve çatışan normlara- saygıyı ve bazı temel özgürlükleri (örneğin "ifade özgürlüğü" ile "din ve inanç özgürlüğü"nü) aynı anda teşvik etmenin bir sonucu olarak görülüyor (Kuçuradi, 2016a, s. 270).

Bu alıntıdan hareketle ırkçılığın, bir zamanlar siyah ırka karşı düşmanlık ya da antisemitizm üzerinden gerçekleşen boyutunun bir anlamda şekil değiştirerek "çokkültürlü" olarak ifade edilen Avrupa'da yeni formuyla ortaya çıktığı anlaşılır. Çotuksöken ise ırkçılığı özcü yaklaşımla ilintisi bakımından inceleyerek ırka dayalı ayırımcılıkla ilgili şunları dile getirir:

> İnsanların ne ise o olarak varoluşlarında ortaya çıkan özgül ayrımlarından (ilinekler, kendilerine ait, kendilerine özgü; değişebilir, değiştirilebilir nitelikler) bir ya da ikisinin öne çıkarılıp, diğer ayrımların ona/onlara bağlı kılınması ve insanların bu ayrımlara göre birbirinden farklılaştırılması, "ayırımcılık" denen tutumun temeli olmaktadır. Örneğin, ırklara ya da cinsiyete ilişkin belirlemeler bir üstünlük gibi gösterildiği takdirde, ayırımcılık somut olarak ortaya çıkmış demektir (Çotuksöken, 2012, s. 50 – s. 51).

İnsanların siyah-beyaz oluşuna göre değişen ırk ayırımcılığı da bazı grupların diğer gruplara göre "üstün" olduğu görüşüne dayanır. Çotuksöken, bu durumda değişene bağlı kalınmaksızın seçili bazı unsurların birer "öz"müş gibi algılanıp kültüre dayalı tüm oluşumların da bu öz ile bağlantısının kurulduğunu belirtir (Çotuksöken, 2012, s. 51). Bu şekilde yerel-kültürel öğeler daha ön plana çıkarak bir grubun diğer bir gruba üstün olduğu görüşü—örneğin siyah-beyaz ayırımında olduğu gibi—yaygınlaşır. Bu durumda bazı özgül ayırımlar cinsinden şekillenen toplumda "üstün" grup sivrilerek

diğerlerini dışlar. Bu grubun içindeki insanlar da kendilerinden olmayanı önemli ve değerli görmeyerek onlara önyargı ile yaklaşır. Yerel-kültürel öğelerden destek alan bu önyargılar da hak ihlallerine neden olur. Bu noktada insanları ırkçı yapanın ya da ırkçı düşünceye yöneltenin ne olduğu üzerinde durulması önemlidir.

2.1. Irk Kavramı

Kuçuradi, "Bazı tehlikeli şeyleri sayın deseler, bunlar arasında kavramları söz gelişi sayar mıydınız?" sorusuyla kavramların insan hayatında ne kadar önemli ve etkili olabileceğine dikkat çekmektedir (Kuçuradi, 2016a, s. 1). Bu tezde de tehlikeli olan "ırkçılık" kavramının insanlık açısından oluşturduğu sorunları anlatmak üzere öncelikle kavramın anlamından hareket edilecektir. Ashley Montagu, "ırk" kavramının yaşadığı zaman diliminin en büyük hatalarından biri olarak en trajiğini de ifade ettiğine değinir (Montagu, 1945, s. 16). Çotuksöken "kavram"a ilişkin şöyle bir tanımlama yapar: "[Kavramlar] varolanı bilmeye, anlamlandırmaya ilişkin olarak oluşturulan ve düşünme alanında yer alan çerçevelerdir" (Çotuksöken, 2017, s. 26). O halde, ırkçılık kavramı insanın düşünme edimi aracılığıyla bir varolan üzerinden ortaya koyduğu bir tür düşünsel çerçevedir. Diğer bir deyişle, dış dünyada somut olarak varolmayan ırkçılık kavramı soyuttur. Yalnız ırkçılık değil başka bazı kavramlar da kaygan bir zeminde yer aldıklarından insanlık için istenmeyen sonuçlar doğurmuşlardır. Hiç şüphesiz, ırkçılığın türemiş olduğu ırk kavramını tarihsel, kültürel, ekonomik ve bilimsel açılardan yorumlayanlar olmuştur. Bununla birlikte, her bir yaklaşımın ırk kavramını işleyişi diğerinden farklıdır. Örneğin Türkkaya Ataöv, ırkçılığın tarihsel bir bakış açısıyla yorumlandığında, köleci sistem içinde yenilgiye uğratılan kabileler üzerinde üstünlük sağlamaya yarayan "ideolojik bir silah" olduğunu ifade eder (Ataöv, 1988, s. 7). Bunun yanı sıra, ırkçılığın çeşitli bağlamlar açısından ele alınışının analizi kavramın neliğini anlama konusunda etkili bir yöntemdir.

Grup aidiyetinin insanlar için neredeyse bir ihtiyaç olduğunu ileri sürmek pek de yanlış olmayacaktır. İnsanlar çoğu zaman içinde bulundukları grupların kimlik kalıplarını benimserler. "Biz" ve "onlar" ayırımı da çeşitli kimlikler etrafında oluşan gruplara mensup insanların, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, diğerlerini kendilerinden farklı görmelerinden ileri gelir. İlhan Tekeli'ye göre, "biz ve onun karşısında bir 'öteki'nin yaratılması toplumsal bir sürecin sonucudur" (Tekeli, 1998, s. 2). İnsan

doğası gereği toplumsal bir varlık olduğundan içinde yaşadığı toplumdaki aidiyetliği "biz" üzerinden gerçekleştirip kendisinden farklı olanı da "onlar" olarak görür. Sinan Özbek'e göre de "Antik Yunan'ın 'barbarlar' ayırımı" başkası ya da öteki üzerine klasik örneklerden biridir (Özbek, 2010, s. 9). İnsanın başkalarına yönelik bu tarz sınıflandırmalarının ırkçılık olup olmadığı tartışmaya açıktır. Fakat zaman içerisinde "Öteki", "Başka" ya da "Onlar" gibi kavramlar insan türünün farklılıklarına ilişkin oluşturulmuş içi boş kavramlar olarak karşımıza çıkar. Bu türden gruplaşmaların sorunlu olup olmadığı üzerinde dikkatle durmak gerekir; zira toplumsal sürecin oluşturduğu bu gruplaşmalar ne zaman ki insanı görmezden gelmiştir, o zaman insanlık açısından istenmeyen durumlar oluşmuştur.

Hiç şüphesiz, dışlayıcı ve ayırımcı bir pratik olan ırkçılığın kaynağı "tehlikeli" bir kavrama dönüşmüş olan "ırk" kavramıdır. Bu yüzden, ırkçılığın ne olduğunu daha iyi anlamak için "ırk" kavramının ortaya çıkışı ve gelişmesinin, diğer bir deyişle, tarihinin incelenmesi yerinde olacaktır. Dolayısıyla, öncelikle ırk kavramının etimolojisi üzerinde, kısa da olsa, durulmalıdır.

"Irk" (*race*) kavramının bugünküne yakın anlamıyla—yani köken sırasıyla aktarılan fiziksel özelliklerin ayırt edici bileşiminde insanlığın ana ayırımını belirtmek üzere—kullanılması ilk kez 1684'te, François Bernier tarafından olmuştur (Bernasconi ve Lott, 2000, s. vii). Antropolojik anlamda ırk sınıflamasını gerçekleştiren kişi de Bernier'dir. Kavramın ilk kullanılışında insanı fiziksel özelliklerinden yola çıkarak belli kategorilere ayırma amacı vardır.

Özbek, ırkçılık konusunda çalışmış filozofların ve araştırmacıların ırk kavramının Batı dillerindeki kökenine ilişkin net bir görüş üzerinde hemfikir olmadıklarını belirtir (Özbek, 2010, s. 13). Irk kavramının kökeni konusunda araştırma yapanlar arasında Albert Memmi ve Immanuel Geiss öne çıkar. Ancak Özbek'e göre, Memmi'nin kavrama ilişkin görüşü temelsizdir:

> Memmi'ye göre *race* sözcüğü Latince *ratio* kavramından türemiştir ve bugünkü kullanımında hala 'kronolojik düzen' yüklemi içerir. Memmi'nin kavramının Latince *ratio* kavramından türediğini savunması doğru dayanaktan yoksundur ve keyfi bir yaklaşım gibi görünmektedir (Özbek, 2010, s. 14).

Özbek'e göre, Geiss'ın kavrama yönelik çalışmaları daha doğrudur. Geiss, kavramın 13. yüzyıl Roma diline kadar inen bir kökeninden bahseder (Geiss'tan akratan Özbek, 2010, s. 14). Özbek, kavramın Batı dillerindeki gelişimine dair şöyle bir açıklama yapar:

"İspanyolcada '*raza*', Portekizcede '*raca*', İtalyanca'da '*raza*', 16.yüzyılda Fransızcadan İngilizceye bir değişikliğe uğramadan '*race*' şeklinde geçen kavram, daha sonra Almancaya da aynı şekilde girer" (Özbek, 2010, s. 14). Geiss ise, Arapça '*ras*'—yani, kafa, kabile şefi—ile İngilizce '*race*' kavramı arasında bağlantı kurar (Özbek, 2010, s. 14).

Kavramın batı dillerindeki gelişimi üzerine bir birlik olmadığını vurgulayan Özbek, kavrama ait ilk belirlenim tartışmalarına da değinir: "Geiss'a göre kavram ilk önce aristokratlara-kral ailesine ilişkin kullanılmıştır. Ama zamanla bu anlam tam karşıtı bir içerikle yer değiştirir. Artık kavram, 'aşağı' olan, 'soylu' olarak görülmeyen grupları tanımlamak için kullanılır" (Özbek, 2010, s. 15). Özbek, ırk kavramının ilk belirlenimini bu şekilde aktardıktan sonra hayvancılıkta sınıflama anlamında yeni kullanımına geçiş yaptığını da ekler. Kavramın anlamının hayvancılıkla olan bağlantısı üzerinde Memmi ve Geiss görüş ayrılıklarına sahiptir. Geiss için kavramın hayvancılığa geçiş şekli, Arapça '*ras*' kavramından türediğinin açık bir göstergesi iken, Memmi ise aksine kavramın esas kökeninin hayvancılık olduğunu ve insanla bağlantılı olarak da 17. yüzyılda kullanılmaya başlandığını öne sürer (Geiss ve Memmi'den aktaran Özbek, 2010, s. 15).

Irk kavramının dilsel olarak tarihsel süreci genel olarak bu şekilde seyreder. François Bernier'ye kadar dünyayı gezen coğrafyacı bilginlerin ya da insanların da (insanların arasındaki) fiziksel özellik farklılıklarının farkında olduğu bilinmekle birlikte, özellikle deri renginden yola çıkarak insanları fiziksel özellikleri altında "ırk" kavramı ile değerlendiren ilk kişi Bernier'dir. Özbek, Bernier'nin soy, tür (*espèce*) kavramının eşanlamlısı olarak kavram üzerinde herhangi bir değer yargısı oluşturmadan, sadece analitik sıralama için ırk ifadesini kullandığını aktarır (Özbek, 2010, s. 21). Daha sonra Bernier'nin biyolojik çizgilerde insanlığı sınıflandırmaya olan katkısını kabul eden Gottfried Wilhelm Leibniz ve Johann Friedrich Blumenbach gibi bazı düşünürler de olmuştur (Bernasconi ve Lott, 2000, s. 1). Antropoloji denilince ilk akla gelenlerden Blumenbach üzerine Özge Ünlütürk şöyle der: "Blumenbach, insanları temel olarak derilerinin rengine göre, aynı zamanda kafataslarının şekillerini de değerlendirerek 5 ırka ayırmıştır: Kafkasyalı ya da Beyaz, Moğol ya da Sarı, Etiyopyalı ya da Siyah, Amerikalı ya da Kızıl, Malayalı ya da Kahverengi" (ÜnlüTürk, 2015, s. 97). O halde, ırk kavramının ilk kullanımlarında insanları yalnızca fiziksel özelliklerine

göre sınıflandırma amacı taşıdığı söylenebilir. Irk kavramının anlamının dışına çıkarak insanlık dışı durumlara neden olması 17. yüzyıl sonlarında sömürgeciliğin ortaya çıkmasıyla başlar. Avrupalı ülkelerin özellikle Batı Afrika'yı istila etmeleriyle beraber ırkçılık da ivme kazanır. Dolayısıyla bu sınıflandırma yönteminin bazı toplumları egemenlik altına almak için meşru bir neden olarak kullanıldığına şüphe yoktur.

Bunun yanı sıra, felsefe tarihinde önemli bir yeri olan Kant'ın "Farklı İnsan Irkları Üzerine" adlı makalesinin, ırk ve türler arasındaki açık farka değinen ırkın bilimsel tanımına dair ilk çalışma olduğuna yönelik yaygın bir düşünce vardır (Bernasconi ve Lott, 2000, s. 8). Özbek, Kant'ın ırkları Beyaz ırk, Zenciler ırkı, Hunlular (Moğol ya da Kalmuk) ırkı ve Hint ya da Hindistan ırkı şeklinde dört başlık altında topladığını belirtir (Kant'tan aktaran Özbek, 2010, s. 27). Bu çalışmasında Kant, siyah ve beyazların insanın farklı türleri olmadığını (muhtemelen bir köken sırasına ait olduklarından) fakat insanın iki farklı ırktan meydana geldiğini öne sürer (Bernasconi ve Lott, 2000, s. 9).

Irklardan ziyade "doğanın sistemi" içindeki insan çeşitliliğine değinen Johann Gottfried von Herder ise bu çeşitliliğin insanlık kavramına nasıl katkıda bulunduğunu göstermeye çalışır (Bernasconi ve Lott, 2000, s. 23). Herder, ırk kavramını bilimsel açıdan inceleyen diğer araştırmacı ya da düşünürlerin aksine, insan türünün bu çeşitliliğini onun doğasına yorar. Irkların yerine insan kimliğini vurgulayan Herder, *The Ideas on the Philosophy of the History of Humankind* (*İnsanlık Tarihinin Felsefesi Üzerine Düşünceler*) adlı kitabında şöyle yazar:

> Ne oran-gutan ne de Asya maymunu senin kardeşindir, ancak Amerikan ya da zencinin ise kardeşin olduğu kesindir. Onu bastırmamalısın, ne öldürmeli ne de ondan bir şey çalmalısın: o senin olduğun gibi bir insan olduğu için; maymunlarla kardeşliğe giremeyebilirsin (…) Kısacası, dünyada ne dört ne de beş ırk ne de özel çeşitlilikler vardır. Renkler bir diğerine karışır; kültürler genetik karaktere hizmet etmektedir; sonunda hepsi dünyanın tüm zaman ve bölgeleri boyunca uzanan aynı muhteşem portrenin ve bir diğerinin yalnızca gölgesidir (Herder, 2000, s. 26).

17. ve 18. yüzyıla gelindiğinde, Bernier'nin değer yargısı yüklemeden kullandığı ırk kavramı Carolus Linnaeus, Georges-Louis Leclerc Comte de Buffon ve Blumenbach gibi isimlerin elinde bir kurama dönüşür. Linnaeus'ın hem kültürel hem de biyolojik dinamikleri temel alarak yaptığı sınıflamada Avrupalılar en üstte yer alır. Özbek'e göre Linnaeus'ın sınıflaması bariz bir şekilde önyargılarla desteklenen değer yargılarından

oluşur (Özbek, 2010, s. 22). Blumenbach ise, kuramında insanlığın bütünlüğünü vurgular. Montagu'ya göre, "Blumenbach yalnızca insanın öz bütünlüğünü açıklığa kavuşturmakla kalmayarak aynı zamanda açık bir şekilde insanlığın 'çeşitlilikleri' olarak adlandırılan bütün sınıflamaların soyut olduğuna dikkat çeker" (Montagu, 1945, s. 29).

Bu noktada, ırk kavramından hareketle "bilimsel bir kuram" oluşturma çabasına girişmiş olan Joseph Arthur Graf Gobineau'dan da bahsetmek yararlı olacaktır. Özbek de ırkların birbirine karışmasını adeta "felaket" olarak gören Gobineau'nun, bu karışımı dejenerasyon olarak adlandırıp, bir anlamda, "ırk temizliği" düşüncesini başlattığından bahseder (Özbek, 2010, s. 30). "İnsan Irklarının Eşitsizliği Üzerine" ("The Inequality of Human Races") adlı makalesinde dejenerasyon kavramından hareketle insan ırklarının değeri arasında farklılıkların olup olmadığı ve bu farklılıkların hesaplanabilir olup olmadığı üzerinde kafa yormuştur (Gobineau, 2000, s. 46). Gobineau'nun kuramının Nazizm başta olmak üzere ırkçılıkların "temellendirilmesi"ne etkisi oldukça büyüktür.

20. yüzyıla gelindiğinde ise ırk kavramının "bilimsel" olduğu iddialarının arkasında, esasında toplumsallığı destekleyen bir yanı olduğunu vurgulayan düşünürler ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle, ırk kavramı bir bilgiden hareketle değil, aksine yerel-kültürel değerlerle toplum tarafından şekillenir. Bilim yapan insanlar, insanları biyolojik özelliklerine göre sınıflandırmaya çalışmanın esasında sorunlu olduğu görüşünü vurgulamaya başlamıştır. Örneğin Robert Miles, ırk kavramının biyolojik bir gerçeklik olmadığını, toplumsal bir kurgu olduğunu iddia etmiştir (Özbek, 2010, s. 31). Montagu ise ırk düşüncesinin çağımızın "katıksız trajik bir miti" olduğunu ileri sürer (Montagu, 1945, s. 24). Ek olarak, Montagu ırk kavramıyla ilintide şunları dile getirir:

> (…) ırk kavramı beyazlatılmış bir mezar taşından başka bir şey değildir, bu düşüncede deneysel modern genetik oldukça hatalı ve anlamsızdır, bu nedenle antropolojiden de düşürülmesi gerekir, sonsuz oranda zarar verdiği ve hiç de yararlı olmadığı için (Montagu, 1945, s. 51-s. 52).

Montagu bir benzetme de yaparak şöyle yazar: "Belli bir grubun karakterlerini sıralama süreci, onlara iyi bir coşku vererek bireyleri birlikte çarpma ve sonuçta çıkan omleti 'ırk' olarak servis etme aslında ırk oluşturmanın antropolojik sürecidir. Bu doğada hiçbir şeye cevap vermeyen bir omlettir" (Montagu, 1945, s. 55). Montagu'ya göre ırk kavramı ile ilgilenen düşünürler ya da ırkın "bilimsel" olarak temellendirilebileceğini savunanlar aslında insan doğasında olmayan bir şeyle uğraşırlar. İnsanların

farklılıklarından yola çıkarak ırk kavramını oluşturma çabalarının boşuna olduğu görülür. Açık bir şekilde insanın ırk kavramı adı altında sınıflandırılamayacağı bellidir.

Montagu, insanın doğasında temellendirilemeyen bu kavramın toplumsal dinamikler çerçevesinde geliştiğini vurgularken sorunlu özcü bir yaklaşım içerdiğine de değinir: "Fiziksel farklılıklar, benzediğin 'ırk'ın üstün olduğu ve benzemediğin 'ırk'ın ise aşağı olduğuna dair özcü ve boş kanısıyla sonuçlanan kültürel açıdan üretilmiş düşmanlıkları asmak üzere yalnızca mandallardır" (Montagu, 1945, s. 102). Kavramı toplumsallığı içinde ele alan Montagu ırk önyargısı (*race prejudice*) üzerine de çalışır. Irka yönelik oluşan bu önyargı sosyal çevrede edinilir. Eş deyişle, kişi insanların ırklarına yönelik düşmanlık ve öfke gibi hisleri toplumda edinir. Dolayısıyla Montagu kavramın sosyal açıdan öğrenilmiş olduğunu vurgular.

Montagu'nun toplumsal perspektifte yaptığı irdelemelerinde kavramın kültürle olan ilgisini kurması da kaçınılmazdır. Ona göre, "Bütün normal insanlar kültürel açıdan birbirinden farklı olmayarak dünyaya gelirler ancak doğdukları sosyal grubun ortamında kültürel anlamda farklılaşırlar" (Montagu, 1945, s. 214). O halde kültür grupları içerisinde yer alan insanın da kavram üzerine bir takım önyargılar edinmesi doğaldır.

Montagu'nun görüşlerinden hareketle ırkın öğretilmiş ve öğrenilmiş kurgu bir kavramdan ibaret olduğu ortaya çıkar. O halde kavramı kavramak üzere biyolojik ya da fiziki sınırlamalar yerine toplumsallığında anlam kazandığının bilinciyle ırk ayırımın kültürel olduğu iddia edilebilir: "Sık sık insanlar arasındaki 'ırksal' düşmanlıkların onlar arasındaki bütün fiziki 'ırksal' farklılıklar yok edildiğinde gözden kaybolacağı tartışılır. Fakat bu yanlış bir tartışmadır çünkü 'ırksal' düşmanlıkların asıl kaynağı fiziki değil, kültüreldir" (Montagu, 1945, s. 216). Montagu'nun vurguladığı bu "ırksal" düşmanlıklar temelde bir ezbere değerlendirmedir. Çünkü kişinin ten renginden yola çıkan ırksal önyargı geçerli olan normlara göre yapılır. Birinci bölümde belirtildiği üzere toplumda egemen olan değer yargılarına göre yapılan değer biçmede, ırkına göre kişi "değerli" ya da "değersiz" görülür. Bu durumda kişi ırkından hareketle, başka bir deyişle kendi dışında olan bir nedenden dolayı değerlendirilmiş olur. O halde toplumdaki çeşitli baskın kalıplara göre şekillenen ezbere değerlendirmelerin insanın değerinin dışındaki dinamiklere dayandığı açıktır.

Montagu'nun gözünde ırklarından ötürü insanları "barbar" ya da "üstün" görmek yanlıştır. Kendisi, "barbar" olarak değerlendirilen grupların aslında kültürel olarak sınırlı olduklarından "ırksal önyargı" ile karşılaştıklarını iddia eder. Bazı insan gruplarının "üstün" olduğu söylenen diğer insan gruplarına oranla farklı olduklarının düşünülmesinin dünyadan soyutlanmış olmalarından kaynaklandığını vurgular. İnsanlar arasındaki yüzeysel farklılıkların altını çizmenin sadece onların arkasında daha temel ya da basit denilebilecek farklılıklar olabileceği yanılsamasını devam ettirmeye yaradığını belirtir (Montagu, 1945, s. 216). O halde kişileri fiziki görünüşlerinden yola çıkarak değerlendirmek yüzeyseldir çünkü insan oldukları gerçeğini göz ardı eder. Montagu'ya göre "aslında temel olan yalnızca insanlığın akrabalığıdır" (s. 216). İnsanlar fiziki farklılıklarından ziyade, dünyadaki biricik konumlarından ötürü, başka bir deyişle yalnızca insan oluşlarıyla göz önünde bulundurulmalıdır.

Anthony Kwame Appiah da ırkın yanılsamadan ibaret olduğunu düşünenlerdendir. Tek insan ırkının yine insan ırkı olduğunu belirten Appiah; ırk, kültür ve kimlik arasında bağlantı kurar (Appiah ve Gutmann, 1988, s. 32). Appiah, ırk kavramı üzerine gelişen tartışmaların hem kültür hem de kimlik üzerine incelemeler gerektirdiğini vurgular. O halde, Appiah'nın anlayışında ırk kavramı fiziksel özelliklere bağlı biyolojik çerçeve bağlamında değil toplumsal boyutta irdelenir. Ona göre ırk düşüncesini anlamak insanların ırklar hakkında nasıl düşündüğünü kavramayı içerir (Appiah, 1988, s. 33). Kavramı anlamak için "*vague criterial theory*" (belirsiz ölçüt teorisi) ismini verdiği yöntemi önerir. Bu noktada ona göre "ırk pek çok kıstas inanışı memnun eden bir şeydir" (s. 36). Irkın pek çok kıstas tarafından şekillendiği bu teoride çok çeşitle belirlenen ırkın belirsizliği üzerinde durulur. Diğer bir deyişle, ırkın pek çok kıstas tarafından belirlenebilir oluşu esasında ırkın ne olduğuna dair belirsizliği de oluşturur. Bu teori açısından bakıldığında da ırk kavramına dair bu belirsizlik ırkın bilimsel bir temelde oluşturulamayacağının açık bir göstergesidir. Kavrama ait bu belirsiz, çok çeşitli kıstaslar ise daha önce söz konusu edilen toplumsal dinamikler üzerinden şekillenir.

Kavrama ait bu belirsizliklerden yola çıkan Appiah, "ırklar" üzerinde önce iddia edilen düşüncelerin neler olduğunu ve ırk kavramına ait değişik gündelik kullanımlarının araştırılması gerektiğini öne sürer (Appiah, 1988, s. 40). Appiah'nın teorisinden hareketle ırkın, içinde bulunulan zamanın koşullarında, insanlar tarafından

belirlenen bir kavram olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Örneğin, 19. yüzyıl boyunca ırkın herhangi bir kullanımında bilimsel bir terim gibi kavrandığı görülür (Appiah, 1988, s. 41). Oysa Appiah, insanların vücuduna odaklanarak ırkı biyolojik bir kavram olarak düşünmenin esasında insanı daha geniş davranış dünyasından, sosyal ve ahlaki yaşamdan ayırdığını söyler (s. 49). İnsanın yalnızca fiziksel özelliklerine odaklanmak doğuştan sahip olduğu olanakları görmeyi engeller. O halde yalnızca biyolojik faktörlere odaklanarak ırkı üzerinden "iyi" ya da "kötü" olarak sınıflandırılan insanın gerçekleştirebileceği olanaklar göz ardı edilebilir. Felsefi antropolojik bilgi ile bakıldığında da insanı tek bir özelliğine odaklanarak incelemek onun varoluşsal bütünlüğünü bozar. Dolayısıyla ırkçı teori insanı tek bir özelliğe, yani buradaki kullanımıyla ırkını temel alarak değerlendirir. Diğer özellikleri ne olursa olsun kişilerin ortak olan tek kimliğinin insan olmak olduğunu görmez.

Kişinin ırkı fiziksel, ahlaki ve entelektüel yollarla ifade edildiğinde (Appiah, 1988, s. 50) insanın varoluşsal bütünlüğünün bozulduğu sonucu çıkarılabilir. Örneğin siyah olduğu için ezbere değerlendirmelerle "aşağılık", "pis" ve "tembel" gibi vasıflar yakıştırılan bir insan baskı ve ayırımcılığa maruz bırakılarak bu kişinin insani olanaklarını gerçekleştirmesi engellenir. Sırf siyah olduğu için kötü işlerde çalıştırılan biri, belki de bu kötü koşullardan dolayı yazabileceği halde çok önemli bir romanı yazamayabilir ya da önemli bir parçayı bestelemeyebilir. Bunların yanı sıra kavramı anlamak üzere tarihselliği üzerine incelemeler yapan Appiah, şöyle der: "Irkçı biri için, birinin 'Zenci' olduğunu söylemek onun sadece siyah bir derili ve kıvırcık saçlı olduğunu söylemek değildir: deri renginin diğer önemli irsi karakterlere eşlik ettiğini de söylemektir (s. 55). Appiah, Birleşik Devletlerdeki tek ırkın insan ırkı olduğunu öne sürerek (s. 32) bir anlamda felsefi antropolojinin de savunduğu üzere, insanı varoluşsal bütünlüğü içinde değerlendirir demek yanlış olmayacaktır.

Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere ırk kavramı, çeşitli toplumsal dinamikler çerçevesinde insanın insan olduğu gerçeğini göz ardı ederek yalnızca ten rengini temel alır. Böylece insanın varoluşsal bütünlüğünü bozar. Appiah ve Montagu'nun görüşlerinden de hareketle ırk kavramına toplumsal açıdan çeşitli anlamlar yüklendiği açıktır. Irk kavramına yüklenen bu anlamlar ise kimlik oluşumunda önemli bir rol oynar.

Kimlik, en yalın anlamıyla, insanın bütün özelliklerini kapsar. İnsanın kimliği hem kendisini nasıl gördüğü ile hem de toplumun gözünde nasıl görüldüğü ile ilgilidir. Kimlik üzerine çalışmış olan Appiah'ya göre kimlikler insanın içinde bulunduğu toplum tarafından şekillendirilir. Toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, etnik kökenler, milletler, meslekler ya da uğraşılar gibi sosyal formlara artık kimlik dediğimizi vurgular (Appiah, 2007, s. 16). Appiah'ya göre kimlikler etik istekler oluştururlar çünkü erkekler, kadınlar, gayler, eşcinsel olmayanlar, Ganalılar, Amerikanlar, siyahlar ya da beyazlar olarak insanlar esasında bu dünyayı oluşturur (s. 16). O halde kimliğin etikle olan bağlantısı insanla olan ilişkisinden kaynaklanır. Appiah bir kimliğin daima din, toplum, okul, devlet, aile, arkadaş ya da akran aracılığıyla sunulan düşüncelerle birbirine eklemlendiğini ifade eder (Appiah, 2007, s. 53). Her insanın kimliği sosyal dinamiklerden yoğun bir biçimde etkilenir. Eş deyişle, kimlik çok çeşitli dinamiklerden etkilenen bir kavram olarak belirir. Örneğin bir kişinin ırkına dayalı ırksal kimliği ya da cinsiyeti ile ilgisinde cinsel kimliği oluşur.

Appiah gibi Amartya Sen de kimliğin çok çeşitli unsurlardan ivme kazandığını belirtir. Sen'e göre "yurttaşlık, ikamet, coğrafi köken, toplumsal cinsiyet, sınıf, politik görüş, meslek, görev, yeme alışkanlıkları, spor, müzik zevki ya da sosyal bağlılıklar bizi çeşitli grupların üyeleri yapar" (Sen, 2017, s. 4). Ek olarak şöyle der: "Bu insanın eş zamanlı ait olduğu bu kolektiflerin her biri o kişiye belli bir kimlik verir" (s. 4). O halde kişilerin doğuştan bir kimliğe sahip olmadığı ancak bu kimlikleri toplum aracılığıyla edindikleri açıktır. Sen, belirli bir kimliğin öneminin sosyal bağlamla paralel olduğunu vurgular:

> Örneğin, bir akşam yemeğine çıkılıyorsa, kişinin vejetaryen kimliği dilci olma kimliğinden daha büyük bir önem kazanabilir; buna karşılık, eğer o kişi dil incelemeleri konulu bir konferansa gitmeyi düşünüyorsa, dilci olma kimliği özellikle önemli hale gelebilir (Sen, 2017, s. 46).

Doğa kanunlarında olduğu gibi kişi grubunun ait olduğu kimlikleri edinir; bunlar tercih konusu değildir. Sen, toplumsal kimliğin seçme değil, sadece kendini gerçekleştirme konusu olduğunu vurgular (2017, s. 5). O halde, insanların kimlik edinmesi kaçınılmaz bir durumdur. Ancak belirleyici olan şeyin tek bir kimlik olduğu durumlar çeşitli sıkıntıları da beraberinde getirir. Kimliklerin çeşitli yargılar, kültürel öğeler, normlar ya da ezbere değerlendirmelerle anlamlandırılmaları bazı problemlerin oluşmasına sebebiyet verir. Zira kişinin ırkı ile ilgisinde oluşturulan ırksal kimliği de rengi

yüzünden birtakım önyargılara, dogmalara ya da ezbere değerlendirmelere tabi olan kişinin, çeşitli hak ihlallerine uğramasına neden olur. Hak ihlallerine verilen tepkilerde örneğin siyahların ırklarını, kadınların cinsiyetlerini ön plana çıkarmaları, yani kimliklerinin belli bir özelliğini ön plana çıkarılmalarının nedeni, Amin Maalouf'un *Ölümcül Kimlikler* (2008) kitabında açıkladığı gibi insanlar en fazla saldırıya uğrayan aidiyetlerini temel kimlik olarak kabul etmeleri ve kendilerini onun üzerinden tanımlamaya eğilimli olmalarındandır (s. 27).

2.2. Irkçılık ve Türleri

Irk kavramından hareketle bir ideoloji olarak ırkçılık ortaya çıkmıştır. Irkçılık temelde sömürgecilik sistemiyle beraber özellikle Afrika ülkeleri üzerinde egemenlik kurma amacıyla oluşmuştur. Irkçılığın sömürgecilik döneminde ortaya çıkması, bu ideolojinin kapitalizmle bir bağlantısının olduğunu gösterir. Özbek de "Bütün bu anlatılanlarda dikkat edilmesi gereken nokta, 'bilimsel' ırk kuramlarının üretildiği tarihlerin, kapitalist üretim tarzının yerleşmeye başladığı tarihlerle paralellik göstermesidir" der (Özbek, 2012, s. 57). 17. yüzyılda köle ticareti en yoğun zamanını yaşarken, ırkçılık biyolojik açıdan temellendirilmeye çalışılmıştır. 18. yüzyılda ise ırkçılık kölelik sisteminde devam eder. 19. yüzyıla gelindiğinde, ırkçılık "aryan" ırkından olanların üstünlüğünü ve Yahudilerin "aşağı" bir ırk olduğunu destekleyerek Naziler tarafından kullanılır. O halde, Özbek'in de belirttiği üzere ırkların var olduğunu savunmak, ırkçılıktan söz edebilmek için bir önkoşuldur (Özbek, 2012, s. 56). Irkçılığın tarihi incelendiğinde ekonomik kaygıları da içerdiği görülür. Örneğin, İtalya'da beliren faşizm egemen sınıfın diğer halklar üzerinde denetim kurmasını hedeflerken, bazı grup insanların "aşağılık" olduklarını belirtir. ABD'nin siyahların "aşağı" ırk olduğunu savunarak Güney Afrika üzerinde egemenlik kurmaya çalışması, ırkçılığın ekonomik çıkarlarla iç içe geçmiş olduğunu gösteren bir başka örnektir. O halde belirtildiği üzere, ırkçılık kavramına ivme veren ideoloji temelde ekonomidir. Irkçılık ekonomik temelde insanı amaç olarak değil araç olarak alır. Bu nedenle, ırkçılığın temelde insanı araç olarak gören bir yanı olduğu da söylenebilir. Günümüzde ırkçılık köleci sistem boyutundan çıkmış dahi olsa, yine insanın değerini hiçe sayan tutumuyla hak ihlalleri oluşturmaya devam eder.

Irkçılık yalnızca ırk üzerine sınıflandırmaları içermez. Bununla beraber anti-semitizm, siyahlara ya da Araplara duyulan fobi gibi çeşitliliğe karşı korkuların karışımını ve yabancı korkusunu, bir diğer ifade ile heterofobiyi ve zenofobiyi barındırır. Her iki durumda da bir grup insan farklı, yabancı olarak görülür ve dışlanır, bu insanlardan uzak durulur ve onlara karşı saldırgan tavırlar sergilenir. Dolayısıyla söz konusu olan başka/diğer/yabancı olana karşı duyulan korkudur. Heterofobi kavramı genellikle ırkçılığın psikolojik yanını vurgular. Kuçuradi de "Irkçılık ayırımcılığın düşünsel nedeni, yabancı korkusu ise psikolojik nedenidir" der (Kuçuradi, 2016a, s. 268). Özbek, ırkçılık üzerine yapılan psikolojik ya da psikanalitik çalışmalarda korkunun altının çizildiğini ima eder (Özbek, 2012, s. 68). Irkçılığın psikolojik incelemelerinde kişinin yabancı ya da farklı olan karşısında bir korku duyduğu ve bu yüzden saldırgan tavırlar sergilediği belirtilir. Ancak, Özbek'in de vurguladığı üzere bir kişinin ırkçı tavırlar sergilemesini yalnızca psikolojik açıklamalara bağlamak yeterli olmayacaktır (Özbek, 2012, s.70). Burada, bir insanı rengi yüzünden yabancı/farklı görmek esasında o insanı insan olarak görmemeye yol açar. Dolayısıyla Özbek "Irkçılığı psikolojik çözümlemelerle açıklamaya çalışmanın, yine ırkçılığı neredeyse anlayışla karşılamaya yol açtığını görmek gerekiyor" der (Özbek, 2012, s. 71). Benzer bir biçimde, Frantz Fanon da *Siyah Deri Beyaz Maskeler* (*Peau Noire, Masques Blancs*) adlı kitabında ırkçılığın psikolojik çözümlemeleri üzerinde durmuştur. Özbek ve Kuçuradi gibi Fanon da ırkçılık sorununa psikolojik bir perspektifle bakmanın esasında bu sorunu basitleştirdiğini düşünür. Rengi yüzünden hor görülen insan yabancılaşır. Başka bir ifadeyle, insanların renk farklılığı onların yabancı olarak görülmesine neden olur. Yabancı olarak görülen insanın da insan olduğu gerçeği unutulur. Fanon, ırkı yüzünden dışlanan insanın yabancılaşma sorununa şu şekilde bakar:

> Yabancılaşma, bir ırkın başka bir ırkı sömürmesini öngören sistemlerin kurbanı durumundaki insanların sorunudur. Yabancılaşma, daha üstün olduğu ileri sürülen bir uygarlığın başka bir dünyaya bakış ve dünyayı yorumlayış biçimi üzerindeki horgörüsüne hedef olan insanların sorunudur (Fanon, 2016, s. 265).

Öte yandan, Immanuel Wallerstein'a göre ırkçılığın yabancı korkusu ile oldukça az bir bağlantısı vardır (Wallerstein, 2006, s. 66). Ona göre "ırkçılık aynı iktisadi yapı içindeki çeşitli işçi kesimlerinin birbiriyle ilişki kurmasını kısıtlamanın bir biçimidir" (s. 66). Wallerstein perspektifinden ırkçılık ideolojik anlamda dünya üzerindeki eşitsizliği haklı

çıkarmak üzere kullanılır. Irkçılık aynı zamanda grupların ekonomi içindeki rollerinde toplumsallaşmalarına neden olur. Wallerstein şöyle der: "Böylece önyargılar, ayrımcılık içeren davranışlar belirir" (Wallerstein, 2016, s. 66).

Tüm bu anlatılardan da ırkçılığın ideolojik bir neden olduğu; heterofobinin ise korkudan kaynaklandığı anlaşılır. Hetereofobi kavramı ile ifade edilen ırkçılıktan bambaşka bir durumdur. Ancak iki kavram da karşısındaki insanın insan olduğu gerçeğini hiçe sayarak çeşitli hak ihlallerine neden olur. Özbek şöyle açıklar: "Sonuç olarak ırkçılık, sadece biyolojik niteliklere, ayrılıklara işaret ederek, yabancı olanın dışlanması, heterofobi ise biyolojik olan gösterenin dışında, her türlü farklılıkla temellendirilen dışlamadır" (Özbek, 2012, s. 74). Özbek'in bahsettiği yabancı olan karşısındaki korku kaynaklı saldırgan davranışlar da ırkçılıkla değil ancak kapitalizmden önceki topluluklarla ilişkilendirilebilir.

İnsan ve insanın değerini tanımayan ırkçılığı anlamak üzere sıklıkla benzerliği kurulan cinsiyetçiliği ele almak bu tez çalışması için doğru bir adım olacaktır. 1970'lerden itibaren ırkçılık biyolojik temelinden uzaklaşıp kültürel temellendirmelerle devam ederken feminist yaklaşım da etnik, dinsel ya da ırk temelinde genişler. O halde ırkçılık ve cinsiyetçilik arasında bir bağlantı kurmak gerekir. Bu iki ideoloji insanın varoluşsal bütünlüğünü bozarak onun tek bir özelliğine, başka bir deyişle; ırkına ya da cinsiyetine yoğunlaşır. Özbek'e göre "Her iki ideoloji de aynı üretim ilişkilerinin egemen olduğu bir toplumsal sistemin ürünüdür" (Özbek, 2012, s. 87). Hem ırkçılık hem de cinsiyetçilik insanın tek bir özelliğine dayanan aynı özcü kavrayışla toplumsal sistemin varlığını sürdürebilmesini sağlayan araçlar olarak belirir. Kişi amaç olarak değil araç olarak görülür. Cinsiyetçilikte de ırkçılıkta olduğu gibi toplumun dayattığı kalıpların doğallaştırılması söz konusudur. Örneğin, hem kadınların hem de başka bir "ırk"tan olan kişilerin doğuştan farklı, başka ya da yabancı oldukları iddia edilir. Biyolojik özelliği açısından kadın, savunmasız, duygusal ya da edilgen olması sebebiyle erkekten farklı görülür. Bir başka "ırk"a ait olan insan da deri rengi, göz rengi ya da saç rengi gibi özelliklerden ötürü egemen "ırk" tarafından aşağı görülür. Her iki ideolojide de toplum tarafından ayrıştırılan insan grupları vardır. Toplum, hem cinsiyetçilik hem de ırkçılık yoluyla hedefindeki bu insan grubuna sınırlı bir alan tanır. Özbek ırkçılık ve cinsiyetçiliğin kesişme noktalarına dair şöyle der:

> Her iki ideoloji de neden kadınları ve ayrı "ırk"tan olanların belirlenmiş işler yapmakla yükümlü olduklarını ve başka

> uğraşlara, işlere uygun olmadığını anlatıyor. Bu ideolojilerle kadınların ve başka "ırk"tan olanların neden toplum içinde erkeklerle/egemen ulusla aynı haklara sahip olmadığına cevap üretiliyor, en azından bu grupların neden toplumda belirleyici roller almamaları gerektiği anlatılıyor (Özbek, 2012, s. 88).

O halde, cinsiyetçilik ve ırkçılığın insanları toplumun oluşturduğu belli kalıplara göre şekillendirdiği açıktır. Özbek ırkçılık ile cinsiyetçiliği birleştiren noktanın sebebine ilişkin şunu belirtir: "Irkçı anlatımlar, betimlemeler sıklıkla cinsiyetçi ifadelerden yararlanıyor. Bu ilişki, *yabancı olanın dişileştirilmesi* şeklinde ifade buluyor. Yani yabancı olan da tıpkı kadınlar gibi, edilgen, irrasyonel, aşırı duygusal olmakla tanımlanıyor" (Özbek, 2012, s. 88). Bilim dışı olan bu tanımlamalar kadınlar ya da bir başka ırktan olanlar üzerinde egemenlik kurmayı basit bir hale getirir. Wallerstein'a göre, "Cinsiyetçilik gibi ırkçılık da, beklentileri biçimlendirip sınırlayarak, kendi kendisine baskı yapan bir ideoloji işlevi görmüştür" (Wallerstein, 2006, s. 67). Irkçılık, statülerin sınırını çizerken "renk" hattını kullanır. Öyleyse, statülerin sınırını çizerken cinsiyet de başka bir deyişle, kadın-erkek ayırımı söz konusu olabilir. Renk ya da cinsiyet gibi ayrıştıran faktörler etiket etkisi gösterir (Wallerstein, 2006, s.67). Hem ırkçılık hem de cinsiyetçilik biyolojik farklılıkları temel alarak insanları ayrıştırır. Irkçılıkta biyolojik özelliklerinden ötürü bazı insan grupları "aşağı" görme söz konudur. Cinsiyetçilikte ise biyolojik farklılıklara toplumsal açıdan yüklenen roller de eklenir. Böylece, ırkçılık ve cinsiyetçiliğin aynı özcü ideolojiden yararlandıkları görülür. Wallerstein, cinsiyetçilik ve ırkçılık ideolojilerini kapitalizmle bağdaştırarak inceler. Wallerstein'a göre "Cinsiyetçilik erkeğin kadın karşısındaki egemen konumundan, ırkçılık ise genelleştirilmiş yabancı düşmanlığından daha fazla bir şeydir" (Wallerstein, 2006, s. 87). Cinsiyetçilik ideolojik anlamda erkeği ayrıcalıklı bir konuma getirerek kadın-erkek eşitsizliğini yaratır. Kadının emeği de bu ideolojide hiçe sayılır. Wallerstein üretici emeğin üretici olmayan emeğe dönüştürülmesiyle esasında kadının emeğinin göz ardı edildiğinin altını çizer (s. 88). Irkçılık da yabancı nefretiyle birilerini ezmek değildir. Wallerstein'ın ifadesiyle "Irkçılık, üretken emeğe, nimetlerden yararlanma hakkı tanımlanırken taşıdığı önceliğe karşın, düşük düzeylerde karşılıklar ödenmesine gerekçe yaratmıştır" (s.88). O halde, Wallerstein'ın vurguladığı üzere cinsiyetçilik ve ırkçılığın toplumun "biyolojik" ayırımlarıyla insanları kutuplaştıran toplumsal süreçler olduğu görülür.

Appiah, bir ayırımcılık türü olan ırkçılığı içsel ırkçılık (*intrinsic racism*) olarak incelerken, cinselliği ise dışsal ırkçılık (*extrinsic racism*) olarak tanımlanan şeye daha yakın bulur (Appiah'dan aktaran Cudd ve Jones, 2003, s. 104). Appiah'nın belirttiği üzere dışsal ırkçılık söz konusu olduğunda diğerinin daha aşağı (*inferior*) olduğuna ilişkin yargı, esasında diğeri olarak görülen kişinin daha aşağı olduğu düşünülen yetenekleri ya da özelliklerinden kaynaklanır (Appiah'dan aktaran Cudd ve Jones, 2003, s. 104). Ann E. Cudd ve Leslie E. Jones, "Cinsiyetçilik" adlı makalelerinde, Appiah'nın içsel ve dışsal ırkçılık üzerine yaptığı ayırıma ilişkin şunları der: "Bu yüzden cinsiyetçi birçok erkek suçlandıklarında aslında cinsiyetçi olmadıklarını, kadınları sevdiklerini söyler. Ancak bu en iyi ihtimalle, onların içsel cinsiyetçi olmadıkları anlamına gelir" (2003, s. 104). Cudd ve Jones da cinsellik ve ırkçılığın birbirine birçok açıdan benzediğini vurgular: Öncelikle ikisi de toplumlarda oldukça yaygın ayrıştırıcı "psikolojik mekanizmalar" olarak insanlara mal olur. Sosyal grupları kategorize ederken bireysel farklılıkları temel alırlar. Bunların yanı sıra, ırkçılığı ve cinsiyetçiliği devam ettiren sosyal mekanizmalar da aynıdır. Hem cinsiyetçilik hem de ırkçılık "sistematik şiddet" ve "ekonomik dezavantaj" sayesinde varlığını devam ettirir (Cudd ve Jones, 2003, s. 104).

Bu kutuplaşmada ırkçılık bir öteki yaratarak kendini ifade eder. Bu ayırışımda ötekileştirilen, bir başka ya da yabancı söz konusudur. İnsanlar doğuştan ırkçı ya da cinsiyetçi olarak doğmaz. Toni Morrison'a göre "İnsanlar Ötekileştirmeyi görerek öğrenir, ona öyle öğütlendiği, öyle talimat verildiği için değil" (Morrison, 2019, s. 21). Morrison ötekileştirme sebeplerine ilişkin şunları ifade eder: "Öncelikli fikrim ötekileştirmenin bir 'yabancıya' duyulan toplumsal/psikolojik ihtiyaçtan kaynaklandığı yönünde; yalnızlaşmış benliği tanımlamaya yarayacak bir Ötekine duyulan ihtiyaçtan" (Morrison, 2019, s. 29). Zeynep Direk'e göre de "Başkalık" kavramı ırk meselesi, kültürel başkalık, toplumsal cinsiyet, cinsiyet farklılığı sorunlarıyla ilişkilendirilmiştir. O halde, başkası ya da öteki kavramının bir sınıflandırma yaparak insanları farklılaştırdığı açıktır. Direk'e göre "Başkalarıyla birlikte olmak onun varlığına aittir. Fakat onun başkasıyla ilişki, başkasıyla ilgilenme biçimi, ötekinin kendisi olmasına izin vermeyi içeren bir ilişkidir" (Direk, 2013, s. 69). Başka bir ifadeyle, insan içinde bulunduğu toplumda herkese insan olduğundan dolayı saygı göstermelidir. Morrison

perspektifinden de “Yabancı diye bir şey yok ancak kendi yüzlerimiz var” (Morrison, 2019, s. 48). Yabancı kavramı konusunda şunları ekler:

> Yabancı başka diyarlardan biri değildir, her an karşımıza çıkabilecek sıradan biridir; hiç tanımadığımız biri değil gözümüzün bir yerlerden ısırdığı biridir. İçimize korku salan da esasen tanıdığımız ama görmezden geldiğimiz bu benliklerimizle her an karşılaşılabilecek olmamızdır. İşte bu yüzden reddediveriyoruz karşılaştığımız o simayı da içimizde uyandırdığı o duyguları da, hele de bu duygular çok derinse. Yine bu yüzden Ötekinin sahibi olmak, ona hükmetmek, onu yönetmek istiyoruz. Ve becerebilirsek, onu yüceltip kendi benliğimizin aynasında seyretmek. Her iki durumda da, yani korktuğumuzda da sahte bir hayranlık duyduğumuzda da kendimize hak gördüğümüz bireyselliği ondan sakınmış, onun kişiliğini, kendine has bireyselliğini hiçe saymış oluyoruz (Morrison, 2019, s. 48-49).

Emmanuel Levinas ise başkası kavramına farklı açılardan bakar. Başkası kavramı ile evrensel barış arasında bir bağlantı kurar. Başkası kavramından hareketle ırkçılık konusunda da fikirler öne sürer. Levinas, ırkçılığın görmezden gelinen bir gerçeğe dayandığını belirtir. “Beden Ben’e katılır; benden ayrılmaz” (Aktaran Direk, 2013, s.140). Direk şöyle der: “Levinas’ın sözünü ettiği beden, elbette biyolojik beden değil, başkasının bakışı altında ırklı, cinsiyetli vs olarak tecrübe edilen, kültürel anlamlarla yüklü bedendir” (Direk, 2013, s. 140). Direk, ek olarak “Çağımızın felsefesinin en önemli bulgusu, özgürlüğü ve adaleti ben’in konumundan değil, ötekinden başlayarak düşünme gereğidir” der (151). Bu noktada Levinas’ın evrensel barışa katkısı görülür. Levinas insanı ben’den değil, başka insandan başlayarak düşünen bir hümanizmi savunur.

Bütün bunlar belirtildikten sonra, bir insan hakkı ihlali olan ırkçılığı kavramak üzere ırkçılığın türleri konusunda sınıflandırmaları incelemek yerinde olacaktır. Çalışmada konu edinilen ırkçılık türü biyolojik ayırımları meşrulaştırarak gelişen “eski” ya da “klasik” olarak nitelendirilen ırkçılıktır. On dokuzuncu yüzyıl süresince ve yirminci yüzyılın başlarına kadar etkisini sürdürmüştür. Bu ırkçılık türünde insanlar hiyerarşik olarak sınıflandırılmıştır. Bu hiyerarşide insanlar özcü bakış açısıyla biyolojik açıdan alt ve üst kümelere ayrılır. Sınıf, ırk, etnik köken, cinsiyete yönelik ayırımcı pratikler insan haklarının ilgilendiği alanlardır. Bahsedilen sorunlar ve benzerleri üzerine 1950’lerden bu yana da çeşitli yasalarla uluslararası ve ulusal

önlemler alınmaya çalışılmıştır.[6] Öte yandan bu tür ayırımcı pratikleri ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalara rağmen ayırımcılık, boyut değiştirerek hak ihlallerine yol açmaya devam etmektedir. Bu noktada biyolojik farklar üzerinden gelişen "eski" ırkçılık, zaman içinde sınıf, cinsiyet, etnik köken gibi pratikler yoluyla biçim değiştirerek "yeni" ırkçılığa dönüşür. O halde "yeni" ırkçılığın birbirine eklemlenerek çoğalan çeşitli ayırımcılıklar kümesi olduğu söylenebilir. "Klasik" ya da "eski" ırkçılık, ırksal üstünlük üzerinden çeşitli davranış rollerine göre hareket eder. "Yeni" ırkçılıkta ise kültür temel alınır. "Yeni" ırkçılık, kültürel farklılıkların öne çıkarak ırkçılığın yeniden biçimlendiği bir türüdür. Biyolojik üstünlüğü değil de kültürel ayrımcılığı hedeflediği ifade edilir (Mehmet Taş, 1999, s. 53). Bir başka ifadeyle, ırkçılık ideolojisinde biyoloji terimi kültür kavramı ile yer değiştirir.

"Yeni ırkçılık"ta söz konusu olan biyoloji değil, kültürdür. İnsanlar kültür kalıpları altında bir ırkçılığa maruz kalır. Eski ya da klasik ırkçılıkta biyolojisinden dolayı çeşitli değer yargıları ile karşılaşan insan, yeni ırkçılık türünde de belli bir kültür grubuna ait olduğundan dolayı aynı değer yargıları ile yüz yüzedir. Irkçılığın bu dönüşümünde ekonomik, sosyal ve kültürel aşamaların önemi yadsınamaz. Modern bir ayırımcılık pratiği olan "yeni ırkçılık" konusunda bir inceleme yapmak adına, konu üzerinde çeşitli araştırmaları olan Fanon'un da görüşlerine yer vermek önemlidir. Fanon, sömürgeciliğin ırkçılık, asimilasyon ve ötekileştirme gibi etkilerini hem deneyimlemiş hem de bu konular üzerine çalışmıştır. Fanon açısından biyolojik ırkçılık vülgerdir (Fanon'dan aktaran Özbek, 2012, s. 122). Özbek, Fanon'a göre kültürel ırkçılığın artık tek tek insanları vurgulamaktan ziyade bir varoluş biçimi olarak belirdiğini aktarır (s.122).

"Klasik" ya da "eski" olarak tanımlanan ırkçılık türü biyolojik sınırlamalarla belirlenerek insanın emek gücünü sömürmüş insanlar açısından hak ihlallerine neden olmuştur. Bu tür, biyolojik açıdan bir gruba ait insan grubunun zihinsel olarak "üstün" ya da "aşağı" olduğu şeklinde ırkçı bir önyargı taşır. Fanon, biyolojik özellikleri temel alan "klasik" ya da "eski" olarak tanımlanan bu ırkçılık türünü "vülger" olarak niteler.

[6] https://www.ihd.org.tr/insan-haklari-evrensel-beyannames/ 24.11.2019.

https://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf 24.11.2019.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc086/kanuntbmmc086/kanuntbmmc08604750.pdf 24.11.2019.

Siyah ve beyaz insan arasındaki eşitsizliğin de güç farkıyla başlayıp ekonomik sömürüyle sürdürüldüğünü vurgular (Ünlü, 2011, s. 7). Fanon'a göre, teknolojik gelişmeler zaman içerisinde ırkçılığın varoluş biçiminin değişmesine neden olur. Özbek, Fanon'un ırkçılığı yorumlayarak ulaştığı üç gözlemi şöyle sıralar:

> 1. Irkçılık durağan bir fenomen değildir, zaman içinde kendini yenileme, yeniden biçim kazanma özelliğine sahiptir.
> 2. İlk haliyle biyolojik olarak belirlenmiş ırkçılık, sömürgecilik dönemine özgüdür.
> 3. Irkçılık, sömürgeci yönetimlerin merkezi unsurudur, sömürgecilerin amacına uygun olarak, çeşitli mekanizmalarla sömürgeleştirilen halkların nesne haline gelmesini sağlar (Fanon'dan aktaran Özbek, 2012, s. 124).

O halde, Fanon açısıyla bakıldığında da sömürgeci sistemin toplulukları egemenlik altında tutmak üzere ırkçılığı kullandığı açıktır. Şekil değiştirerek ideolojisine devam eden "yeni ırkçılık" hiyerarşi sisteminden vazgeçmez. Bu ırkçılık türünün şekillendirdiği toplumlarda, sosyal açıdan bir hiyerarşi vardır. Belirtilen hiyerarşi sınıflamasının en altını göçmenler ya da çeşitli yerli gruplar oluşturur. En altta yer alan bu gruplar toplumda kendilerine biçilen rollere göre varlıklarını sürdürür.

Köken olarak Martinikli olan Fanon'a geri dönersek, *Siyah Deri Beyaz Maskeler* (2016) adlı kitabında kendisinin de tecrübe ettiği gibi siyahların kökenleri sebebiyle ezildiklerini belirtir. Siyahlar toplumda kendilerine biçilen rollere uygun davranarak yaşarlar. Siyah, aşağılık kompleksi ile varlığını sürdürürken beyaz da kendini beğenen bir tavır benimser. Siyah-beyaz ayırımında bir insansızlaştırma ve nesneleştirme söz konusudur. Özbek de günümüzde varlığını sürdüren ırkçılık konusunda şöyle der: "Biyolojik gösteren, ırkçılığın teorik söyleminde artık kullanılmayan bir temellendirme olsa da pratikte vazgeçilmez bir gösteren olma işlevini sürdürmektedir" (Özbek, 2012, s. 135). Fanon'un bahsettiği bu ırkçı sınıflamayı bugün modern insan da dünyanın farklı birçok yerinde deneyimler. O halde bir anlamda Fanon'un da bir insanlık durumunun altını çizdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ek olarak, yeni ırkçı pratiklerin toplumsal cinsiyet gibi çeşitli dinamikleri de uzantısına alarak ayırımcılığa neden olduğu unutulmamalıdır.

Irkçılığın kültürü temel alarak oluşturduğu bu yeni türünü incelerken, antropolog Claude Levi- Strauss'un görüşlerinden bahsetmeden geçilemez. Strauss, biyolojik açıdan ırkların olmadığını savunur. Levi-Strauss'a göre "Asya, Avrupa, Afrika ya da Amerika özgün kültürlerini, insanların fizyolojik ya da anatomik yapılarından

kaynaklanan özelliklere değil; sosyolojik, tarihsel ve coğrafi koşullara borçludur" (Levi-Strauss, 1997, s. 10). O halde, insanlar arasındaki bu kültürel özgünlük, bir başka deyişle kültürel çeşitlilik, biyolojik farklılıklarla paralel değildir. Levi-Strauss'a göre "İnsan kültürlerinin çeşitliliği asla öğrenemeyeceğimiz kadar zengin ve geniştir" (Levi-Strauss, 1997, s. 11). Levi-Strauss, kültürlerin çeşitliliğine değinerek, toplumun kendi içinde dahi kültürel anlamda çeşitli olabileceğini vurgular. Özbek de "Buradan çıkacak sonuç, kültürlerin çeşitliliği kavramının durağan bir kavram olarak ele alınmadığıdır" der (Özbek, 2012, s. 130).

Irk, tarih ve kültür arasında bir bağlantı kuran Levi-Strauss açısından kültürlerin çeşitli olması onları parçalara ayırmaz, aksine birleştirir: "Kültürlerin çeşitliliği insan topluluklarının birbirinden yalıtılmasından çok, onları birleştiren ilişkilere bağlıdır" (Strauss, 1997, s. 12). Ek olarak, Levi-Strauss bir kültürün diğerinden üstün sayılamayacağını vurgular. Ona göre kültürler birbirini tamamlarlar ve karşılıklı etkileşimler sonucu gelişirler. O halde, bir kültürün diğer bir kültüre üstün olduğunu iddia etmek de doğru değildir:

> Bu uç biçimler, hiçbir zaman tek başına kalmış kültürlerin değil, tersine karşılıklı işleyişlerini isteyerek ya da istemeden birleştiren (…) koalisyonları çeşitli şekillerde (göçler, karşılıklı ödünç almalar, ticari alışverişler, savaşlar) gerçekleştiren kültürler olmuştur. Ve işte tam da bu noktada, bir kültürü diğerinden üstün saymanın saçmalığına değiniyoruz (Levi-Strauss, 1997, s. 27).

Özetle, hem "klasik" ırkçılık hem de "yeni" ırkçılık insanın tek bir ayırımına yönelerek onun bütünlüğünü bozar. İnsanın değerini görmezden gelerek kutuplaştırdığı insanlar üzerinde türlü hak ihlallerine neden olur. Irkçılıkla mücadelede uluslararası ve ulusal birçok metin olmasına rağmen, halen devam eden bir problem olması ırkçılığın nedenleri üzerinde daha çok durulması gerektiğine işarettir. Bu bölümün sonunda ise ırkçılık türlerinin hepsinin temelinin insanın değerine ilişkin bilgi eksikliği ile alakalı olduğuna vurgu yapılacaktır. Irkçı düşüncenin insan değerinin bilgisinin eksikliğinden kaynaklandığı göz önünde bulundurulduğunda, insan hakları önünde büyük bir engel oluşturan ırkçılığı ortadan kaldırma sürecinde insan değerinin bilgisinin öneminin sürekli olarak altının çizilmesinin gerekli olduğuna şüphe yoktur.

2.3. Irkçılıkla Mücadelede İnsan Değerinin Bilgisinin Yeri

İnsanın değerinin insanın olanaklarının bilgisine dayandığı bu çalışmanın birinci bölümünde anlatılmıştır. Buna bağlı olarak ırkçılığın ise insanın değerini hiçe sayan bilgi dışı bir ideoloji olduğu da açıktır. İnsan haklarının yaygınlaştırılması sürecinde insanın değerinin bilgisinin önemi yadsınamaz. Irkçılık ve yabancı korkusunun ise bu süreci bozan insansızlaştırma unsurları olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle ırkçılık ve yabancı korkusu uç noktada insan olarak görmemeye yol açar. O halde etnik, dilsel, dinsel kümelere ya da bu çalışmada incelenen herhangi bir ırka uzanan ayırımcılığın bir noktada da kişileri insan olarak değerlendirmemekten kaynaklandığını söylemek yanlış değildir.

Irkçılığın düşünsel arka planı üzerine eğilmek ırkçılıkla mücadelede atılması gereken ilk adımlardandır. Kuçuradi'nin de belirttiği gibi ırkçılığa ve ayırımcılığa neden olan bütün fikirlerle savaşmaya ilk önce kafamızda başlamamız gerekir (Kuçuradi, 2016a, s. 268). Yukarıda, günümüzde ırkçılığın açık bir şekilde toplumda görülmemesine rağmen boyut değiştirerek hak ihlal etmeye devam ettiği anlatılmıştır. Kuçuradi'nin altını çizdiği gibi, Avrupa'nın çok kültürlü ortamında ırkçılığın tekrardan şiddetlenerek görülmesinin nedeni insan hakları ile bağdaşmayan birtakım pratiklerin kültür adı altında devam etmesindendir. İnsan değerinin bilgisi ile örtüşmeyen bu kültürel pratiklerin "saygı" adı altında toplanıp "ifade özgürlüğü" ya da "din ve inanç özgürlüğü" şeklinde tanımlanması, dünyanın çoğu yerinde insan haklarının sağlanmasında bazı olumsuzluklar yaratır (Kuçuradi, 2016a, s. 270).

Söz konusu kültürel pratiklerin felsefi değerlendirilmesinin yapılması gerekir. Başka bir deyişle, bu kültürel oluşumların insanın değerinin bilgisini gözetip gözetmediği ortaya konmalıdır. İnsanı sadece ırkı, dili, dini, cinsiyeti ya da etnik kökenine bağlı değerlendiren normlar insanın değerinin bilgisi ile bağdaşamaz. Kuçuradi, artış gösteren ırkçılık konusunda şu saptamaları da yapar:

> Böylece, Avrupa'da eski bir afet olan antisemitizmi bir yana bırakırsak, şu anda Avrupa'da yaşayan Avrupalı olmayan grupların kültürel farklılıkları, yanlış olarak, onların etnik kökenine atfedildi; Avrupa'nın zengin ormanlarında pusu kurmuş bekleyen ırkçılık da kentleri-köyleri istila etti ve yalnızca yabancı korkusundan değil, aynı zamanda hükümetlerin, ırkçılığa karşı oldukları halde, yurttaşlarının ifade özgürlüğünü ihlal etmekle suçlanma korkusundan, ırkçılığın

> propagandasını engellemedikleri için de mesafe kazandı (Kuçuradi, 2016a, s. 271).

Değer konusu olan kültürel farklılıklar değil, hangi kültüre ait olursa olsun insandır. Kuçuradi, "saygı konusu olanın, kültürler, yani dünya görüşleri ve normlar değil, hangi kültürün mensubu olursa olsunlar, insanlar" (Kuçuradi, 2016a, s. 270) olduğunu söyleyerek çok önemli ama sıklıkla gözden kaçan bir noktaya vurgu yapmıştır. Hiç şüphesiz, çoğu durumlarda kültürel pratikler insan olanaklarını geliştirmenin önünde bir engel oluşturur. Daha önce belirtildiği gibi, Çotuksöken de "Öyleyse, ne türden olursa olsun ayırımcılık, özcü temeliyle, insan haklarının korunmasının önündeki en büyük engeldir" diyerek bunun altını çizmiştir (Çotuksöken, 2012, s. 163). Kültürel şemalardan oluşan bir toplum düzeninde ayırımcı davranış benimseyen insanlar da bulunur. Özcülüğün söz konusu olduğu bu toplumlarda hakların korunması mümkün değildir. Bunun yanında, bir ayırımcılık pratiği olarak ırkçılık ve yabancı korkusunu engellemede "kültürlerarası eğitim" izlenilecek bir yol olarak sunulması yaygındır. Öte yandan buna katılmakla beraber Kuçuradi, "kültürlerarası eğitim"in umut verici olmakla beraber ayırımcılığın ve şiddetin ideolojik bir nedeni olan ırkçılıkla savaşmanın bir yolu olmadığını düşünüyorum" der (Kuçuradi, 2016a, s. 271). İnsan değerinin bilgisi ve insan haklarıyla örtüşmeyen kültürel pratiklere tolerans gösterilmemelidir. Felsefi bilgi ile değerlendirilmesi mümkün olmayan dolayısıyla da insan haklarına yer bırakmayan görüşlerin büyük zarar verdiği göz önünde bulundurulduğunda, bu görüşlerin sakıncaları konusunda farkındalık yaratmak büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla, insanın değerini gözeten bir tutumun içselleştirilmesi için de insan hakları eğitimine ihtiyaç vardır.

Kuçuradi, ırkçılıkla mücadelede nasıl bir insan hakları eğitimi gerektiği konusunda şöyle der:

> Irkçılığa ve ayırımcılığa götüren bütün fikirlerle savaşmak ve onları akıllardan söküp çıkarmak için, özellikle de başka genç insanların ırkçı olmasını önlemek için, *İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi*ni üretmiş anlayışa dayalı bir insan hakları eğitimine ihtiyaç vardır: insan haklarının etik eğitimi dediğim eğitime (Kuçuradi, 2016a, s. 274).

Irklardan ziyade tek ortak kimliğimiz olan insan kimliğinin farkına vardırılması insan hakları eğitiminin olmazsa olmazıdır. Felsefi antropolojik bilginin de vurguladığı üzere insan tek bir kimlik bütünlüğünde değerlendirilmelidir. Felsefi antropolojik bilgi ile

temellendirilen insan hakları fikri de insanın biyolojik farklılıklarını değil, bütünlüğünü ele alır. İnsan haklarının insan ayırımları üzerine değil tam tersine, insanların bir olduğu bilgisi ile temellendirildiği akılda tutulmalıdır (Kuçuradi, 2016a, s. 274). Bu bilginin insan hakları eğitimi ile insanlarda içselleştirilmesi aynı zamanda insan haklarının neden korunması gerektiği konusunda da bir rehberdir.

Hiç şüphesiz, insanın değerinin içselleştirilmesi ırkçılık gibi ayırımcı ideolojileri ortadan kaldırmada etkilidir. İnsan akıl varlığı olarak diğer canlılardan ayrılmaktadır. İnsanın dünyadaki değerini sağlayanın da onu diğer canlılardan farklı kılan fenomenleri olduğu fikri felsefi antropolojinin temelindedir. Her insan özü gereği bu fenomenleri gerçekleştirebilme potansiyeline sahiptir. O halde, ırkı, dili, dini ya da cinsiyeti yüzünden çeşitli ayırımcılık türlerine maruz kalan insanlar yapılarına ait bu fenomenleri gerçekleştiremeyebilir. Yapılması gereken ise insanları bahsedilen dinamikler üzerinden ayırmak değil; yapısına özgü bu fenomenleri gerçekleştirebilmesi için olanaklar sunmaktır. O halde, ırkçılıkla mücadelede her insanın olanakları gereği sahip olduğu fenomenlerinin bilgisi önemlidir. Bu durumda, insanı özünde bir bütün olarak değerlendirecek bir anlayışı yaygınlaştırmak önemlidir. İnsan hakları kavramı da bu anlayışı desteklemek üzere oluşturulmuştur. İnsanın sanat, felsefe, edebiyat, teknik gibi başarıları ona dünyada "biricik" bir konum sağlar. Böylesi başarılara sahip olan insanı, ırkına dayanarak değerlendirmek onu esasında hiç görmemektir. İnsanı tek bir dinamiğinde değerlendirmek onun potansiyel olanaklarını da engeller.

Özetle ırkçılıkla mücadelede insanın değerinin bilgisiyle hareket edilmelidir. Çeşitli hak ihlallerine neden olan ırkçılığı ortadan kaldırmak için insanı çeşitli dinamiklere ayıran özcü yaklaşımlardan kaçınılmalıdır. Günümüzde boyut değiştirip devam eden ırkçılığın çok büyük ölçüde kültürel öğeleri barındırması önemli bir problemdir. Bu hususta insanın değerinin bilgisine yer vermeyen öğeleri yok etmek üzere toplumda insan hakları eğitimi yaygınlaştırılmalıdır. Edebiyat insanla birlikte var olur ve insanın yaşamla olan bağını kuvvetlendirir. Hem gerçek yaşamda hem de eserlerde, özde anlatılan, değer problemleri ile bir insanın tür olarak sahip olduğu olanaklarıdır. Bu tezin konusu olan ırkçılık da, örneklerini insanın değerinin bilgisinden hareketle somutlaştıran edebiyat eserleri ile desteklenebilir. Bu desteği somut bir şekilde gösteren *Türkü Söylüyor Otlar* ile *Bülbülü Öldürmek* romanları da bu yüzden son derece önemlidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: EDEBİ ESERLERDE IRKÇILIK ÖRNEKLERİ

İnsanlar arası ilişkileri göz önüne sermede edebiyatın önemi yadsınamaz. Edebiyat insanla birlikte varlığını sürdürür. Edebiyat, birçok fikrin, duygunun ya da olayın yazıya aktarılmasıdır. Edebiyatın insanın toplumsallaşmasında da payı büyüktür. Edebiyat da felsefenin uğraşı alanı olan insan ve insana özgü sorunlara yönelir. Beauvoir için edebiyat "dünyayı açığa/ortaya çıkarmak amacıyla insanlar tarafından insanlar için yapılan bir eylemdir" (Beauvoir, 1965, s. 73). Öyleyse, sanatçının topluma katabileceklerinin önemi açıktır. Kuçuradi, sanatçıya ilişkin şöyle der:

> Sanatçının yaptığı şey, durumları belli sınırlar içinde göstermek; sayısız olaylar ya da olabilecek olaylar arasından en önemlilerini çekip çıkararak, onlara yeni boyutlar kazandırarak değerlerini belirtmek; başka insanların da onların anlamlarını görebilmesini sağlamaktır (Kuçuradi, 2016, s. 3).

Yazar olarak Doris Lessing ve Harper Lee de, eserlerine konu edindikleri kişiler aracılığıyla ırkçılığın boyutlarını gösterip okuyucu ile önemli bir bağ kurabilmiştir. Bugün dahi gözlemlenen bir toplumsal sorun olan ırkçılığa dikkat çekerek insanların bu konu üzerinde düşünmelerini sağlamışlardır. Lessing ve Lee, bu romanlar üzerinden insan haklarının korunduğu ve ihlal edildiği durumlara da dikkat çekerler. Roman karakterlerinin ırkçılık kapsamında karşılaştığı durumları aktarırlar. Böylece bu karakterlerin deneyimlediği çeşitli sıkıntı, problem ve haksızlıkların insan hakları açısından incelenmesi olanağı doğar.

Kanımca, Lessing'in ve Lee'nin eserleri insan hakları bağlamında irdelendiğinde her iki yazarın da insanın sırf insan oluşundan dolayı bazı haklara sahip olduğunu bildiği ve insanın değerinin bilgisi ile belirli bir şekilde muamele görmesi gerektiğini savundukları iddia edilebilir. Lessing'in ve Lee'nin eserlerinde değerlerin taşıyıcısı olan kişiler vardır. Her ikisi de insanlar arası iletişimde ön plana çıkan (insana dair) kavramları insanın değerinin bilgisi ile sunarlar. Eserlerinin öneminin bu bilgi ile hareket etmelerinden de kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Yazarların bu tezde incelenen eserlerinde roman karakterlerinin ırkçılık nedeniyle maruz kaldığı baskı ve çektikleri sıkıntılar anlatılır. Bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde incelenecek olan ve insan haklarına yol gösterici olabilecek kesişimsellik kavramına, Lessing'in ırkçılık-cinsiyetçilik bağlamında ortaya koyduğu sorunlar örnek niteliğindedir. Bunlara ek olarak insan haklarının ihlal edilmesini önlemek adına bilgisel

adaletsizlik türlerine örnekler veren Lee'nin eseri bu nedenle de dikkate değerdir. Her iki yazar da bahsedilen edebi yapıtlarda ırkından ya da renginden dolayı hor görülen karakterlerin ihlal edilen haklarına dikkat çeker.

Daha önce de detaylı olarak değinildiği gibi, insana, sırf insan oluşundan dolayı gerektiği gibi muamele edilmez ise kişiler insansal olanaklarını gerçekleştiremez. İnsana özgü bu durumların okuyucuya aktarılış şekli ve kavramların nasıl işlendiği oldukça önemlidir.

Bu iki yazarın eserlerinin önemi de, yalnızca insana özgü kavramları romanlarında temellendirerek konuları işlemelerinden değil, aynı zamanda insanın değerinin bilgisi ile oluşturmalarından kaynaklanır. Seçtikleri anlatım şekli ile okuyucu ile eseri birbirine yakınlaştırır. Diğer bir deyişle, okuyucu eseri okurken karakterleri yabancı olarak görmez; hatta üsluplarının karakterleri kendilerinden biri gibi görmeye imkân sağladığı söylenebilir. İnsana özgü durumları kurgu olarak aktarırlarken insanın değeri olan bir varlık olduğu gerçeğini de unutmazlar.

Bu nedenle, bu metinleri değerlendirirken insanı, insanın değerini ve insanın değerlerini göz önünde bulunduran bir yaklaşım izlemek gerekir. Bu noktada çalışmanın birinci bölümünde incelenmiş olan insanın, insanın değerinin ve insanın değerlerinin ne olduğunun açıkça bilinmesi önemlidir. İnsana özgü evrensel değerin eserlerde etkileyici bir şekilde işlenmesi, bu yapıtlara "klasik" olma niteliğini verir. Ek olarak Lessing ve Lee'nin bu iki romanı, okur açısından insan haklarını içselleştirme sürecinde edebiyatın rolüne dikkat çekmesi açısından da öne çıkarlar.

3.1. *Türkü Söylüyor Otlar*'da Irkçılık

Doris Lessing'in 1950'de yayınlanan *The Grass is Singing* (*Türkü Söylüyor Otlar*) adlı romanı temelde ırkçılık ve sömürgecilik sorunlarını ele alır. Roman, siyah-beyaz ayırımının egemen olduğu Güney Afrika'da, Rodezya'da geçer. Romanda toplumsal, siyasi ve ekonomik bir ideoloji olarak düşünülebilecek ırkçılığın yanı sıra, ataerkil toplumun kadına bakışı ve kadının kolonyal toplumdaki yeri de incelenir. Beyazlar Rodezya'dan olan yerli halka ırkçı tavırlar sergiler. Rodezyalılar romanda ikinci sınıf muamelesi görür. Lessing, siyah-beyaz ayırımcılığının etkisiyle oluşan eşitsizliği kadın-erkek eşitsizliği ile birlikte ele alır. Başkarakter Mary Turner aracılığıyla kolonyal dönemde kadın-erkek ayırımında baskıcı düzenin etkilerini ırkçı ideoloji ile birlikte

işler. Romanda yalnızca ırkçılık siyahları baskı altında tutup ezmez; eril sistem de kadınlara aynı şeyi yapar.

Lessing, bu eserinde başkarakter Mary Turner'in hayatını resmeder. Mary'nin hikâyesi evdeki hizmetçileri tarafından öldürüldüğünü bildiren bir gazete haberiyle başlar. Mary'nin babası demir yollarında çalışan alkolik bir adam, annesi de maddi yetersizliklerden dolayı çocuklarını güçlükle büyütmüş biridir. Ayrıca okuyucu Mary'nin iki kardeşinin dizanteriden öldüğünü öğrenir. Yatılı okula giden Mary ise, 16 yaşındayken okuldan ayrılarak bir ofiste sekreter olarak çalışmaya başlar. Yirmi yaşındayken annesini, yirmi beş yaşındayken de babasını kaybeder.

Otuzuna gelen Mary hala evlenmemiş, iyi para kazanan, özgür, özgüvenli ve beğenilen bir kadındır. Bir arkadaşının verdiği partide hakkında söylenenlere kulak misafiri olan Mary oldukça şaşırır çünkü insanların onun neden hala küçük bir kızmış gibi davrandığını ve evlenmediğini merak ettiklerini fark etmiştir. Mary toplumdaki evlilik baskısı ile bu şekilde yüzleşince artık hayata daha farklı bakmaya başlar ve nitekim yakın bir köyde çiftçilik yapan Dick Turner ile evlenir. Dick köye Mary ise şehre düşkün olduğundan birbirlerine oldukça zıttırlar.

Çiftlik, Mary'e çocukken annesi ile geçirdiği zor ve yoksul günlerini hatırlatsa da hızla kendini toplar; yemek pişirir, evi dekore eder, dikiş diker ve hatta duvarları bile boyar. Ancak Mary'nin siyahlara karşı oldukça öfkeli bir tavrı vardır. Hizmetçi Samson, eve yeni gelen bu hanımın tavırlarından oldukça bunalır; en sonunda harçlığı da kısılınca işten ayrılmaya karar verir.

Samson'ın gidişinden sonra, Mary evin bütün işlerini tek başına yapmak zorunda kalır. Ancak bu defa da evdeki eksikler gözüne batmaya başlar. Örneğin, düzgün bir çatının olmamasından dolayı evin içine bütün ısıyı çeken ince tavandan yakınır. Samson'dan sonra gelen yeni uşağı da ne yapar eder ve evden gönderir. Bir sonraki uşak oldukça yetenekli olmasına rağmen, Mary bitip tükenmez talepleri ile bu uşağın da adeta başının etini yer. Mary'nin yerlilere karşı bu öfkeli hali devam etmekteyken, Dick'in sabrı taşmaya başlamıştır. Mary'nin savurganca su rezervini kullandığını öğrenince de ona kızıverir. Bir başka gün de Mary'nin emriyle yerleri amaçsızca ovan uşağı görünce küplere biner.

Komşuları Slatter'ların ziyaretlerini soğuk karşılayarak davetlerini her zaman reddeden Mary onlarla samimi olmak istemez. Evde çalışan son uşak da Mary'nin onu

sabah saat beşten itibaren aralıksız çalıştırdığından, isyan ederek evi terk eder. Dick uşağın evden gidişinin sorumlusunun siyahlara daima sert davranan Mary olduğunu bildiği için oldukça öfkelidir ancak Mary de siyahları bu kadar çok koruyan Dick'e anlam veremez.

Romanın ilerleyen kısımlarında, Dick'in Mary'nin de desteğiyle arıcılığın yanı sıra tavuk ve domuz gibi küçükbaş hayvancılık işleri üzerine de çalıştığı görülür. Ancak gerek Mary'nin yerlilere olan küçümseyici tavrı gerekse Dick'in başarısız işletmeciliği işlerin bir türlü rayına girmesine engel olur.

Diğer taraftan eskiden çalıştığı firmanın sekreter alım ilanına bir gazetede denk gelen Mary, eski yaşamına geri dönmeye karar verir; Dick'e bir not bırakarak valizini hazırlar ve kasabaya geri döner. Mary kasabaya iner inmez genç kızlar kulübüne uğrar, ancak her şeyin değişmiş olduğunu görür; evliler kulübe alınmaz. Eski patronu da Mary'nin özensiz halini ve yaşının ilerlemiş olmasını öne sürerek onu işe alamayacağını söyleyince büyük bir hayal kırıklığı yaşayan Mary beş parasız bir halde bir otele yerleşir. Mary'nin yokluğuna dayanamayan Dick ise şehre inerek Mary'i eve dönmeye ikna eder.

Mary'nin eve dönüşünden birkaç ay sonra, evliliklerinin altıncı yılında Dick sıtmaya yakalanır. Komşuları Slatter'lar eve bir doktor getirir. Doktor, Mary'e kansızlık teşhisi koyar ve tavandan gelen güneş ışığından korunmaları için korunaklı bir çatıya ihtiyaçları olduğunu söyler. Ayrıca Dick'in de üç aylık bir tatile çıkmasının ona iyi geleceğini salık verir. Dick hastalığından dolayı zor günler geçirince, daha önceleri çiftlikte çalışmayı hep reddetmiş olan Mary'nin bu defa çiftliğin başına geçmekten başka çaresi kalmaz.

Tarlada bir elinde sopayla işçilere emirler yağdırarak adeta zulmeden Mary, sözünün dinlenmediğini bahane ederek haftanın sonunda bazı işçilerin harçlığını kesince, işi bırakanlar olur. Mary, elbette bu durumu Dick'ten saklar. Bu süre zarfında işlerle meşgul olan Mary, çiftlik hesap defterlerini incelerken, Dick'in bu işlerde ne kadar acemi olduğunu anlar.

İşçilerin mısırları yığmakla meşgul olduğu günlerden birinde, bir işçi (Moses) su içmek ister ancak Mary bu işçiyi tersleyerek su içmesine izin vermez. İşçi su içmek istediğini bu defa birkaç kelime ile İngilizce söyleyince arkadaşları oldukça keyiflenir

ve onun bu haline gülerler. Duruma oldukça öfkelenen Mary de kendisini tutamaz; adamın yüzünü kırbaçlayarak kanatır ve adeta zafer kazanmışçasına sevinir.

Dick iyileşip kaldığı yerden tekrar işe koyulduğunda, bu defa Mary'e hiçbir şey danışmak istemez; yalnızca tütün işi fikrine sıcak baktığı için ondan destek alır. Özel ahırlar inşa edilir, tütünler ekilir ve yeterli yağış da olur fakat sonra bir kuraklık gelir; ürünlerin yarısı heba olur. Dick, Mary'nin tüm itirazlarına rağmen ertesi yıl da bu işe devam edince Mary çok huzursuz olur ve sonunda hastalanır. Yapacak bir şey bulamamanın verdiği üzüntüden çocuk yapmayı öneren Mary, Dick'in fakir olduklarından ötürü çocuk istememesi üzerine bu konuda da Dick ile çatışır. Tüm bu olanların üstüne işleri yoluna koymak için çoğu çiftçi gibi kendilerinin de borç alabileceklerini söylediğinde Dick'ten yine olumsuz cevap alınca Mary çiftliğe olan ilgisini artık tamamen kaybeder.

Dick, Mary'nin uzunca bir süre evde uşak barındıramadığını bildiği için çareyi işçilerinin en iyisi Moses'ta -Mary'nin tarlada yanağını kanattığı işçi- bulur. Başta tarlada yaşanan olaylardan ötürü Moses'tan oldukça çekinen Mary, zamanla eskisi gibi ona da zorluk çıkarmaya başlar.

Romanın ilerleyen bölümlerinde açıkça belirtilmese de, Mary'nin Moses'a karşı korkusunun geçtiği hatta ona karşı cinsel bir istek dahi duyduğu anlaşılır. Örneğin, bir gün uşak Moses'ı vücudunu yıkarken gören Mary, o an içindeki korkunun yanında bir coşku da hisseder. Zamanla Moses'ın evin içinde olduğu düşüncesiyle varlığından gittikçe rahatsızlık duymaya başlayıp rutinlerine odaklanamaz; tavuklarını ihmal eder ve hepsi ölür. Moses bir gün, Mary'i hayalinde ona kızarak kendi kendine konuşurken bulunca istifa etmek istediğini söyler. Bu duruma panikleyip adeta çıldıran Mary, Moses'ın ısrarla kalmasını ister. Moses Mary'i sakinleştirmek için ona su getirir ve onu yatağına yatırır.

Yaşanan bu olaydan sonra Moses'ın babacan tavırlarından rahatsız olan Mary, olanları unutmaya çalışır ve yine Moses'ın neredeyse yaptığı her işte kusur bulmaya devam eder. Fakat bu sefer Mary, karşısında onunla ters düşmesi durumunda evi terk edeceğini söyleyen Moses'ı bulur. Romanın bundan sonraki kısımlarında Moses'ın yemek pişirmesine hayran kalan ya da tepsisine koyduğu çiçeklerden adeta büyülenen Mary'nin psikolojisi anlatılır. Onun Moses'la bütün gün evde yalnız kalmasından ötürü iyice değişen tavırları aktarılır.

Komşuları Charlie Slatter, Turners'ları iki yıl aradan sonra ziyaret edince Mary'nin psikolojisinin tam olarak bilinmeyen bir sebepten ötürü bozuk olduğunu öğrenir. Akşam yemeğine kalan Charlie, Mary'nin sıkıntısının Moses'la ilgili olduğunu anlar anlamaz Dick'e onu kovmasını söyler ancak Dick, Mary'nin Moses'ı çok sevdiğini söyleyerek onu kovmasının imkânsız olduğunu söyler. Charlie, Dick'e artık işleri bir türlü yoluna koyamadığı çiftliği ona satıp bir tatile çıkmasını önerir. Dick'e yönetici olarak devam edebileceğini de söyler. Dick bu öneriyi kabul edince Charlie, Tony isminde birini geçici olarak bu işleri üstlenmesi için çiftliğe çağırır; Dick de birkaç hafta daha çiftlikte kalıp Tony'e işlerin nasıl yürüdüğünü göstermek ister.

Eve yerleşen Tony, tatile gitmelerine bir hafta kala hala toparlanmayan Mary'i garipser. Tony'nin de Charlie gibi, Mary'nin Moses'la olan garip ilişkisinin farkına varması uzun sürmez. Üstelik Moses'ın Mary'nin yatak odasında onu giydirdiğini görünce oldukça şaşırır.

Romanın bundan sonraki kısımlarında psikolojisi iyice bozulmuş olan Mary'nin iç dünyasının dalgın ve bir o kadar da ürkek olduğu anlaşılır. Hatta bir gün arkadaşları ile yemek yiyen Dick'in karşısına yarı giyinik bir halde çıkarak Dick'i utandırır. Roman, her yerde delirmişçesine Moses'ı aramaya başlayan Mary'nin en sonunda da Moses tarafından öldürülmesiyle son bulur.

Lessing, romandaki karakterler aracılığıyla ırkçılık-cinsiyetçilik bileşiminde engellenen insan haklarını okura; insan, insanın değeri ve insanın değerleri kavramlarının altını çizerek göstermeye çalışır. Morrison'a göre, "Kültürel, ırksal ve fiziksel farklılıklara ilişkin, Ötekiliğe işaret eden betimlemelerin değer ve statü açısından bir sınıflandırmayı içinde barındırmaması neredeyse olanaksızdır" (Morrison, 2019, s. 18). Morrison'ın ifadesini destekleyecek biçimde, insanın değerine ilişkin bilgiden yoksun olan bu kolonyal toplum, egemenliğindeki Rodezya halkına üstün olduklarını düşünerek bir sınıflandırma yapar. Romanda, yerlilerin bulunduğu Rodezya'ya gelen genç Avrupalıların başlarda ırkçı olmadıkları; ancak içinde bulundukları toplum sebebiyle bu ırkçı zihniyeti benimsediklerine dikkat çekilir:

> İlk birkaç hafta yerlilere yapılan muamele karşısında şoka uğrarlardı. Yerlilerden sürüdeki birer hayvanmış gibi söz edilmesi ya da dövülmeleri veya onlara çevrilen bakışlardaki ifade yüzünden her gün yüzlerce kez irkilirlerdi. Kendileri, yerlilere insan gibi davranmaya hazırlanmışlardı. Ama katıldıkları toplumun kurallarına da karşı gelemezlerdi. Değişmeleri uzun zaman almazdı. Tabii, kötü bir insana

> dönüşebilmek zordu. Ama çok geçmeden, kendilerini "kötü" olarak düşünemeyecek bir noktaya gelirlerdi. Hem, insanın görüşlerinin ne önemi vardı? Dürüstlük ve iyi niyet diye bir takım soyut fikirler, hepsi buydu işte. Somut gerçeğe gelince, hiçbiri efendi-uşak ilişkisi dışında yerlilerle iletişim kurmazdı. Hiçbiri yerlileri birer insan olarak kendi yaşamları içinde görüp tanımazdı. Birkaç ay içinde bu duyarlı, dürüst genç adamlar, geldikleri kurak, çorak, güneşte kavrulmuş, kaskatı ülkeye uyacak biçimde katılaşırlar, güneşte yanıp nasırlaşmış, sertleşmiş kollarıyla bacaklarına ve sertleşmiş gövdelerine uygun bir tavır edinirlerdi (Lessing, 2017, s. 26- 27).

Lessing, bu ırk ayırımından dolayı siyahların haklarının kısıtlanmış olageldiğine roman boyunca değinir. Başta Mary olmak üzere bu beyaz toplumun üyeleri siyahlardan tiksinirler, onlara tepeden bakarlar; onları ilkel ve barbar olarak kabul ederler. Hiç şüphesiz, beyazların bu yaklaşım ve davranışlarına yön veren şey değer yargılarıdır. İnsan, insanın değeri ve değerleri düşünüldüğünde bu durumun insan haklarına aykırı olduğu açıktır. Morrison açısından ırkçılığın kabullenilişi o dönemde yaşayan neredeyse herkesteki ahlaki kayıtsızlıkla açıklanabilir (Morrison, 2019, s. 23). Romanda ırkı nedeniyle ötekileştirilmiş olan siyahları Moses temsil eder. Son olarak da katil olduğunu anlaşılan Moses'ın durumu ile ilgili aktarılanlar toplumdaki değer yargılarını yansıtır: "Hayır, katil önemsizdi gerçekten; o şimdi en ufak bir fırsat verilse çalacak, ırza geçecek, öldürecek siyah adamın değişmez simgesiydi" (Lessing, 2017, s. 35).

Romanında ırkçılık ve cinsiyetçiliği birlikte işleyen Lessing, toplumsal cinsiyete bağlı baskıya maruz kalan Mary karakterini, ırkçılık ideolojisinde şekillenen bir toplumda ele alır. Mary kadın olarak toplumda hakları açısından ihmal edilir. Ondan beklenen evlenip çocuk doğurmasıdır ve çok sevdiği kızlar kulübünü bırakarak kadın-erkek rolüne göre bir hayat sürdürme uğruna Dick ile evlenir. Evde kadına biçilmiş olan roller daha önceki hayatından farklı olduğundan, Mary bütün gücünü dikiş dikmeye, ev işleri ile ilgilenmeye ayırır. Lessing, bu ayrıntılar ile toplumda kadına biçilen rolleri vurgulayarak Mary'nin kısıtlanan hayatını anlatır.

Kişinin kendi baskısını fark etmek başkalarının da baskısını fark etmeye neden olabilir. Bir kadın olarak Mary'nin, eril toplumun kendi haklarını ihlal eden yapısını görebilse siyah uşakların durumunu daha iyi anlayabileceği ve aynı şekilde davranmayabileceği düşünülebilir. Mary'nin üzerinde toplumun ona dayattığı kadın imajıyla birlikte büyük bir baskı vardır ancak Mary üzerindeki bu baskıyı tam olarak anlayamaz. Eril sistemin onun üzerindeki baskısının farkında olmayan Mary,

tavırlarıyla siyahlar üzerinde bir baskı oluşturur. Bu noktada Miranda Fricker'ın bir bilgisel adaletsizlik (*epistemic injustice*) türü olarak tanımladığı hermenötik adaletsizlik (*hermeneutical injustice*) kavramını incelemek yararlıdır. Fricker, bilgisel adaletsizliği tanıklığa ilişkin adaletsizlik (*testimonial injustice*) ve hermenötik adaletsizlik olarak iki şekilde ele alır:

> Tanıklığa ilişkin adaletsizlik önyargıdan ötürü dinleyenin konuşanın sözüne düşük bir güvenilirlik payı verdiğinde; hermenötik adaletsizlik ise daha önceki bir evrede, ortak yorumlayıcı kaynaklardaki bir boşluğun, birinin sosyal deneyimlerini yorumlama söz konusu olduğunda onu haksızca dezavantajlı duruma düşürünce ortaya çıkar (Fricker, 2007, s. 1).

Bu kavramları daha anlaşılır kılmak üzere Fricker şunları ekler: "Bir polisin siyah olmanızdan dolayı söylediğinize inanmaması tanıklığa ilişkin bilgisel adaletsizliği, cinsel tacize yönelik bir konseptin eksikliğini yaşayan bir toplumda da cinsel tacizden yana sıkıntı yaşamanız hermenötik adaletsizliği örnekler" (Fricker, 2007, s. 2). Fricker, bu iki adaletsizliği sınıflandırmak için şu ölçütü de verir: "Tanıklığa ilişkin adaletsizliğin güvenilirlik ekonomisindeki önyargıdan kaynaklandığını, hermenötik adaletsizliğin de ortak hermenötik kaynakların ekonomisindeki önyargıdan kaynaklandığını söyleyebiliriz" (Fricker, 2007, s. 1). O halde bilgisel anlamda adaletsiz olarak kabul edilen bu iki türün de önyargı ile şekillendiği açıktır.

Fricker'ın yaklaşımı açısından bakıldığında, başkarakter Mary'nin hermenötik adaletsizliği yaşadığı söylenebilir. Fricker açısından bakıldığında toplumda baskın olanlar sosyal dünyayı şekillendirirken ortak sosyal anlayışı yapılandırmada haksız bir avantaja sahiptir (Fricker, 2007, s. 147). Bu güçlü gruptan olmayan "marjinalleştirilmiş olanlar" ya da "ötekiler" yaşadıklarını çok kısıtlı bir pencereden anlamlandırabilir ve aktarabilirler. Fricker da bu tarz durumları hermenötik adaletsizlik ile açıklar. Fricker, hermenötik adaletsizliği işlerken özellikle feministlerin karşılaştığı sorunları[7] temel alır. Fricker, bilgisel adaletsizlik türü kapsamında incelediği hermenötik adaletsizlik için "tahrik" suçunun yasal olarak belirleniminden önce, kocasının fiziksel anlamda tacizine

[7] Fricker, Wendy Sanford isimli bir kadının yaşadığı sıkıntıyı örnek gösterir. Oğlunun doğumundan sonra depresyona giren bu kadını sadece kendisi değil kocası da suçlar. Kendindeki bir eksiklikten dolayı depresyona girdiğini düşünür, ancak katıldığı bir seansta kendisi gibi diğer kadınların da pospartum depresyonu (doğum sonrası depresyon) olarak bilinen bir psikolojik rahatsızlık geçirdiğini öğrenir. Bu örnekte, toplumda var olan kaynakların eksikliğinden ötürü –bu hastalığa ilişkin bilgi eksikliği- mağdur kişi yaşadığını anlamlandırıp aktaramaz. Bunun yanı sıra, yaşadığı deneyimi aktaramadığından toplumda bu mağdur kişiyi marjinalleştirir (Fricker, 2007, s. 148-149).

uzunca bir süre maruz kalan kadını örnek gösterir (Fricker, 2013, s. 3). Fricker'a göre hermenötik adaletsizlik yapısal bir şeydir (2007, s. 147). Kocasının tacizine uğrayan kadının sorununun da yapısal olduğu görülür. Tüm bunlara ek olarak Fricker, toplumun önyargısından dolayı görmezden gelinen kişinin deneyimlediği bu tür adaletsizlik üzerine şunları söyler: "Birinin hayatının önemli bir alanındaki sosyal deneyiminin ortak hermenötik kaynaktaki yapısal bir kimlik önyargısına bağlı olarak kolektif anlayışta görünmez kılınmasıdır" (Fricker, 2007, s. 155).

Bu adaletsizlik türünde marjinalize edilen kişinin kendisi de yaşadığını anlayamaz ve yorumlayamaz. Fricker, hermenötik adaletsizlikte söz konusu olan bilgi boşluğunu ozon tabakasındaki bir boşluğa benzeterek yalnızca bu deliğin altındaki kişilerin bu durumdan etkileneceğini söyler (Fricker, 2007, s. 161). Örneğin romanda Dick'in ya da Slatter'ların değil yalnızca Mary'nin, içinde bulunduğu toplumun belirli normlarla ürettiği kadın-erkek rolleri sonucu mağdur biri olduğu görülür. Yaşadığı baskıyı da göremez çünkü bu deneyimi yorumlayabileceği bir ortama ve bilgiye sahip değildir; kadının toplumda deneyimlediği bu baskıyı aktarabileceği dil henüz gelişmemiştir ve var olan toplumsal yapı da oldukça erildir. Çok küçük yaşlardan itibaren gözlemlediği bir kadının evlenip çocuk doğurması gerektiğidir. Mary bekâr olmanın getirdiği olanakları deneyimlerken, toplum Mary'e kadına uygun roller arasından beliren "eş" ya da "anne" kavramını dayatır. Dolayısıyla Mary'nin bir kadının bekâr olmasının toplumca "uygun" karşılanmadığını bildiğinden istemeyerek de olsa evlendiği söylenebilir. Belirtilen durumlar arasında bocalayan Mary'nin, temelde toplumun ona dayattığı baskıyı göremediği açıktır. Eril bir dile hâkim bu toplumda, mağdur olarak deneyimlediğini ne kendisine ne de bir başkasına aktarabildiğinden Mary'nin uğradığı haksızlığın hermenötik adaletsizliğe bir örnek oluşturduğu iddia edilebilir. Mary'nin kendi üzerindeki baskıyı eril toplum yapısından ötürü anlamadığı açıktır. Ancak Mary'nin kadın olarak, ihlal edilen haklarının bilincinde olsa, siyahların da ihlal edilen haklarını görebileceği; dolayısıyla onlara daha insana yakışır bir biçimde davranacağı yorumunda bulunulabilir.

Fakat kendi kısıtlı hayatını fark edemeyen Mary, toplumda dışlanan ve hakları ihlal edilen bir diğer grup olan siyahlara insana yakışmayacak şekilde davranır. Siyah köleleri "insan" olarak görmekte zorlanır çünkü onların tek bir özelliğine; sadece siyah ten rengine odaklanır. Dolayısıyla çoğu kez insanın değerini gözetmeyen bir tavırla

onlar üzerinde baskı kurar. Siyahların da insan olarak haklarının olduğunun farkına varmaz. Eve gelen uşakların haklarını çoğu kez ihlal eder. Örneğin Moses'dan anlamsızca yerleri defalarca ovalamasını ister: "Yeri fırçala" diyen Mary karşısında Moses'ın durumu şöyle aktarılır:

> Yerli alev alev yanan bakışlarını ona dikerek, usulca 'Bu sabah fırçaladım' dedi. 'Fırçala dedim sana! Hemen!' Mary'nin sesi, son sözcüklerle iyice yükseldi. Bir an, karşılıklı nefretlerini yansıtan bir ifadeyle bakıştılar, sonra adam gözlerini yere çevirdi, Mary de kapıyı çarpıp çıktı (Lessing, 2017, s. 180).

Bütün bunları yerlilerden tiksinerek yapar. Mary'nin siyah uşaklara olan bu tavrı toplumsal ırkçı ideolojiyi yansıtır. Çoğu durumda su içmelerine bile izin verilmeyen siyahların yaşama hakları da ihlal edilmektedir. Tarlalardaki zorlu çalışma şartlarını çarpıcı bir şekilde aktaran Lessing, siyahlara yapılan insanlık dışı muameleyi vurgular:

> Yerlileri gözetlerken, çiftliği düşünüyor, bileğindeki kamçıyı sallayarak kırmızı tozların içinde yılankavi desenler yapıyordu. Birden, ırgatlardan birinin çalışmadığını fark etti. Çalışma sırasının dışına çıkmış, yüzü terden sırılsıklam, kollarını kavuşturmuş, sık sık soluk alıp veriyordu. Mary saatine baktı. Bir dakika geçti, bir dakika daha. Hiç kimsenin bir dakikadan fazla işe ara vermemesi yolundaki kuralını hiçe saymak cesaretini gösteren ırgata karşı içinde giderek artan bir öfkeyle, üçüncü dakikanın sonuna kadar bekledi. "İşine dön!" diye bağırdı (Lessing, 2017, s. 148).

Bu alıntıda görüldüğü üzere, Mary siyahlara insana yakışmayacak bir şekilde davranır. Onların bir dakikadan fazla dinlenmelerine izin vermeyerek sağlıklı yaşama koşullarını ihmal eder. O halde, Mary'nin siyahların da beyazlar gibi insan olduğunu ve çeşitli olanaklara sahip olduğunu göz ardı ettiği anlaşılır. Ek olarak, siyahların insana özgü fenomenlerin birçoğunu gerçekleştiremedikleri açıktır. Örneğin, eğitim göremez ya da meslek edinemezler. Siyah olduklarından dolayı yalnızca tarlada işçi ya da evde hizmetçi olarak çalışabilirler. Yani, insan olarak gerçekleştirebilecekleri olanaklardan yoksundurlar.

Bu noktada, Mary ve diğer beyazların siyahların bir insan olarak olanaklarını gerçekleştirmelerine izin vermeyip bilgi ile hareket etmediğini; siyahlara ilişkin yaygın olan değer yargılarına göre davrandığı bellidir. Siyahlara karşı oldukça öfke duyan Mary'nin tarlada çalışan Moses'a olan tavrının insan hakları açısından kabul edilemeyeceği açıktır:

> Elinde olmadan kırbacı kaldırdı ve adamın yüzünde şaklattı. Ne yaptığının farkında değildi. Orada, öylece, titreyerek kalakaldı; adamın şaşkınlıkla elini yüzüne götürdüğünü görürken, bir yandan da elinde tuttuğu kırbaca, sanki elinden kendiliğinden, o istemeden fırlamış gibi, şaşkınlıkla bakıyordu. O bakarken, adamın kara yanağında kalın bir kamçı izi belirdi ve izden çenesine, oradan da göğsüne bir damla kıpkırmızı kan aktı (Lessing, 2017, s. 149).

Bu alıntıdan siyahların beyazlar gibi insan olmalarına rağmen, beyazların gözünde "başka" olarak yorumlandıkları çıkarılabilir. Siyahların taşıdıkları anlam ve değer beyazlar için farklıdır. Mary su içmesine izin vermediği Moses'ın insan olduğu gerçeğini göz ardı eder. Tarlada çalışan Moses ve diğer yerlilere tıpkı "robot" muamelesi yaparak onların insanca bir yaşam sürme haklarını ihlal eder. Kuçuradi şunları söyler: "Onların başka başka görülmesi, onlara bakanların gözlerinin farkından, başka bir deyişle bakanların yapı bütünlüğünün başkalığından ileri gelir" (Kuçuradi, 2016d, s. 57). Dolayısıyla, siyahların toplumdaki konumunun beyazların yapı bütünlüğündeki çeşitli değer yargılarıyla şekillendiği açıktır. Bu durumda Mary ve diğer beyazların oluşturduğu değer yargılarının, insanın değerine ilişkin bilginin eksikliği ile hem evde hem de tarlada çalışan siyahların insan haklarını ihlal ettiği söylenebilir.

Mary'nin cinsiyetçiliğin, Moses'ın da ırkçılığın gölgesinde deneyimlediği baskılar temelde birbirine eklemlenir. Mary'nin toplumda kadın olarak yaşadığı sıkıntılar ırkçılığın da baskısıyla pekişir. Örneğin, Moses siyah bir erkek olmasına rağmen Mary üzerinde gittikçe baskı kurmaya, onu yönlendirmeye başlar. Dolayısıyla, Mary siyah bir erkekten dahi olsa, eril sistemin kadın üzerindeki baskısını hissetmeye devam eder. Mary'nin baskıcı tutumundan sıkılan Moses, işi bırakmak istediğini söyleyince Mary fenalaşır. Ona su getiren Moses'ın tavrı şu şekilde aktarılır: "Moses, kendi kadınlarından biriyle konuşur gibi, 'İç' dedi yalnızca, Mary de içti" (Lessing, 2017, s. 188). Bu alıntıdan, Moses'ın ezilen bir grubun üyesi dahi olsa erkek olarak kadın üzerindeki hâkimiyeti açıktır.

Hem ırkçılığın sosyal boyutunu irdeleyen hem de toplumsal cinsiyet rollerine dikkat çeken Lessing de, bu kitabında cinsiyetçiliğe maruz kalan bir kadın olan Mary'nin ırkçılığın bileşiminde toplumdaki yerini eleştirmiştir. Bu romanın vurguladığı baskıların bileşiminde yaşanan ayırımcılığı kavramak üzere, Kimberle Willliams Crenshaw'nın kesişimsellik kuramı insan hakları bakış açısıyla irdelenebilir. Siyah feminist akımın desteklediği bu kavram, temelde birbirinin kesişiminde olmasından

dolayı önemsenmeyen ya da görünmeyenleri açığa çıkarma eğilimindedir. Toplumsal cinsiyet ve ırksal kategori gibi çeşitli sosyal dinamiklerin tetiklediği baskı sistemlerini mercek altına alır. Alison Stone, siyah feministlerin modern toplumların yalnızca ataerkil olmadığını; aynı zamanda ırksal baskıyı da içinde bulunduran "belli başlı baskı sistemi"ni kapsadıklarını belirtir (Stone, 2015, s. 31). Patricia Hill Collins'e göre de bu sistemler birbirlerini pekiştirip şekillendirerek bir "tahakküm matrisi" oluşturur (Collins'den aktaran Stone, 2015, s. 31). Bütün bu bilgiler modern toplumda yaşayan siyah kadının aynı anda birkaç baskı sistemine maruz kalabileceğini ifade eder. Yani, siyah bir kadının yaşamında hissettiği baskının beyaz bir kadından ya da siyah bir erkekten farklı olduğunu ortaya koyar. Sadece siyah bir kadının yaşadığı baskı söz konusu olduğunda değil, marjinal grupların yaşadığı ya da yaşayabileceği kesişimsel baskı da dikkate alındığında insan hakları bakımından önemli olabilecek bu kesişimsellik, feministlerin sıklıkla başvurduğu bir kavramdır.

Mary, beyaz olmasına rağmen içinde bulunduğu toplumda otuz yaşına gelip hala evlenmemiş biri olarak marjinaldir. O halde, Mary'nin üzerinde olan baskı toplumdaki evli beyaz bir kadına göre farklıdır. Ek olarak, siyah bir kadının da hem kadın olarak hem de siyah olarak deneyimlediği baskı açısından Mary'den farklı olduğu söylenebilir.

Kesişimsellik kuramı perspektifinde, Moses'ın kadın-erkek rolleri üzerine dayatılanlarla siyahlara dönük ırkçı önyargının arasında sıkışıp kaldığı da gözlemlenir. Örneğin, Mary beyaz da olsa bir kadın olarak, Moses'ı tarlada onunla birlikte çalışan arkadaşlarının gözü önünde kırbaçlayarak küçük düşürür. Mary'nin Moses'a olan bu şiddetinin Moses'ın kafasındaki kadın-erkek figürüne ters düştüğü söylenebilir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, Mary bir kadın olarak Moses'ın "erkeklik" duygusuna dokunur. Mary'nin hem beyaz hem de kadın olarak tavrı Moses'ın yaşadığı baskıyı artırır; tarlada onu kırbaçlayan Mary'e bir şey söyleyemez ve çok susadığı halde işine geri döner. O halde kesişimsellik kuramıyla yorumlandığında Moses'a dair, yaşadığı baskının siyah bir erkek olması sebebiyle arttığı söylenebilir.

Kesişimsellik kuramı yalnızca Mary ve Moses'ı değil; aynı zamanda günümüzde var olan çeşitli ayırımcılık türlerini kavramak için de önemlidir. Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color" ("Ayrımları Saptamak: Kesişimsellik, Kimlik Politikaları ve Renkli Kadınlara Karşı Şiddet") adlı makalesinde, bu kavramın siyah kadınların yanı sıra heteroseksüel ve gey

olan siyahlar için de bir koalisyon oluşturularak sosyal organizasyonu düzenlemede bir temel sunabileceğinden bahseder (Crenshaw, 1994, s. 93- s. 118). Dolayısıyla günümüzde kesişimsellik sadece ırk ve toplumsal cinsiyet kesişimi ile sınırlı kalmaz; sınıf, etnisite, din, cinsel yönelim, yaş, sosyo-ekonomik durum gibi birçok farklı değişkene dayanan ayırımcılık türlerinin karşılıklı etkileşimini de kapsar. O halde, insan haklarının temellendirilmesi bakımından bu kuramın yapabileceği katkının önemli olduğu ileri sürülebilir.

Öte yandan Mary'nin aksine, Dick'in siyahlara karşı daha insancıl bir tavır takındığı görülür. Örneğin, bir uşak Mary'nin onu sabahın beşinden beri durmaksızın çalıştırmasından şikâyetçi olduğunda, Dick oldukça öfkelenir ve Mary'ye çıkışır: "'Böyle yaparsan sonuçlarına da katlanırsın,' dedi. 'O da bir insan, değil mi? Karnını doyurmak zorunda. O küvetin neden bir an önce temizlenmesi gerekiyor? Senin için çok önemliyse peşi peşine birkaç gün içinde temizlenebilir" (Lessing, 2017, s. 99). Bu alıntıda Dick'in siyahların da insan olduğu gerçeğini vurguladığı görülür. O halde, Dick'in Mary'e kıyasla insanın değerini gözeten bir yaklaşım sergilediği söylenebilir.

Sonuç olarak, Lessing toplumsal cinsiyet ve ırkçı bakış açısını yansıtan çarpıcı örnekleriyle okura, insanın değerinin bilgisiyle hareket edilmediğinde oluşabilecek sonuçları gösterir. Yazarın, ırk ya da toplumsal cinsiyet gibi sosyal dinamiklerin insanın değerini gözetmediği için temelsiz, hakları ihlal eden, hatta insan hayatını harcayan unsurlar olduğunu göstermeye çalıştığı da söylenebilir. Mary-Moses ilişkisine bakıldığında esasında bir insanın ten renginden dolayı olayların istenmeyen boyutlara (Mary'nin ölümü) ulaştığı görülür. Bir noktada, Moses'ın Mary'nin hayatını harcadığı, öte yandan Mary'nin de roman boyunca Moses'ın haklarını ihlal ettiği görülür.

Morrison'a göre: "Kurmaca anlatı belli ölçüde kontrol altında tutulan vahşi yaşama benzer; bize Öteki olma, yabancı olma, ona dönüşme olanağı sunar" (Morrison, 2019, s. 92). Lessing de Mary ve Moses karakterleriyle okurun öteki ya da yabancı olanın deneyimlediği baskıyı kavramasına yardım eder. Bunların yanı sıra, ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi iki ideolojinin insanın tek bir özelliğine dayanarak birbirini nasıl pekiştirdiğini ortaya çıkarır. Rodezya'da siyahlara olan önyargının oluşturduğu baskı ile eril toplumun dayattığı baskının iç içe olduğunu gösterir. Daha önce de belirtildiği üzere Mary "kadın" rolüne bürünerek evlenmiş ancak mutlu olamamıştır. Bu durumun üzerinde oluşturduğu baskıyı bir nevi evinde çalışan siyahlara yönelttiğini söylemek

yanlış olmaz. Zira evde mutsuz olan Mary, öfkesini adeta uşaklardan çıkarırcasına onlara zulmeder; hatta yerleri defalarca ovdurmak gibi anlamsız işler isteyecek kadar ileri gider. O halde, Rodezya'da bir yandan ötekileştirilip baskıya maruz bırakılan siyahlar, bir yandan da hakları ihlal edilip baskıya uğratılan kadınlar vardır. Diğer bir ifadeyle, "Beyazlar bir yandan yerlilerle kıyaslandığında kendilerini üstün ve uygar görüp ırkçı tavırlarla yerlileri marjinalleştirir, diğer taraftan da aynı şekilde beyaz toplum ataerkil yapıda kadını değersiz kılar" (Zengin, 2013, s. 225).

3.2. *Bülbülü Öldürmek*'de Irkçılık

Yazın yapıtları insanın çeşitli olanaklara sahip olduğunu yine insanı temel alarak vurgular. Bunu vurgularken insanın bir diğer insanla eylemde bulunarak gerçekleştirdiği her türlü etik ilişkisini de gösterir (Kuçuradi, 1997, s. 3). İnsana özgü bu etik ilişkiyi somutlaştırmada edebiyatın payı büyüktür. Kuçuradi şöyle der: "Çünkü her tek yapıt, bir bütün olarak karşımızda durmakta, yaratıcısı da bununla belli bir şeye—belli bir fenomen veya soruna—işaret etmek istemektedir" (Kuçuradi, 2016d, s.79). Dolayısıyla, felsefe gibi edebiyatın da uğraşı alanlarından birinin insan yaşamında büyük bir yer kaplayan değerlendirme problemi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çotuksöken'e kulak verirsek,

> İnsanların diğerleriyle ilişkilerinde sürekli olarak gerçekleştirdikleri ve çoğun da yüzeysel, ezbere gerçekleştirdikleri değerlendirme edimi, Kuçuradi için üstünde en çok durulması gereken edimdir ve yazın dünyası bu bakımdan son derece çarpıcı, insana hiç de yabancı olmayan örneklerle doludur (Çotuksöken, 2013, s. 119).

İnsan, "eyleyen" bir varlık olarak başkası ile olan ilişkisinde değerlendirmeleri bilgi ile yapmadığında çeşitli insan hakları sorunları ortaya çıkar. Hiç şüphesiz, ırkçılık da çeşitli ezbere değerlendirmeler sonucunda insan hayatının hiçe sayılmasına neden olan sorunlardan biridir.

Irkçılığı konu edinen edebi eserler arasında önemli bir yeri olan *Bülbülü Öldürmek* romanı ile Lee, ezbere değerlendirmelerin insan hayatında haklar açısından problem oluşturduğunu çarpıcı bir şekilde gösterir. Öte yandan yapılan doğru değerlendirmelerin de haklar doğrultusunda ne derece önemli olduğuna dair ipuçları verir. Lee'nin bu kült romanı, insanın etik eyleyerek iyi bir insan olabileceğini, özellikle başkarakterlerden biri olan Atticus aracılığıyla ortaya koyar. Lee romanında, Amerika'da 1930'lu yıllarda yaşanan ırkçılık ve ırkçılığın beraberinde getirdiği

sorunları okura bir çocuğun gözünden anlatır. Lee, Alabama şehrinde yaşayan bir kız çocuğu olan Scout Finch'in (Jean Louse Finch) perspektifinden ağabeyi Jem Finch (Jeremy Atticus Finch), arkadaşları Dill ve avukat babaları Atticus Finch'in yaşamından olaylar aktarır. Çok küçük yaşlarda annelerini kaybeden Scout ve ağabeyi Jem'in bakımını babaları Atticus ve siyah hizmetçileri Calpurnia üstlenmiştir. Bu karakterler aracılığıyla ırkçılık, cinsiyet ayırımcılığı gibi sorunları ve eşitlik, özgürlük, adalet gibi konuları ele alır. Scout, okura olayları yalın ve oldukları gibi aktarır.

Lee romanı iki bölüm halinde kaleme almıştır. İlk bölümde, Scout'un anlatımıyla ailesinin ve Maycomb kasabası sakinlerinin yaşamlarını aktarır. Romanın konumuz açısından asıl önemli kısmı ikinci bölümün konu edindiği Atticus'a verilmiş olan bir dava ile ilgili olandır. Tom Robinson isimli bir siyah, kasabada yaşayan Mayella Violet Ewell'ın ırzına geçmekle suçlanmaktadır. Bu dava ile ilgilenmek üzere Atticus görevlendirilir. Tom'un yargılanma süreci sadece Finch ailesini etkilemekle kalmamış, tüm kasabanın ilgi odağı olmuştur. Maycomblular, Atticus'un bu davayı üstlenmesini onaylamaz çünkü savunduğu kişi bir siyahtır. Ortada delil olmamasına rağmen, sadece Tom'u suçlayanların söylediklerinden yola çıkarak onun suçlu olduğuna neredeyse tüm kasaba inanmaktadır.

Scout ve Jem henüz çocuk yaşta olmalarına rağmen, babaları Atticus'un bir siyahı savunması nedeniyle toplum tarafından baskıya maruz kalırlar. Atticus onlara hep adil davranmış bir babadır ve öğütlerinde insanlara da aynı şekilde adil davranmaları gerektiğini dile getirir. Ancak toplumun bu baskısı karşısında, Jem ve Scout'un bunu başarabilmesi oldukça zordur. Maycomblular onlara babalarının "zenci hayranı" olduğunu söylerler. Hem Scout hem Jem okulda ya da sokakta türlü tepkiye maruz kalırlar. Lee, dava boyunca Finch ailesinin üzerinde oluşan bu baskıyı çarpıcı bir şekilde aktarır.

Bu davada Atticus, Tom'un suçlu olduğuna dair öne sürülen iddiaların gerçeği yansıtmadığını ve delil olarak nitelendirilemeyeceğini anlatma çabasındadır. Lee, okura Atticus'un davadaki bu tavrıyla bir kişinin eyleminin değeri üzerine bir sorgulama sunar.

Maycomb kasabasında da daha önce incelediğimiz romanın geçtiği Rodezya'da olduğu gibi siyahlar hakkında bazı değer yargılarının egemen olduğu açıktır. Kuçuradi değer yargılarının, yüklemleri farklı kültürlere göre başkalık gösterebilecek nitelikte

(iyi-kötü, güzel-çirkin vb. olan) olduğunu söyler. (Kuçuradi, 2016c, s. 29). Maycomblular egemen olan bazı ilke veya kurallarla Tom örneğinde olduğu üzere siyahları değerlendirerek aslında değer yargılarına dayalı bir değer biçme sergilerler. Atticus'un bir siyahı savunması kasabanın beklentilerine uygun değildir dolayısıyla Atticus "zenci hayranı" olarak yaftalanır. Örneğin kasaba sakinlerinden Bayan Dubose, Jem'e şöyle der: "Zaten babanız da avukatlığını yaptığı o zencilerden, o beş para etmez adamlardan daha hırlı değil!" (Lee, 2017, s. 131).

Romandaki cinsiyetçilik vurgusuna dikkati çeken Zeynep İspir'e göre, "Lee, roman boyunca "namus"a ilişkin değer yargılarının değer harcayan eylemleri doğurabileceğini" göstermektedir (İspir, 2018, s. 201). Scout da, kadına "namus" üzerinden dayatılan bu baskıyı çok küçük yaşta deneyimler ve yaşadığı baskıyı şöyle aktarır:

> Alexandra Hala benim giyim kuşamıma takmıştı. Pantolon giydiğim sürece kibar bir hanım olamazdım: elbise giydiğim zaman bir şey yapamadığımı söyledim, o da pantolon giymeyi gerektiren şeyler yapmazsın, olur biter, dedi. Alexandra Hala'nın yapmamı istediği şeyler arasında küçük fırınlarla, çay takımlarıyla oynamak, doğduğum zaman armağan ettiği inci kolyeyi takmak vardı; ayrıca babamın yalnızlık hayatında bir güneş ışığı olmalıydım (Lee, 2017, s. 105).

Ek olarak, siyahların "kötü" ya da "tehlikeli" olduğu yönündeki yargıları örnekleyen birçok değer biçme durumu anlatılır. Bu bağlamda, Scout'un şu anlatımı dikkat çekicidir: "Yanımızdan geçen sıska bir adamdan duyduğumuz, 'İyice azıtıp kırsal bölgede yaşayan ve ülkeyi yönetenlerin hiç umursamadıkları herkesin ırzına geçebilirler' gibi bir söz, anlaşılması güç görüşlerden biriydi" (Lee, 2017, s. 171). Alıntıda kasabadan bir kişinin siyahlara olan genel tavrının yansıtıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Toplumdaki yaygın değer biçme türlerine örnek olan bu tarz durumlar çoğunlukla ve romanda da görüldüğü gibi hukuki süreci de etkilediğinden insana özgü hakların korunması açısından sorunlar belirir. Bu sorunların ortadan kalkması ancak değer yargıları olmadan yapılacak olan değerlendirme ile başka bir ifadeyle, doğru değerlendirme ile mümkündür. Kuçuradi için doğru değerlendirmenin üç aşaması vardır: "Kişinin eylemini anlama, yapılan eylemin o belirli koşullarda nelere yol açtığını görme ve son olarak da o eylemin insanın değeri ile ilişkisinin kurulması" (Kuçuradi, 2015, s. 17-18).

Lee romanda doğru/yanlış değerlendirmeler üzerine yukarıda bahsedilen aşamaları incelemeye olanak sağlayan birçok örnek sunar. Atticus'un Tom'un yargılanma sürecinde izlediği yol bunlardan biridir. Atticus, eylemi anlamak üzere öncelikle tecavüzün olup olmadığını tespit eden doktor raporunu sorar. Düzenlenmiş bir doktor raporu olmadığından hem mahkeme hem de kendisi suçlamanın bir bilgiye dayalı olmadığını görür (Lee, 2017, s.211-212). Ek olarak, Tom'un bu eylemi gerçekleştirip gerçekleştiremeyeceğini anlamak için o gün olay yerinde bulunan şerif olan Bay Tate'e sorular sorar. Bay Tate, Ewell'ın önce sol gözünün morarmış olduğunu sonra da Atticus'un soruları karşısında sağ gözünün morardığını söyler. Sonunda, Ewell'ı yaralayanın onun sol gözünü morarttığından ancak solak olabileceği ihtimali ortaya çıkar (Lee, 2017, s. 212-213). Atticus, şikâyetçi Ewell'ın babasından da bir şeyler yazmasını isteyerek onun hem sağ elini hem de sol elini kullanabildiğini ortaya çıkarır (Lee, 2017, 223- 225). O halde, Robinson'ın solak olup olmadığı yargılama süreci için önemlidir. Tom, yemin etmek için elini İncil'e uzattığında eli düşer ve Tom'un bir kaza sonucu sol elini kullanamaz hale geldiği anlaşılır (Lee, 2017, s. 240). Dolayısıyla, Tom sol elini kullanamadığından onun Ewell'ın sol gözüne vurabilmesinin mümkün olmadığı da anlaşılır. Yani, Ewell'ın iddiasının bir bilgiye dayanmadığı ortaya çıkar.

Yapılan eylemi değerlendirmek için ikinci adım, bahsedilen eylemin değerini, yani benzerleri arasındaki yerini görmektir (Kuçuradi, 2015, s. 18). Bu noktada, Tom'un suçu olmadığı halde, kendini kaçmak zorunda hissettiği anlaşılır çünkü ona göre zencilerin zor duruma düşmesi tehlikelidir (Lee, 2017, s. 249- 250). Yani, Tom beyaz bir insana kıyasla toplumdaki değer yargılarından ötürü her zaman "şüpheli" durumunda olacağını ima eder. Atticus'un da bu davayı kabul etmesi bir eylemin olanakları arasındaki yerine örnek olarak verilebilir. Zira bu davayı kabul etmeme gibi bir seçeneği olmasına rağmen, söz konusu bir insan hayatı olduğundan Atticus, bu davayı kabul edip savunmak ister. Atticus gerekçe olarak şunları belirtir: "(…) bu adam, destekleyici herhangi bir kanıt olmadan cezası ölüm olan bir şeyle suçlanıyor ve şu anda ölümle yargılanmakta" (Lee, 2017, s. 254). Atticus'un alıntıdan hareketle Tom'un yalnız yaşama hakkını değil her insanın adil yargılanma hakkını da savunduğu ortadadır.

Bir eylemi doğru değerlendirmede üçüncü ve son adım ise o eylemin insanın değeri ile bağlantısının kurulmasıdır (Kuçuradi, 2015, s. 18). Yani, esas olan insanın diğer canlılardan ayrı olarak bazı olanakları olduğunun bilinciyle hareket edebilmektir. Atticus şunları söyler:

> (…)–o talihsiz varsayımlarına göre- bütün zenciler yalan söyler, bütün zenciler temelde ahlaksız yaratıklardır, kadınlarımızın yakın çevresinde hiçbir zenciye güven olmaz, insanların zihinlerinin çapını gösteren bir varsayım bu. Bizler bunun başlı başına bir yalan, Baylar, Tom Robinson'ın derisi kadar kara bir yalan olduğunu biliyoruz, size göstermek zorunda olmadığım bir yalan. Gerçeği biliyorsunuz, gerçek şudur: Bazı zenciler yalan söyler, bazı zenciler ahlaksızdır, kadınlarımızın yakın çevresindeki bazı erkeklere güvenmememiz gerekir – ister siyah olsun ister beyaz. Ama her türlü insan soyu için geçerlidir, belli bir insan soyu için değil (Lee, 2017, s. 257 – 258).

Atticus'un sözlerinden siyahların da beyazlar gibi insan olduğunu, siyahlara yönelik oluşan değer yargılarının ise insanın değerini gözetmediği anlaşılır. Atticus'un hata yapmanın insanın ırkı, rengi, cinsiyeti gibi değişkenlere dayalı olmadığını anlatmaya çalıştığı yorumunda bulunulabilir. Atticus, mahkemeden bir insanın hakkını koruma konusunda duyarlı olmasını ister:

> Bir jüri ne kadar güvenilirse mahkeme de o kadar güvenilirdir, jüriyi oluşturan insanlar ne kadar güvenilirse bir jüri de o kadar güvenilirdir. Sizlerin size sunulan kanıtları öfkeye kapılmadan değerlendireceğinize, bir karara varacağınıza ve davalıyı ailesinin yanına göndereceğinize güveniyorum (Lee, 2017, s. 259).

İnsanın değerinin bilgisinden hareket eden Lee'nin, değer yargılarının insan hayatını nasıl etkilediği konusunun altını çizip okura rehberlik etmeye çalıştığı söylenebilir. Örneğin, Bayan Dubose'un Atticus'u "zenci hayranı" olmakla suçlaması üzerine sinirlenen Scout'u, Atticus şu şekilde yatıştırır: "(…) birinin kötü olduğunu düşündüğü bir şeyle seni nitelendirmesi hiçbir zaman hakaret değildir. O kişinin ne kadar zavallı olduğunu gösterir sana, seni incitmez (Lee, 2017, s. 140). Bu örnekte, babasına dayatılan çeşitli yargıların Atticus'u incitip sinirlendirdiği görülür. Ancak Kuçuradi'nin altını çizdiği kimsenin uğradığı bir muamele ile onursuz bir duruma düşemeyeceğidir (Kuçuradi, 2016a, s. 69). O halde, yaygın düşünce biçiminin "iyi-kötü" gibi nitelendirmelerle kimseyi incitemeyeceği açıktır. İnsan onuruna uğradıklarımızla değil yaptıklarımızla zarar verdiğimizi belirten Kuçuradi de buna işaret eder. (Kuçuradi, 2016a, s. 69). Son kertede, Kuçuradi için kişi kendi yaptıklarından sorumludur,

başkalarının ona yaptıklarından değil (Kuçuradi, 2016a, s. 69). Öyleyse, Kuçuradi'den hareketle yukarıdaki alıntıda Atticus'un Scout'a söylediklerinden okur da şu sonuca varabilir: İnsan ancak kendi yaptıklarından sorumlu ise, birine hakaret amacı ile "zenci hayranı" olduğunu söylemekle karşımızdaki kişiye değil, kendimize zarar veririz.

Charles E. Wilson Jr.'da Atticus'un çocuklarına önyargıdan uzak durmayı ve siyahlara beyazlardan farklı olarak adil davranmayan sistemi anlatmaya çabaladığını aktarır (Wilson Jr. , 2005, s. 35). Atticus çocuklarına ister siyah ister beyaz olsun kişilerin "insan" olduğu gerçeğini hiçbir zaman unutmamalarını tembihler. Atticus, kendisinin bir siyahı savunması fikrini kabullenemeyen kasabalı beyazların oluşturduğu bir grubun/çetenin ona rahatsızlık vermek istediği bir gece, buna şahit olan oğlu Jem'in tepkisine şöyle cevap verir:

> (…) Ne olursa olsun çete denen şey insanlardan oluşur. Bay Cunningham dün gece bir çetenin parçasıydı ama yine bir insandı. Küçük bir güney kasabasında her çete insanlardan oluşur biliyorsun… bu bize onlarla ilgili fazla bir şey söylemiyor, öyle değil mi? (Lee, 2017, s. 199).

Roman boyunca beyazlar ile siyahların temelde "insan" oldukları vurgulanır. Örneğin, Scout ve Jem, Calpurnia'nın onları siyahların kilisesine götürdüğü bir gün aslında kilise rutinleri dâhil hemen hemen her şeyin beyazlarınkiyle aynı olduğunu görürler. Calpurnia'nın da onların evinin dışındayken bir "insan hayatı" sürdürdüğünün farkına varırlar. Lee'nin Atticus ve hizmetçi siyah kadın Calpurnia aracılığıyla romanda vurgulamak istediği bir diğer konu da insanların kendi yargıları konusundaki ısrarlarıdır. Hem beyazlar hem de siyahlar toplumdaki değer yargılarına adeta "körü körüne" bağlıdır. Siyahların kilisesine ayine giden çocuklar da onların beyazlara olan öfkesine tanık olurlar çünkü beyaz olarak kilisede istenmezler. Wilson Jr. , Calpurnia'nın çocukları götürdüğü kilisede onları istemeyen siyahların da tıpkı Atticus'un Tom'u savunmasına karşı gelen beyazlar gibi olduğunu belirtir (Wilson Jr. , 2005, s. 34). Romanın sonunda Tom'un suçlu olmadığına dair kanıtlar olmasına rağmen, ısrarla sürdürülen ırkçı önyargılar onu ölüme götürür. Siyahlara olan önyargılar durumu tam olarak görmeyi engeller. Bilgi ile hareket edilmediğinden de Tom'un hayatı harcanır.

Miranda Fricker'ın ileri sürdüğü bir kavram olan *Epistemic Injustice* (Bilgisel Adaletsizlik) Tom'un maruz kaldığı adaletsizliği açıklamak için aydınlatıcı olabilir. Fricker'a göre insanın bilen (*knower*) olarak görülmemesi bilgisel adaletsizlikle

sonuçlanır (Fricker, 2007, s. 2). Tom, bilen olarak kişinin yadsınmasına ya da görmezden gelinmesine örnektir. O halde bir insanın tanık olarak ifade ettiklerinin dikkate alınmaması daha önce bahsedildiği üzere bir tür adaletsizlik oluşturur.

Bilen olarak sözleri/düşünceleri/iddiaları dikkate alınmayan kişiler, siyah olan Tom gibi toplumda marjinalleştirilmiş olanlardır. Lee, romanında Tom örneğinde olduğu üzere bir insanın ırkı ya da rengine dayanarak türetilen önyargıların, o insanın hayatı ile ilgili yanlış kararlar alınmasına neden olabileceğini gösterir.

Kitabında bu esere referans veren Fricker'a göre Tom, Mary'nin ırzına geçtiği gerekçesiyle suçlu bulunup yargılanırken; okur beyaz jüride baskın olan ırkçı bakışın, Atticus'un sorgulamasıyla ortaya çıkarılan delilleri tanımayan yanını görür (Fricker, 2007, s. 23). Bir anlamda, okur ırkçı düşüncenin insan haklarını nasıl engellediğini görür. O halde, Tom'un bahsedilen durumu tanıklığa ilişkin bilgisel adaletsizliğin yerinde bir örneğidir. Ek olarak, Fricker bu tür adaletsizliklerin yapısal olup bir grubun sosyal kimliği çerçevesinde yinelenip türetildiğini belirtir (s. 27). Konuya Fricker'ın bahsettiği bu yapısal adaletsizlik açısından bakıldığında, yani Tom'un yerine başka bir siyah kişinin tecavüzle suçlandığı durumda da, bu kişinin kimliğinden ötürü bu adaletsizliği deneyimlemesinin muhtemel olduğu anlaşılır.

3.3. İnsan Hakları Sorunlarını Belirlemede Edebiyatın Rolü

İnsanın sadece fizyolojik ve psişik özellikleri ile var olan bir varlık olmadığını, insanın olanaklarıyla gerçekleştirdiği teknik, bilim, sanat ya da felsefe gibi değerlerinin olduğunu daha önceki bölümlerde açıklamıştık. Edebiyat da insanın gerçekleştirdiği olanaklardan biridir. Edebi eserler hiçbir tek insanın tanık olamayacağı/yaşayamayacağı kadar çok olayı/sorunu işlerler. İnsan hayatına dair farklı eylem olanakları göstererek hem olumlu hem de olumsuz örnekleri inceleme fırsatı sunarlar. İnsan var olduğu sürece sanat yapıtları da var olacaktır. Örneğin "Nietzsche için sanat, var olmanın baş koşuludur" (Nietzsche'den aktaran Kuçuradi, 2016d, s. 28). İnsan başarılarından biri olan felsefe de insanı temel alır. Hem felsefe hem de edebiyat insanı bir bütün olarak ele alırken onun o değişmeyen, evrensel niteliğini ön plana çıkarır.

Martha Nussbaum'a göre de edebiyat insanlığımızı geliştirir (Nussbaum, 1997). Edebiyat, insanın yaşarken karşılaşabileceği durum ve sorunları betimlemesi bakımından felsefeye de yardımcı olur; felsefeye özgü soyut kavramları daha somut bir

biçimde insan yaşantılarıyla örneklendirir. Felsefe insanı bütünlüğünde irdelerken edebiyat da insana dair olanı—sorunları, olanakları vs.—yaşantı ve eylem örnekleri aracılığıyla somutlaştırır. İnsan hakları da Çotuksöken'in altını çizdiği üzere "dış dünyada somut-tekil bir başvuru noktası bulunmayan" kavramlara girer (Çotuksöken, 2012, 23). Dolayısıyla, insan haklarının da soyut bir kavram olarak edebiyat üzerinden yaşantı ya da eylem olanaklarıyla daha anlaşılır ya da görünür kılınabileceğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

İnsanın dünya üzerindeki "özel" konumunu, yani insanın değerini gözeten insan haklarının sanat yapıtlarında örneklendirilebileceği fikri bu tezin dayanak noktalarından biridir. İncelediğimiz bu iki romanın yazarları eserlerinde canlandırdıkları Mary ve Atticus karakterleriyle ırkçılık bağlamında "insan" kavramına dikkat çeker. Mary'nin göz ardı ettiği insanın değerine karşı Atticus'un bu değeri koruyan tavrı okurun bilgisine sunulur. İnsanı, onun değişmez değerinden yola çıkarak inceleyen bu iki yazar, korunması gereken haklar konusunda okurun duyarlılık kazanmasına olanak sağlarlar.

Kuçuradi'nin yaklaşımı edebiyatın insan hakları ile bağlantısını görebilmek için sağlam bir dayanak sağlar. Kuçuradi bir eserin yaratıcısının amacını şöyle dile getirir: "Yazarın bilme konusu edindiği, kişilerarası ilişkilerde ve durumlarda yaşantı ve eylem olanaklarıdır" (Kuçuradi, 2016d, s. 112). Kuçuradi'ye göre insan hayatında etik değerler olarak belirlenen sevgi, saygı, güven gibi kavramlar da bu yaşantılardan bazılarını oluşturur (s. 112). Tüm bunlardan hareketle, Lee'nin ve Lessing'nin de insan hayatına özgü bazı eylem olanaklarını ortaya koyarken Mary ya da Atticus karakterleriyle korunan ya da göz ardı edilen etik değerleri gösterdiği açıktır.

Hülya Yetişken sanat türleri arasında öne çıkan edebiyatın olanaklarına ilişkin şöyle der:

> Diğeri ise, sanat dalları arasında özellikle edebiyat yoluyla, insanın yapı olanakları ve insan sorunları somutlaştırılarak canlandırılmış yaşantılarla ve eylemlerle gösterilirken; bunların altında yatan çatışmalarla, bunların temelinde yer alan değerler ve değer sorunlarıyla birlikte dile getirtilebilmektedir (Yetişken, 2012, s. 74).

Çalışmanın konusu olan bu romanlarda, okur yalnızca ırkçılığın değil aynı zamanda diğer bir ayırımcılık türü olan cinsiyetçiliğin de beraberinde getirdiği sorunları görür. Mary'nin ya da Scout'un eril toplum karşısında yitirilen haklarının hermenötik adaletsizliğe birer örnek olduğunu kavrayarak hem ırkçılığın hem de cinsiyetçiliğin

insan hayatını nasıl ve ne şekilde etkileyebileceğine tanık olur. Dikkatli bir okur, *Bülbülü Öldürmek* romanında Atticus'un insanın değerinin bilgisi ile Tom'un hayatına ilişkin sergilediği tavrın hakların korunması açısından önemli olduğunu fark edecektir. Öte yandan *Türkü Söylüyor Otlar* romanını okuyan biri de romanın başkarakteri Mary'nin insanın değerini tanımayan tavrının insan hayatı için nasıl sonuçlar ortaya çıkarabileceğini görebilecek dahası, Mary'nin, Atticus'un ya da diğer karakterlerin deneyimlediklerinden gerçek yaşamda karşılaşılabilecek ırkçılık ya da cinsiyetçilik gibi ayırımcılık sorunlarına karşı insanın değerinin bilgisi ile hareket edilmesi gerektiğini anlayabilecektir. Yanı sıra aynı dikkatli okurun, farklı bir bakış açısı kazanıp kesişimsellik teorisi ile bilgisel adaletsizlik türlerinin insan haklarına yaptığı katkıyı göreceği söylenebilir.

O halde, edebiyatın insan hayatında var olabilecek sorunları fark etme ve üzerine düşünme olanağı vererek olası çözümlere de katkı sunabileceğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Bu romanlardan hareketle hem Lessing'in hem de Lee'nin insanı rengi, ırkı ya da cinsiyeti gibi değişkenlere bağlı olarak değil; yalnızca "insan" olduğu gerçeği ile değerlendirdiği söylenebilir. Dolayısıyla, incelenmek için seçilmiş olan bu iki romanın, felsefi antropolojinin insan görüşünü yansıtmaları açısından değerli oldukları söylenebilir ve her ikisinin de insan hakları ve edebiyat arasındaki ilişkiyi felsefi anlamda güçlendirdiği yorumunda bulunulabilir. Kuçuradi'ye göre, tolerans konusu olamayacak problemler, yani ırkçılık ve bunun gibi ayırımcılık türleri ile mücadele konusunda yol alabilmek için insan haklarının etik eğitimi olmazsa olmazdır:

> Irkçılığa ve ayırımcılığa götüren bütün fikirlerle savaşmak ve onları akıllardan söküp çıkarmak için, özellikle de başka genç insanların ırkçı olmasını önlemek için, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesini üretmiş anlayışa dayalı bir insan hakları eğitimine ihtiyaç vardır: insan haklarının etik eğitimi dediğim eğitime (Kuçuradi, 2016a, s. 274).

Nitekim bu ve benzeri eserlerin eğitimde kullanılmasının insan haklarının etik temellerini göstermek açısından faydalı olacağı açıktır. Mengüşoğlu da sanatın insan için başardıkları üzerine şunları söyler: "Sanat, insanı günlük işlerin, küçük ve büyük kaygıların, hayatın, realitenin katılığının üstüne çıkarır; insanın yükünü hafifletir; insanın günlük hayatta göremediği yalın şeyler, olaylar için gözünü açar; onların anlam dolu olan yanlarını gösterir" (Mengüşoğlu, 2017, s. 326). Mengüşoğlu'nun ifade ettiği

perspektiften bakıldığında, edebiyatın günlük hayatta gözden kaçırılabilecek sorunlara değinip insan haklarını koruma konusunda bir bilinç oluşturabileceği de söylenebilir:

> Çünkü söz sanatı ile hareketler, hayatta karşılaşılan olaylar, somut ve açık olarak önümüze konulurlar. Bu tarzda verilen hareketler, hayat durumları ve olayları, değerleri, değer çatışmalarını, değer bağlantılarını, karakter çizgilerini, felsefi bilimsel bilgide olduğu gibi açıklanmaya, tanımlanmaya gerek görmeden sergilerler (Mengüşoğlu, 2017, s. 331).

Örneğin Lessing ve Lee, ırkçılığı ve cinsiyetçiliği Mary, Dick, Atticus ya da Scout gibi karakterler ile somut ve yalın bir şekilde işlerler. Mary'nin başta Moses olmak üzere siyahlara olan tavrı ya da Maycombluların Tom ve genel olarak yerlilere olan ırkçı tavrı, öte yandan Mary'nin ya da Scout'un eril toplum tarafından ezilmesi, insanın değeri ile çatışan olaylara örnektir.

Anlatılanların ışığında, ırkçılığın ve cinsiyetçiliğin beraberinde getirdiği bu tarz sorunları insan ile ilişkisinde işlemeleri sebebiyle bu iki romanın insan haklarına katkısının önemli olduğu söylenebilir. Bu romanlar özellikle Mary ve Atticus'un koruduğu ya da ihlal ettiği hakların insan hayatını nasıl ve ne türde etkilediğini ortaya koyarlar. Böylece, edebiyatın Mary ya da Atticus'un yaşantılarında olduğu gibi insan hakları ile alakalı sorunlara dikkat çekerek çözümler de sunabileceği dikkate alındığında, insan hakları ile olan bağının kuvvetli olduğu anlaşılır.

SONUÇ

İnsan haklarına felsefi antropolojik bakış açısını benimseyen bu tezde, iki kült edebi eser, *Türkü Söylüyor Otlar* ile *Bülbülü Öldürmek*, hak ihlallerine neden olan ırkçılık bakımından incelenmiştir.

Felsefi yaklaşımdan beslenen bu tezde, ırkçılığın kavram olarak insanın değerinden türetilmediği için hakların korunmasını zorlaştıran ve engelleyen boyutları tartışılmıştır. Felsefi antropoloji insanı sahip olduğu olanaklardan dolayı değerli görür ve yalnızca ırkçılığı değil aynı zamanda cinsiyetçilik gibi özcü yaklaşımları da ortadan kaldırmada oldukça etkili bir yöntemdir. Felsefi yaklaşımla ele alınan bu tezde, ırkçılık gibi ayırımcı türlere ivme veren ilkelerin değer yargılarına kadar uzanıp insanı olanaklarından uzaklaştırdığı sonucuna varılmıştır.

İnsana yakışır bir yaşam sürdürme konusunda yol gösterici olan "insan onuru" kavramının da ırkçılık gibi kutuplaştırıcı yaklaşımlara zıt düştüğü anlaşılmıştır. Nitekim onur sahibi bir varlık olan insanı koruyup kollayan insan haklarının da bu yaklaşımla örtüşmeyeceği ortadır. Bütün bu olgular da, ırkçılıkla mücadelede "insan değeri"nin bilgisini benimseyen bir yaklaşımla hareket etmenin oldukça önemli olduğunu göstermiştir.

Lessing ve Lee'nin bu eserleriyle, ırkçılık sorununu incelerken esasında edebiyatın insan haklarına kadar uzanan geniş ağını bir kez daha gün yüzüne çıkardıklarını söyleyebiliriz. Bu iki yazarın çalışmada incelediğimiz eserleri edebiyatın insan hakları sorunlarını yalın bir şekilde işlemesine ve çözümler sunmasına örnektir. Nitekim Mary'nin ırkçı tavrıyla kocası Dick'in siyahlara olan tavrı arasındaki belirgin farkı gören ilgili bir okurun, bir anlamda da kendi hayatında gözlemlediği ayırımcılık açısından sorun olan olası durumlar için bir kıyaslama yaparak insanın değerine yakışır çözümler üretebileceği söylenebilir. Ayrıca aynı okur, Maycombluların insanın değerini hiçe sayan yaklaşımının aksine Atticus'un Tom'un savunmasında olduğu gibi insanın değerine önem veren tutumunu da değerlendirerek günlük hayatında karşılaştığı/karşılaşabileceği ayırımcılık sorunlarına dair değerli çözümler üretebilir.

Üzerinde durmamız gereken bir diğer önemli nokta ise, hem Lessing'in hem de Lee'nin ırkçılığın diğer bir ayırımcılık türü olan cinsiyetçilikle adeta "bir olup" devam eden baskısını çarpıcı bir şekilde kaleme almış olmalarıdır. Zira Mary ve Atticus içinde

bulundukları toplumda sivrilen karakterlerdir. Mary, siyah çalışanlara olan baskıcı, öfkeli ve hatta "vahşi" tavrıyla, öte yandan Atticus da Tom'un davasındaki erdemli duruşuyla insanın değeri üzerine düşünürken oldukça dikkat çekecek emsallerdendirler. Çalışma konusu olan romanların felsefi antropolojik bilgiyle olan bağı da dikkate değerdir. Çünkü bu iki eser günlük hayatta sıkça karşılaştığımız Mary ya da Maycomblular örneğinde olduğu gibi insanı rengi, ırkı ya da cinsiyeti üzerinden değerlendiren kişilerin yaptığı yanlışlar üzerine adeta okuru uyarır. İnsanın bütünlüğü bilgisinin noksanlığı hem Mary'i hem de Maycombluları insana yakışmayan bir biçimde davranmaya yöneltir. Böylece, Lessing ve Lee'nin ırkçılık ve cinsiyetçilik üzerinden kaleme aldığı toplumsal sorunlarla bir nevi edebiyatın hayat ve insanla olan bağını ortaya koydukları görülür. Hem Lessing hem de Lee, "sanatla insanın, sanatla hayatın arasında sıkı ve içten bir bağ olduğunu" belirten Mengüşoğlu'yu bu noktada örneklerler (Mengüşoğlu, 2017, s. 326).

Dahası, Crenshaw'nın kesişimsellik teorisi ile Fricker'ın bilgisel adaletsizlik türleri açısından incelenen bu eserlerin okuyucu için önemine bir de geçmişte yaşanmış, bugün yaşanan ya da gelecekte yaşanabilecek ırkçılık ile cinsiyetçilik sorunlarına farklı açılardan bakabilme yetisi kazandırmaları açısından bakılabilir. Örneğin okur sadece ırkçı baskının değil cinsiyetçiliğin de bileşiminde Mary'nin ya da Scout'un deneyimlediklerinin insan açısından ne derece zor olduğunu görür ya da sırf siyah olmasından dolayı mahkemede sözleri dikkate alınmayan Tom'un yaşadığı adaletsizliği açık bir şekilde kavrar.

Okur açısından oldukça etkileyici olan bu eserler, edebiyat-insan hakları ilişkisini pekiştirmede önemlidirler. Çünkü belirtildiği gibi bu eserlerde altı çizilen sorunlar günümüzde ırkçılığın şekil değiştirip devam eden ayırımcılık türleri ile benzerdir. Bu noktada, tezde incelenen edebi eserler geçmişte yaşanmış, bugün yaşanan ya da gelecekte yaşanabilecek ırkçılık gibi ayırımcı görüşlere özgü sorunlara "insanın değeri" temelinde etik çözümler sunduğu için değerlidirler. Özellikle siyahların olanaklarını görmezden gelen Mary ya da siyahların da bir takım olanaklarını vurgulayan Atticus karakterlerinin ortaya koyduğu durumlar, edebiyat-insan hakları perspektifinde insanın değeri ya da onuru konusunda okurda bir farkındalık oluşturabilir. O halde olası bir insan hakları eğitiminde konuyu somutlaştırmak için edebiyattan yararlanırken akla ilk gelecek eserlerden olabileceklerini de söyleyebiliriz.

Sonuç olarak bir kez daha belirtmemiz gerekirse insan, insanın değeri ya da değerleri temelinde irdelediğimiz *Türkü Söylüyor Otlar* ile *Bülbülü Öldürmek* romanlarının insan haklarına vurgu yaparak önem verdiği görülmüştür. Dahası, bu iki romanın, insanın değerini/onurunu koruyan ya da yok eden durumları çarpıcı şekilde örneklediği için insan hakları farkındalığını kazandırma açısından etkili olduğu da açıktır. Diğer yandan, insanla ilişiğinde hak kavramını somut ve daha anlaşılır kılmak için edebiyatın öneminin yadsınamayacağı da anlaşılmıştır. Bu çalışmada edebiyatın, haklara ilişkin sorunları belirlemedeki rolüyle insana dair hakların tanınması, korunması ve geliştirilmesi sürecine yapabileceği katkı görülmüştür. Bu yüzden edebiyat insan haklarının araştırılıp değerlendirilmesinde önemlidir de diyebiliriz. O halde tüm bu bahsedilenlerden dolaylı da olsa Lessing ve Lee'nin dünyanın daha yaşanır bir yer olmasına katkıda bulundukları yorumunu çıkarmak da yanlış olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Appiah, Kwame Anthony (2007, 8. baskı). *The Ethics of Identity*. The United Kingdom: Princeton University Press.

Appiah, Kwame Anthony ve Gutmann, Amy (Ed.). (1988). *Color Conscious: The Political Morality of Race*. The United States of America: Princeton University Press.

Ataöv, Türkkaya (1982). *Siyonizm ve Irkçılık.* Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Beauvoir, Simone de (1947). *Pour une morale de l'ambiguïté*. Paris: Gallimard.

Beauvoir, Simone de (1965). *Que Peut La Littérature?* (Ed. Yves Buin). Paris: Union Générale d'Éditions.

Beauvoir, Simone de (1994). *The ethics of Ambiguity*, çev: Bernard Frechtman. New York: Carol Publishing.

Bernasconi, Robert ve Lott, Tommy L. (Ed.) (2000). *The Idea of Race*. The United States of America: Hackett Publishing Company.

Crenshaw, Kimberle (1994). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence Against Women of Color. Fineman, Martha Albertson, Mykitiuk, Rixanne (Ed). *The Public Nature of Private Violence* (s. 93-118). NY: Routledge.

Cudd, Ann E. ve Jones, Leslie E. (2003). Sexism. Frey, Raymond G. ve Wellman, Christopher Heath (Ed.). *A Companion to Applied Ethics* (s. 102-118). Cambridge: Blackwell Publishing Ltd.

Çotuksöken, Betül (2012, 2. baskı). *İnsan Hakları ve Felsefe*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.

Çotuksöken, Betül (2013). *Felsefe: Özne-Söylem*. İstanbul: Notos Kitap.

Çotuksöken, Betül (2017). *Felsefi Söylem Nedir?* İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Direk, Zeynep (2013, 2. baskı). *Başkalık Deneyimi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Fanon, Frantz (2016). *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, çev: Cahit Koytak. İstanbul: Encore.

Fricker, Miranda (2007). *Epistemic Injustice: Power&the Ethics of Knowing*. New York: Oxford University Press.

Fricker, Miranda (2013). "Epistemic Justice As a Condition of Political Freedom?", *Synthese*, Sayı: 7, s. 1317-1332. Uk: Springer.

Gobineau, Arthur de (2000). The Inequality of Human Races. Bernasconi, Robert ve Lott, Tommy L. (Ed.) *The Idea of Race* (s. 45-53). The United States of America: Hackett Publishing Company.

Guariglia, Osvaldo (2004, 2. baskı). Üniversalizm ve Partikülarizm Arasında İnsan Hakları. Kuçuradi, İoanna ve Peker, Bülent (Ed.). *Elli Yıllık Deneyimlerin Işığında Türkiye'de ve Dünyada İnsan Hakları* (s. 33-40). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Herder, Johann Gottfried von (2000). Ideas on the Philosophy of the History of Humankind. Bernasconi, Robert ve Lott, Tommy L. (Ed.) *The Idea of Race* (s. 23-26). The United States of America: Hackett Publishing Company.

İspir, Zeynep (2018). "Bülbülü Öldürmek ve Hukukçunun İşi Bağlamında Değerli Eylem Olanağı", *Ankara Barosu Dergisi*, Sayı 3, s.193-222. Ankara: Ankara Barosu.

Jr. Charles E. Wilson (2005). *Race and Racism in Literature*. The United States of America: Greenwood Press.

Kuçuradi, İoanna (2015, 6. baskı). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2016a, 3. baskı). *İnsan Hakları: Kavramları ve Sorunları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2016c, 6. baskı). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2016d, 6. baskı). *Sanata Felsefeyle Bakmak*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2017a, 6. baskı). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Kuçuradi, İoanna (2017b, 2. baskı). *Yüzyılımızda İnsan Felsefesi, Takiyeddin Mengüşoğlu'nun Anısına.* Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.

Lee, Harper (2017, 20. baskı). *Bülbülü Öldürmek*, çev: Ülker İnce. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lessing, Doris (2017, 4. baskı). *Türkü Söylüyor Otlar*, çev: Seçkin Selvi. İstanbul: Can Yayınları.

Lêvi-Strauss, Claude (1997, 3. baskı). Irk, Tarih ve Kültür, çev: Haldun Bayrı, Reha Erdem, Arzu Oyacıoğlu, Işık Ergüden. İstanbul: Metis Yayınları.

Maalouf, Amin (2000). *Ölümcül Kimlikler*, çev: Aysel Bora. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Montagu, Ashley (1945). *Man's Most Dangerous Myth: The Fallacy of Race*. New York: Columbia University Press.

Morrison, Toni (2019). *Ötekilerin Kökeni*, çev: Ceren Demirdöğdü. İstanbul: Sel Yayıncılık.
Nussbaum, Martha C. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge: Harvard University Press.

Özbek, Sinan (2012). *Irkçılık*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

Rosen, Michael (2012). *Dignity: Its History and Meaning*. London: Harvard University Press.

Scheler, Max (2015, 2. baskı). *İnsanın Kosmostaki Yeri*, çev: Harun Tepe. Ankara: Bilgesu.

Sen, Amartya (2017). *Identity and Violance: The Illusion of Destiny*. New York, United States: W. W Norton&Co.

Stone, Alison (2016). *Feminist Felsefeye Giriş*, çev: Yonca Cingöz, Bilge Tanrısever. İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Şimga, Hülya (2016). "Beauvoir's Ethics of Ambiguity and Human Rights", *Philosophia*: International Journal of Philosophy. Sayı: 18 (1), s. 1-17.

Taş, Mehmet (1999). *Avrupa'da Irkçılık*. Ankara: İmge Yayınevi.

Tekeli, İlhan (1998). *Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Ünlü, Barış (2011). "Frantz Fanon: Ezilenlerin ve Mülksüzlerin Düşünürü", *Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi*. Sayı: 1, s. 1-33. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

ÜnlüTürk, Özge (2015), "'Irk' Kavramının Tarihsel Gelişimi ve Adli Antropolojide Kullanımı", *Antropoloji*. Sayı:29, s. 93-116.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/antropolojidergisi/issue/43227/524757 20.03.2019

Wallerstein, Immanuel (2006, 4.baskı). *Tarihsel Kapitalizm*, çev: Necmiye Alpay. İstanbul: Metis Yayınları.

Yetişken, Hülya (2012). "Felsefe Edebiyat İlişkisinin Değeri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. Sayı: 18, s. 71-79. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.

Zengin, Mevlüde (2013). “Türkü Söylüyor Otlar: Toplumsal Irkçı İdeolojiden Bireysel Psikolojik Çöküntüye”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Sayı: 2, s.225-260. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.